

LÉLEKTAN ÉS HADVISELÉS

INTERDISZCIPLINÁRIS E-FOLYÓIRAT

DOI 10.35404/LH.2020.2.1.

ISSN 2676-9964

II. évfolyam 2020/2. szám

WEB: www.kpluszf.com

K+F STÚDIÓ Kft.

IMPRESSZUM

LÉLEKTAN ÉS HADVISELÉS

Interdiszciplináris e-folyóirat

Alapítva: 2019-ben.

ISSN 2676-9964

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Hivatala a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény 46.§ (4) bekezdése alapján nyilvántartásba vett sajtótermék (határozatról szóló értesítés iktatószáma: CE/5433-5/2019).

A *Lélektan és hadviselés* interdiszciplináris e-folyóirat a K+F Stúdió Kft. által, társadalmi felelősség-vállalási (CSR) stratégia keretében alapított és kiadott, félévente megjelenő Open Access (nyílt hozzáférésű) internetes periodika, melyben két anonim és két nem anonim szakmai lektor bírál minden tanulmányt.

A Kiadó adatai:

Kiadó: K+F Stúdió Kft.

A kiadó székhelye: 4032 Debrecen, Tarján utca 55.

Mobil: +36-30-4849779

E-mail: info@kpluszf.com

Web: www.kpluszf.com

Kiadásért felelős személy: Mező Katalin (PhD),

A Szerkesztőség adatai:

Levélcím: K+F Stúdió Kft., 4032 Debrecen, Tarján utca 55.

Mobil: +36-30-4849779

E-mail: info@kpluszf.com

Web: www.kpluszf.com

Alapító főszerkesztő: Mező Ferenc (PhD)

Tördelés szerkesztő: Mező Katalin (PhD)

Együttműködő civil szervezet: Kocka Kör tehetséggondozó Kulturális Egyesület (www.kockakor.hu)

Szerkesztőség (ABC rendben):

Bodnár Gabriella, (PhD, habil., Soproni Egyetem)

Bolgár Judit (PhD, CSc, Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

Duruczné Téglás Dóra (NKE HDI, Honvédelmi Minisztérium Honvédelmi Államtitkári Titkárság)

Fehér Zsuzsa (kutató)

Fejes Zsolt (PhD, Magyar Honvédség Egészségügyi Központ)

Harai Dénes (PhD, CSc, Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

Kelemen Lajos (PhD, Okoskocka Kft.)

Kemény László (PhD., CSc, nyugalmazott egyetemi tanár)

Koncz István (PhD, CSc, Professzorok az Európai Magyarországiért Egyesület)

Kórodi Gyula (Prof. Dr., Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

Lóderer Balázs (PhD, Magyar Honvédség)

Mező Ferenc (PhD, Eszterházy Károly Egyetem)

Mező Katalin (PhD, Debreceni Egyetem)

Mihók Sándor (Dr. Jur., nyugalmazott jogtanácsos)

Nemes Magdolna (PhD, Debreceni Egyetem)

Orbán Réka (PhD, Babes-Bolyai Egyetem)

Pénzes Dávid (Drs, Káldor Miklós Kollégium)

Pšenáková Ildikó (PhD, Trnava University in Trnava, Szlovákia)

Simó Ferenc Zoltán (Dr. LL.M., Debreceni Egyetem)

Szabóné Balogh Ágota (PhD, Gál Ferenc Főiskola, Pedagógiai Kar)

Külön nem hivatkozott illusztrációk forrása: <https://pixabay.com>

TARTALOM

SZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ	5
ELMÉLETI ÉS EMPIRIKUS TANULMÁNYOK	7
Mező Ferenc és Mező Katalin: <i>INTERDISZCIPLINÁRIS ASSZOCIÁCIÓK A LÉLEKTAN ÉS HADVISELÉS TÉMÁVAL KAPCSOLATBAN – AZ V. NEMZETKÖZI INTERDISZCIPLINÁRIS KONFERENCIA TAPASZTALATAI</i>	9
Kemény László: <i>A SZOVJETUNIÓ POLITIKAI RENDSZERE – 2. RÉSZ</i>	23
Mihók Sándor és Fejes Csenge: <i>A KATONAI ORVOSLÁS A RÓMAI BIRODALOMBAN</i>	43
Varga Imre Solt: <i>ZSIGMOND HUSZITA HADJÁRATAINAK ELSŐ FELÉT (1420-1422) BEFOLYÁSOLÓ GAZDASÁGI ÉS FÖLDRAJZI TÉNYEZŐK</i>	59
Mihók Sándor, Fejes Zsolt és Helyes Marcell: <i>MÁRIA TERÉZIA PÁTENSEI A HADIROKKANT ELLÁTÁSRÓL - 1. RÉSZ</i>	73
Herdon István: <i>A JOGGAL VALÓ VISSZAÉLÉS TILALMÁNAK GYAKORLATA A MUNKAVISZONY MEGSZÜNTETÉSE KÖRÉBEN</i>	89
MŰHELY, RENDEZVÉNY	101
Mező Ferenc és Mező Kristóf Szíriusz: <i>VIRTUÁLIS (LÉLEKTANI) LÖVÉSZÁROK IS EGYIKE LESZ AZ „INNOVÁCIÓS STÚDIUM 2020/2021” PROJEKT EREDMÉNYEINEK</i>	103
Mező Katalin és Mező Lilla Dóra: <i>HÖLGYEK A TUDOMÁNYBAN 2020/2021</i>	105
Tóth Ilona és Kormos Dénes: <i>„NŐ AZ ESÉLY!”</i>	107

SZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ

Tisztelt Olvasó!

Mező Ferenc (PhD)
főszerkesztő

Köszöntjük a
Lélektan és hadviselés
interdiszciplináris
e-folyóirat II. évfolyam
2020/2. számának
megjelenése alkal-
mából!

Jelen számban ismét a lélektan és hadviselés sokszínű világát tárják elénk a megjelent tanulmányok és szerzőik. Korokon, tudomány-területeken és témákon átívelő utazásra invitáljuk hát az Olvasókat!

Az V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia résztvevőinek saját kutatási területük és a (lélektani) hadviselés témája közötti összefüggéseket elemzi és foglalja össze Mező Ferenc és Mező Katalin tanulmánya. E sorok rávilágítanak arra, hogy jelen folyóirat témája valóban lehetőséget ad az inter- és multi-diszciplináris megközelítésre.

Kemény László a Szovjetunió politikai rendszerét bemutató tanulmányorozatának 2. része az 1953-1985 közötti időszak történéseit tárja elénk. A tanulmányorozat első része a *Lélektan és Hadviselés* folyóirat 2020/1 számában található meg.

A római birodalom hadtudományi, hadtörténeti ismereteihez ad Mihók Sándor és Fejes Csenge tanulmánya újabb ismereteket: az ókori hadi orvoslás kialakulásával, rendszerével kapcsolatban.

Varga Imre Solt Luxemburgi Zsigmond huszita hadjáratának (1420–22) első felét mutatja be különös tekintettel az egész háború

kimenetelét meghatározó gazdasági és földrajzi tényezőkre.

Mihók Sándor, Fejes Zsolt és Helyes Marcell művében Mária Terézia pátensei kapcsán mutatják be a hadirokkantak XVIII. század derekán történő ellátását, az ellátási rendszer kialakulásának okait, működési módját, sajátosságait.

Herdon István a joggal való visszaélés tilalmának gyakorlati aspektusait mutatja be a munkaviszony megszüntetése terén.

Három műhelybemutató zárja a lapszámot.

Az első műhelybemutató közleményben az „Innovációs Stúdió 2020/2021” projekt kerül bemutatásra, amelynek részét képezi egy virtuális (lélektani) lövészárkok is. E virtuális lövészárkok lesz a díszlete a „PSYWAR – Lélektani hadviselés” kiállításnak, melynek az előző lapszámban már említett OxIPO Virtuális Múzeum ad otthont.

A második műhelybemutató a „Hölgyek a tudományban 2020/2021”, a harmadik pedig a „Nő az esély!” projektet mutatja be. Mindkét műhelyre jellemző, hogy a hölgyek természettudományos, matematikai, technológiai, informatikai esélyegyenlőségének biztosítása a távlati céljuk. Jelen lapban való megjelenés apropój: e kompetenciáikat a hölgyek akár hadtudományi, katonai karrier és/vagy kutatások, innovációk terén is kamatoztathatják.

*Gondolatébresztő kalandozást kívánok
a hadak útján, a pszichológia ösvényein,
a történelem útvesztőiben:*

Dr. Mező Ferenc
alapító főszerkesztő

ELMÉLETI ÉS EMPIRIKUS TANULMÁNYOK

**INTERDISZCIPLINÁRIS ASSZOCIÁCIÓK
A LÉLEKTAN ÉS HADVISELÉS TÉMÁVAL KAPCSOLATBAN – AZ V.
NEMZETKÖZI INTERDISZCIPLINÁRIS KONFERENCIA TAPASZTALATAI**

Szerzők:

Mező Ferenc (Ph.D.)
Eszterházy Károly Egyetem

Mező Katalin (Ph.D.)
Debreceni Egyetem

Szerző e-mail címe:
ferenc.mezo1@gmail.com

Lektorok:

Nemes Magdolna (Ph.D.)
Debreceni Egyetem

Szabóné Balogh Ágota (Ph.D.)
Gál Ferenc Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Ez a tanulmány az V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia (Debrecen, 2020. március 20.) szerzőinek (néha távoli) asszociációit mutatja be kutatási területük, valamint a hadviselés és/vagy a pszichológiai hadviselés témája között.

Kulcsszavak: lélektani hadviselés, hadviselés, kutatás

Diszciplínák: interdiszciplináris tudományok

Abstract

INTERDISCIPLINARY ASSOCIATIONS ABOUT THE THEME OF PSYCHOLOGY AND WAR - EXPERIENCES OF THE 5th INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY CONFERENCE

This study shows the (sometimes remote) associative thoughts of authors of V. International Interdisciplinary Conference (Debrecen, 20 March 2020) between their researching area and the theme of warfare and/or psychological warfare.

Keywords: warfare, psychological warfare, research

Disciplines: interdisciplinary

Mező Ferenc és Mező Katalin (2020): Interdiszciplináris asszociációk a lélektan és hadviselés témával kapcsolatban az V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia előadójától. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/2. szám. 9-22. doi: [10.35404/LH.2020.2.9](https://doi.org/10.35404/LH.2020.2.9)

Az V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia a Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület főszervezésében valósult meg (a COVID-19 vírusbetegség okozta pandémia miatt online formában) 2020. március 15-2020. május 1. között. A rendezvény társszervezői (1. ábra): Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programja (Drs. Mándy Zsuzsanna), Debreceni Református Hittudományi Egyetem (Dr. Németh Áron), Digital Forensic Pro (Marian Svetlik), Eszterházy Károly Egyetem (Dr. Mező Ferenc), Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Akadémiai Bizottság (Magyar Éva), MTA Miskolci Akadémiai Bizottság, Pszichológiai Szakbizottság (Dr. Hanák Zsuzsanna), Nagyszombati Egyetem (Dr. Ildikó Psenáková), Partiumi Keresztény Egyetem (Dr. Gál Katalin), Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület (Dr. Koncz István), Újvidéki Egyetem (Dr. Horák Rita), K+F Stúdió Kft. (Dr. Mező Katalin).

Az eseményen tizenhat ország 274 résztvevője 202 prezentációval szerepelt. „A szerzőgazó tudományterületekről érkező témák közötti összekötő kapocsként a szervezők nyilvános kérdés formájában többek között arra kérték a résztvevőket, hogy legalább egy gondolat erejéig válaszoljanak arra kérdésre, hogy: »Mi a kapcsolat a prezentációja és a hadviselés vagy a lélektani hadviselés között?« (Mező K. és Mező P. D., 2020, 112.).

A rendezvény során a már említett 202 prezentáció 274 szerzőjének volt lehetősége asszociációt találni a konferencián bemutatott saját kutatási témája és a hadviselés, lélektani hadviselés témja között. Noha e két témakör valóban lehetőséget ad az inter-, illetve multidiszciplináris megközelítésnek, mégis mindössze 35 (17%) értékelhető (valódi asszociációt kifejező) válasz érkezett (a „nincs kapcsolat”, „nem tudom” értelmű válaszokat nem tekintettük értékelhetőnek).

1. ábra: a konferencia résztvevői köre országokként, s szervezői köre intézményenként (forrás: Mező K. és Mező P.D., 2020, 112. o.)

Ez az ideálisnak tekinthető minimum 99%-os (a potenciális 202 válaszból 200) értékelhető válasz adásának tendenciájához képest igen csekély aránynak tekinthető. Az értékelhető válaszok megfigyelt (35 válasz = 17%-os) és az ideálisan várható (200 válasz = 99%) számának gyakoriságát tekintve: khi-négyzet = 13610,561, $df=1$, $p < 0,001$). De még egyfajta véletlenszerűséget feltételezve is szignifikáns a különbség az „értékelhető:nemleges vagy hiányzó” válaszok várható 50:50%-os eloszlása és a megfigyelt 17:83%-os gyakoriságok között (khi-négyzet = 86,257, $df = 1$, $p < 0,001$).

Az alacsony válaszadási tendencia mögött feltételezhető (nem valószínűségi vagy fontossági sorrendben, hanem mindössze felsorolásszerűen):

- a) egészségügyi akadályoztatás: sajnos a konferencia időszakában már világszerte kimutatható volt a COVID-19 vírusbetegség, s ez, vagy akár más betegségek, balesetek, szisztémás rendellenességek akadályozhattak néhány potenciális válaszadót. Kutatásmódszertani szempontból a jövőben ez a válaszadási időszak meghosszabbításával kezelhető a jövőben,
- b) érdektelenség a témával kapcsolatban. A jövőben a háború és lélektani hadviselés témája iránti érdeklődésfelkeltést célzó, konferencia előkészítő prezentációkkal, felhívásokkal célszerű élni.
- c) érdektelenség a válaszadással, aktív konferencia jelenléttel kapcsolatban. Általános szemléletformáló tevékenység mellett a rendezvényszervezők

konkrét intézkedése lehet, hogy a részvétel díját, illetve a konferencia részvételt és/vagy annak igazolását az aktív konferenciárészvételhez kötik (ahol az aktivitás nem csak a saját prezentáció közreadására vonatkozik, hanem a szakmai konzultációkba, vitákba történő bekapcsolódásra is).

- d) a potenciális válaszadó valóban nem lát kapcsolatot kutatási témája és a hadviselés, illetve lélektani hadviselés témakör között. Jelen tanulmány Szerzőinek felvállaltan elfogult álláspontja szerint: a hadviselés témaköre annyira tágkörű, hogy minden tudomány-, illetve művészeti terület felől közelíteni lehet hozzá. Hosszabb távú és átfogóbb, általánosabb célkitűzésként a jövőben célszerű a (távoli) asszociációs képesség és a holista látásmód, illetve a multi- és interdiszciplináris orientáció fejlesztésére figyelmet fordítani a köznevelésben, felsőfokú képzésben és a kutatóvá nevelés posztgraduális szinterein (doktori képzésben, tehetséggondozó- és kutató műhelyekben). Rendezvényszervezési szempontból pedig jelen tanulmányhoz hasonló példatárak segíthetnek a potenciális válaszadóknak az interdiszciplináris asszociációk létrehozásában.

A továbbiakban a beérkezett válaszokat foglalkoztatjuk össze rövid elemzéssel, megjegyzésekkel kísérve. Hét asszociáció az orvostudományok területével kapcsolatban érkezett, két választ a környezettel foglalkozó szekcióból kaptunk, négy lehetséges kapcsolódási pontot jeleztek a pedagógia/vallás/társadalom szekció előadói,

nyolc asszociáció kötődik a tehetség témakörhöz, a mesterséges intelligenciához négy kapcsolódási pontot jeleztek, nyolc művészeti, illetve történelmi megközelítésű válasz érkezett és a család, közösség, jog és gazdaság témákat felölelő szekcióból két válasz érkezett be.

**Az „Egészség és orvostudomány”
(Health and Medicine) szekció
résztevői által adott válaszok**

Baksa és tsai (2020) a szem szaruhártyájának regenerációja esetében time-lapse videomikroszkópos megfigyelés révén vizsgálták a szén nanocsövek aggregációjának hatásait. A „time-lapse videomikroszkópos megfigyelés nem csak sejtszintű, hanem egyéb változások (például hadászati tevékenységek, hadsereg mozgásának megfigyelése, lőfegyverből kilőtt golyó repülési pályájának meghatározása stb.) hosszútávú megfigyelésére is alkalmas napokon keresztül, akár percenkénti lebontásban örökítve meg azokat. Végül ezen adatok digitális képanalízissel kiértékelhetők” – jegyzi meg Baksa és tsai. (2020, 8. o.).

A time-lapse videomikroszkópiát alkalmazta újonnan szintetizált nukleozid analógok citotoxikológiai vizsgálata során Polyák (2020) is. E módszer hadászati alkalmazási lehetőségével kapcsolatban megjegyzi, hogy: a kutatása során „...használt time-lapse videomikroszkópia nem csak a sejtek megfigyelésére használható, hanem például hadászati tevékenység hosszútávú megfigyelésére és a különböző hadseregek mozgásának elemzésére” is (Polyák, 2020, 52. o.).

Egu, Kalmár és Király (2020) olyan (mikrorészecskékből hatóanyagot felszabadító) gyógyszeradagoló rendszer fejlesztését

kutatják, amely fokozhatja a tumorsejt növekedése ellen ható gyógyszerek hasznosulását, így növelve a terápiás hatást, s csökkentve a nem kívánt mellékhatások előfordulásának valószínűségét. Megjegyzik, hogy a lélektani hadviseléshez hasonló, ám a gyógyítás érdekében alkalmazott tervezett pszichológiai hatások közvetett eszköze lehet a kemoterápia (Egu, Kalmár és Király, 2020, 15. o.): „a betegek bizalmát növelheti például, ha a haj ép marad vagy kevésbé fogyatkozik meg a kemoterápia során”.

Gyenes (2020) Mer Tirozin Kináz hiányos egér modell felhasználásával vizsgálja a csökkent izomregenerációt. Felvetése szerint: „A hadviselésben is fontos szerep jut az izomregeneráció folyamatának. A kutatás eredményei azon a területen is hasznosíthatók” (Gyenes, 2020, 19. o.).

Hinnah (2020) a TGF- β útvonal változását elemzi Alzheimer-kór kapcsán. Az Alzheimer-kór esetében az emberi test leépülése történik meg, mely jellemző neurológiai tünetekkel jár (Hinnah, 2020, 22. o.): „Először az enyhébb tünetek (afázia, ataxia) jelentkezésekor bekorlátozódik az egyén önmegvalósítási képessége, majd a folyamatosan egyre széleskörűbb ápolásra szoruló egyén a betegségstátusz fokozódásával elveszti környezetét tiszteletét. Alzheimer-kórban fokozatosan szűnik a világban való orientációja az egyéneknek, már nem értik meg a körülöttük zajló legegyszerűbb összefüggéseket sem, ami miatt elvesztik biztonságérzetüket, szorongóvá válnak, továbbá gyakoriak a dühkitörések is. A betegség végstádiumában az egyén képtelenné válik a legalapvetőbb fizikai szükségleteinek kielégítésére, az Alzheimer-kór teljes győzelmet arat a bénult, inkontinens, mosdatásra és

etetésre szoruló betegen” – írja Hinnah (2020, 22. o). Ehhez fűzhetjük hozzá, hogy (bár erre nincs ismert történelmi példa, de elvileg) egy hadsereg Alzheimer-kórra jellemző pszichoneurológiai tünetképződéssel is járó „leépítése” akár a lélektani és biológiai hadviselés tágabb kontextusában is értelmezhető lehet.

Csontos (2020) az alsó végtag sérülés-mintáit elemzi, valamint az és izomnyújthatóságra irányuló vizsgálatokat végez labdarúgást, illetve vízilabda sportot folytatók körében. A sport, hadviselés, valamint lélektani hadviselés között a következő kapcsolatot látja (Csontos, 2020, 13. o.):

1. A sportsérülésekről szóló vizsgálatok felhasználhatók a katonák rehabilitációja során, tekintve, hogy „A hadviselés általában fizikai megterhelést is jelent a katonák számára, amely mozgásszervi problémákat is okozhat.”;

2. A sportolókat/katonákat érő (spontán jelentkező vagy szándékosan előidézett) lélektani terhelés is okozhat mozgásszervi panaszokat: „A labdarúgóknál és a vízilabdások esetében előfordulhat...” e jelenség, „...aminek következtében a motiválatlan sportoló elhanyagolhatja a megfelelő nyújtást, ami sportsérüléshez vezethet.”

Lepp és Némethné (2020) kosárlabdázók körében célozták meg a scapularis diszfunkció, valamint a törzs-alsóvégtag stabilitásának vizsgálatát, intervencióját. A téma pszichológiai hadviseléssel való kapcsolatának megtalálását megkönnyíti, hogy a lélektani hadviselés napjainkban már nemcsak a hadtudomány, hanem például a sport kontextusában is alkalmazott kifejezés. A kosárlabda esetében például „A pszichológiai hadviselés lényege, és célja a másik csapat

elterelése, a pánik keltése, szeparáció, (az összetartás leépítése) a domináns fél kirtartásának megtörése. Így a csapat tagjai elbizonytalanodnak, és könnyebb győzelmet aratni felettük” – írja Lepp és Némethné (2020, 32. o.), s hozzáteszik, hogy pszichológiai nyomás azonban „...szavak nélkül, a helyzet okozta stressz és kétségbeesés által is kialakulhat, akár egy éles helyzetben is, ahol az izgalom az eredmény rovására is mehet. A kosárlabda lényege a csapatok szabályszerű mérkőzése, ami nem csak a labda kosárba juttatására, hanem a csapatok közötti összhangra és a közösség erejének kimutatására is törekszik. A labda kosárba dobása önmagában nem teszi a csapatot nyertessé, de a (... pszichostressz – beszúrás jelen tanulmány Szerzőitől) próbájának kiállása annál inkább”.

A „Környezet” (Environment) szekció előadói által adott válaszok

Szatmári (2020) a száradásos repedezést vizsgálja. Hadtudománnyal való kapcsolódási pontként jelöli meg, hogy: „A repedési jelenségek vizsgálatának egyik ága a kontrollált repedési mintázatok elemzése. Az ilyen kutatásokkal új, mechanikailag ellenállóbb anyagokat lehet kifejleszteni, melyeket a hadászat, hadüpar felhasználhat” (Szatmári, 2020, 61. o.).

Uzonyi (2020) infrastruktúrális, szociális és biológiai hálózatokon, valamint random gráf modelleken keresztül vizsgálta a Taylor-féle hatványtörvényt. Eredményei hasznosíthatók lehetnek akár egy hálózat különböző csoportjainak tagjai közötti zajló lélektani hadviselés elemzésében.

**A „Pedagógia, vallás és társadalom”
(Pedagogy, Religion and Society)
szekcióból érkezett válaszok**

Kovács (2020) erényelméletekkel, szűkebben ítélkezésmélettel foglalkozik írásában. Témája és a hadviselés közötti párhuzamot a háború során kiadott parancsok alapján végrehajtott katonai cselekmények háború utáni megítélése vonatkozásában látja: „Rendkívül összetett kérdés az ilyen cselekmények megítélése ítélkezésméletei szempontból is. Kérdéses, hogy mikori jogszabályokat kell alkalmaznunk, mikor igazságtalan egy jogszabály, engedelmeskedhetünk az igazságtalan jogszabályoknak, miért engedelmeskedünk egyáltalán vagy, hogy a parancs mentesít-e az erkölcsi felelősség alól?” (Kovács, 2020, 28. o.).

Sáfrány Judit (2020) az iskolai környezetben jelentkező szorongásos tünetegyüttesre fókuszál művében. Tágabb értelemben azonban „A szorongásos tünetegyüttes a stresszhelyzetben fellépő debilizáló vagy facilitáló jellege alapján értelmezhető a rendvédelemben dolgozó hivatásos személyek esetében. A poszttraumás stressz zavar kifejlődésére az extrém félelmi (szorongásos) reakció hajlamosít, ami a gyakori veszélyhelyzeteknek kitett személyek esetében fokozott figyelmet igényel.” – írja Sáfrány (2020a, 55. o.). Sáfrány (2020b) a szorongás és a teljesítmény kapcsolatát is vizsgálja. Megjegyzi, hogy a „Katonák, tűzoltók és rendőrök körében az extrém distressz tapasztalatok előre jelezhetik a poszttraumás stressz szindrómát (PTSD-t). Munkájuk hatékonyságát a szorongás is befolyásolhatja” (Sáfrány, 2020b, 56. o.). Hozzáteszi még, hogy megfelelő kiképzés segíthet a stressz kezelésében, a szorongás

enyhítésében, és a (veszélyes helyzetekben is) hatékony viselkedésben.

A tanári kompetenciák alakulását a drámapedagógia szemszögéből közelítő kutatása kapcsán a hadviselés, lélektani hadviselés témakörét Varga-Csikász (2020, 71. o.) a kiképzés aspektusából ragadja meg: „A drámapedagógia és a színházi nevelés eszközei „mintha” helyzetet teremtve lehetőséget adnak olyan dolgok utánzására, amikkel már találkozunk, és olyanokra is, amikkel még nem – ezek megjelenítésének csak a fantázia szabhat határt. A szerep védelmet nyújt a játékosoknak, ezért akár a kérdésben említett témák bemutatathatók a dráma eszközeivel. Például, egy haditudósító munkája során felmerülő lélektani nehézségek feldolgozhatók a tanítási dráma keretein belül.”

A „Tehetséggondozás és gyógypedagógia” (Talent Development and Special Education) szekció előadójának asszociációi a témával kapcsolatban

Fábián Fruzsina és Varga Boglárka (2020) zenei téren vizsgálja a tanulásban akadályozott gyermekeket. E kutatási téma lélektani hadviselési vonatkozásaként felvetik, hogy „A zene által érzelmileg befolyásolhatóvá válhatnak az emberek” (Fábián és Varga, 2020, 16. o.), valamint azt, hogy a zenei nevelésnek hatása lehet az önbecsülésre és az önmegvalósítási igényre is.

Horváth László (2020, 24. o.) a Csáti Refi tehetséggondozó program potenciális lélektani hatásait taglalva felveti, hogy egy sikeres, eredményes tehetséggondozó kezdeményezés a konkurens intézmények körében akár azt is eredményezheti, hogy „A program

eredményeit látva a környező iskolákon úrrá lesz a rémület.”

Mező Ferenc (2020) a K+F Stúdió által alapított és fenntartott és a Nemzeti Tehetség Program által támogatott (azonosító: NTP-PKTF-19-0002) „Innovációs Stúdium” tehetséggondozó program kapcsán jelzi, hogy: „Sajátos módon a technikai fejlettség/fejlődés szoros kapcsolatban áll a háborúkkal: ezek kölcsönösen meghatározzák egymást. Adott technikai fejlettség/adottság mellett csak meghatározott stratégiai/taktikai lehetőségek állnak rendelkezésre. A hadi megrendelések innovációt ösztönzők is egyben. A hadi innovációk másrészt polgári célokat is szolgálhatnak. (...) A lélektani hadviselés – mint nem kinetikus hadviselési forma – erősokszorozó hatású nem halálos fegyver lehet.” (Mező F., 2020, 39. o.). Megjegyzés: a Stúdium működtetője, egyben a Lélektan és hadviselés című ingyenesen elérhető (Open Access) e-folyóiratnak a kiadója (a lap a www.kpluszf.com honlapon keresztül érhető el).

Mező Katalin (2020) „Hölgyek a tudományban” program bemutatásakor (alapító, megvalósító: K+F Stúdió; támogató: Nemzeti Tehetség Program, azonosító: NTP-NEER-19-0016) felveti, hogy napjainkban már hölgyek is elmélyülhetnek a hadtudományokban, így akár a lélektani hadviselés terén is szerezhetnek tapasztalatokat vagy kutathatnak éppen. Vagy éppen: a nők, ezen belül a katonanők is a lélektani hadviselés alkalmazói vagy célcsoportjai lehetnek.

A kognitív képességek vizsgálatára fejlesztett S.M.ART művészeti mérőeszköz rendszer a K+F Stúdió innovációja (a fejlesztés a Magyar Képzőművészeti Egyetem által

elnyert EFOP-3.2.6-16-2016-00001 projekt keretében valósult; Mező Ferenc és Mező Katalin, 2020). Az S.M.ART tesztek a kognitív képességeket feltérképezését (is) szolgálják, amiről tudni illik, hogy „...a kognitív képességek mérésének kezdete katonai múlttal rendelkezik. Az első intelligenciateszteket például a hadsereg alkalmazta a világháborúk idején” (Mező és Mező, 2020, 40. o.). De: az S.M.ART. tesztrendszer a gyermekekre (és nem a felnőtt katonákra) koncentrál, és felhasználói a tanárok és iskolák lehetnek elsősorban (és nem a hadsereg).

Mező Kristóf Szíriusz (2020) a jövő gépjármű fejlesztési lehetőségeit körvonalazza. Megjegyzi, hogy: „A műszaki technikai fejlődés és a hadviselés kölcsönhatással vannak egymásra. A jövő járművei így vélhetően hatással lesznek a jövő hadviselésére és viszont. Másrészt: a lélektani hadviselés eszközei is lehetnek a jövő járművei: zajokat, szövegeket, hang- és képfelvételeket továbbíthatnak, amelyek befolyásolhatják a harcoló felek érzelmeit, gondolkodását, viselkedését” (Mező Kristóf Szíriusz, 2020, 42. o.).

Molnár Alexandra (2020, 46. o.) tanulásban akadályozott gyermekek tanulásra motiválásának szempontjából jegyzi meg, hogy: „Ha nem jó módszert alkalmaz a pedagógus, akkor a gyermek bepánikolhat és nem lesz hatékony a tanulása”. A tervezett lélektani hatás-keltésnek pedagógiai szempontból a szorongás, „pánikolás” elkerülésére, kezelésére kell irányulnia.

Zsemján Eszter (2020) a tanulásban akadályozott tanulók integrált, inkluzív nevelésére vonatkozó kutatása tekintetében megjegyzi, hogy a lélektani hadviselés témaköre kapcsolódhat az integrációhoz, inklú-

zióhoz is. „Ezeknél a pedagógiai formáknál, csak úgy, mint a lélektani hadviselésnél is figyelembe kell venni a különböző pszichológiai jegyeket. Pl. Vajon milyen hatással lesz egy tanulásban akadályozott gyermekre az, hogy ha többségi iskolába helyezzük? Vajon tényleg jól fogja magát ott érezni? Vajon tényleg boldog lesz?” (Zsemján, 2020, 75. o.).

A „Mesterséges intelligencia és informatikai kultúra” (Artificial Intelligence and IT Culture) szekcióbeli előadók kapcsolódása a témához

Csukonyi és Papp (2020) a sportpszichológia szerepét elemezi az e-sportban. Mindennek hadtudományt érintő vonatkozása például, hogy a debreceni katonai középiskolások körében alakult meg az egyik első magyarországi e-sport szakosztály, ahol „egy teljes e-sport kurzust végeztek a diákok, amely alapja lehet a későbbi sikeres munkavégzésüknek, a mesterséges intelligenciával való együttműködésüknek” (Csukonyi és Papp, 2020, 14. o.).

Krek (2020) a klasszikus szerepjáték napjainkban történő „újjáéledését” tanulmányozza (ez az újjáéledés például a videojátékok, számítógépes játékok terén figyelhető meg). Mint Krek (2020, 30. o.) megjegyzi, e műfaj inkább köthető a szórakoztatóiparhoz és általában véve a populáris kultúrához, azonban „Létezik egy olyan ága a videojátékoknak, amelyet a világ vezető katonai kiképzőrendszerei is felhasználnak, ezek azonban az ún. serious gaming ernyőterminussal foghatóak össze”.

Pšenáková (2020a,b) szerint a számítógépen (is) tárolt adataink védelme napjaink nagy

kihívása közé tartozik. Az adatlopást, adatcsalást feltételező támadások ugyanakkor nemcsak technikai jellegűek lehetnek, hanem előfordulhat, hogy (akár informatikai rendszerek eszközként történő felhasználásával) pszichológiai manipulációt alkalmaznak az információszerzés érdekében, hogy az áldozat bizalmába férközzenek, s személyes, bizalmas adataihoz jussanak. Mint Pšenáková (2020, 53. o.) megjegyzi „mivel pszichológiai manipulációról van szó (...) található közös kapcsolat” az informatikával, illetve adatvédelemmel.

Roskó Tibor (2020) három év távlatában tekinti át a mesterséges intelligenciára irányuló fejlesztéseket, s többek között azok (MI vezérelt drónokkal történő) hulladékkezelésben való felhasználási lehetőségeit. Mint írja: „...az alkalmazott technológiák, például, felderítő drónok alkalmasak lehetnek megfigyelésre is” (Roskó, 2020, 54. o.).

A „Művészet és történelem” (Art and History) szekció előadói által adott válaszok

Lengyel Erik (2020) a zeneművek (részletek) háborús hangvételében látja a kapcsolatot a zene és a hadművészet között.

Mátyus (2020) érdeklődésének központjában a mesének a gyermeki lélekre gyakorolt hatása áll. Sokrétű kapcsolatot fogalmaz meg a mese, a hadviselés és a lélektani hadviselés között: „Egyféle »harcnak« tekinthető az a folyamat, amikor a gyermeki lélek elkezd feldolgozni az adott mese történéseit. A tapasztalati és az elképzelt valóság között zajlik a harc a gyermekben. A hadviselésben példát láthatunk olyan modellre, miszerint fel

kell mérni a »terepet«, az ellenség lehetséges cselekvéseit. Az ellenség megismerése példát kínálhat a tündérmese, tréfás mese, és az állatmese is. Továbbá segít a különböző technikák bevetésére, túljárni az ellenség eszén. A »lélektani hadviselés« lezajlódhat mesei keretek között: irányíthat, taníthat, befolyásolhat” (Mátyus, 2020, 37. o.).

Mező Péter Dániel (2020) középiskolás diákok Zrínyi Miklós „Szigeti veszedelem” című művével kapcsolatos reflexióit vizsgálja. „A háborúkról és csatákról szóló irodalmi és történelmi szövegek témája alapvetően kapcsolódik a hadviselés témaköréhez. A háborúknak, csatáknak pedig gyakori velejárója – például az ellenfél megfélemlítésén, kifárasztásán stb. – alapuló lélektani hadviselés. Mint Sun Cu (i.e. IV. század körül élt) harcművészeti stratégia írta a Hadviselés művészetében: »Nem az az igazán ügyes, aki száz csatában győzni tud, hanem az, aki harc nélkül vesz erőt az ellenségen!«” – írja Mező Péter Dániel (2020, 45. o.).

Nagy (2020) Görgey Artúr testvérének Görgey Istvánnak a fivérét védő tevékenységeire fókuszál. „Tanulmányom és a prezentációm Görgey István legkorábbi munkáját vonja vizsgálat alá, amelyet testvére, Görgei Artúr rehabilitálása érdekében írt meg. A munka az 1848-as móri csatára vonatkozik, amely után Perczel Mór azzal vádolta Görgei Artúrt, hogy cserbenhagyta őt, és ennek volt köszönhető az ő veresége. E vád megcáfolása érdekében ragadott tollat Görgey István, és lépett bele ez által egy új szerepbe, a történetíró szerepébe. Munkám tehát egy »self-made« történetíró első szárnypróbálgatásait vizsgálja a móri csatára, és a Görgei

Artúrt ért vádakra vonatkozóan” (Nagy, 2020, 52. o.).

Pavlovics (2020, 50. o.) felveti, hogy egyszemélyes háborúként is értelmezhető a prométheuszi magatartás: „Bár a hadviselés szó hallatán alapvetően hadseregekre gondolunk, Prométheusz esetét is értelmezhetjük hadviselésként átvitt értelemben, mivel szembe száll az istenekkel.”

Sebők (2020) a munkásörtség megszervezésének kezdeti körülményeit kutatja. Megjegyzi, hogy: „A kommunista hatalom által 1957-ben felállított Munkásörtséget nyílt fegyveres harcban sohasem vetették be. Jóval nagyobb volt viszont a lélektani hadviselés terén betöltött szerepe, hiszen az önkéntesekből álló fegyveres szervezetet azért hozták létre, hogy egy újabb, 1956-hoz hasonló megmozdulás esetén a hithű kommunisták kezében is legyen fegyver, akik csírájában el tudnak fojtani bármilyen szervezkedést. A pártállam ugyanis csalódott a hagyományos fegyveres erők megbízhatóságában” (Sebők, 2020, 59. o.).

Tóth (2020) kutatásának középpontjában szűkebb értelemben az impresszionizmus, tágabb értelemben a művészet áll. „Válságos helyzetekben fontos a médiatudatosság, ugyanis az internet lehetőséget ad a hamis információk terjedésének. A gyermekeknek meg kell tanulni fenntartásokkal kezelni ezeket. Kreativitásunk, belső képvilágunk fejlettségével elménk friss maradhat, könnyebben átvészélhetünk váratlan eseményeket. Az érzelmi intelligencia szükségessége sem elhanyagolható: maradjunk emberségesek embertelen helyzetekben is. Továbbá hadviselés, világválság, személyes válság következményeképp

fellépő lelki sebekre a művészetterápia gyógyírként szolgálhat.” (Tóth (2020, 66. o.).

Varga Imre Solt (2020) Luxemburgi Zsigmond huszita hadjáratainak (1420-1422 közötti) első felét, illetve azokat a földrajzi tényezőket kutatja, melyek meghatározók lehetnek a hadjáratok alakulásában. E téma erősen kötődik a történelem, a földrajz és a hadtudományokhoz.

A „Család, közösség, jog és gazdaság” (Family, Community, Law and Economy) szekció előadóinak reflexiói:

Mező Lilla Dóra (2020) a ghánai nők helyzetében az elmúlt években bekövetkező változásokat elemzi. Meglátása szerint: „A közvélemény és közhangulat befolyásolása a lélektani hadviselés egyik központi témája, amit Ghánai utazásom során is tapasztalhattam például a születésszabályozás és családtervezés témájú plakátok, hirdetések esetében.”

Virág (2020) a szociális szövetkezetek megszűnéséhez vezető okok feltárására törekszik. A szociális szövetkezetek működési sajátosságai és a lélektani hadviselés közötti fő kapcsolódási pontként a közösségeket jelöli meg: „...mindkét jelenség a közösségekkel együtt értelmezhető. A szövetkezet működésének is egyik alapfeltétele (ami a lélektani hadviselésre is igaz), hogy kölcsönös kötődések alakuljanak ki. A szövetkezeti munkavállaló akkor érzi biztonságban magát, ha a körülötte lévő (vele hasonló hatáskörrel rendelkező) munkavállalóval, minél jobban azonosul és közös célok jellemzik: a szövetkezet minél hatékonyabb működtetése. (...) ...ha a kölcsönös kötődések fellazulnak létre-

jön egy általános feszültségállapot, mely kedvezőtlenül hat a mindennapi működésre.” – írja Virág (2020, 72. o.).

Zárógondolatok

A hadviselés és a lélektani hadviselés minden tudomány- és művészet felől megközelíthető témát nyújthat kutatóknak, művészeknek egyaránt. Az V. nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia kapcsán a témával kapcsolatban nyújtott asszociációk (legalább részben, demonstráció-értékű módon) alátámasztják ezt. Másrészt a várthoz képes szignifikánsan kisebb asszociációk száma jelzi, hogy hasonló, konferenciához kötődő adatgyűjtések alkalmával egyrészt a holista, multi- és interdiszciplináris megközelítésre célszerű példákat adni (akár jelen tanulmányon keresztül is), másrészt a szervezőknek a válaszdadásra motiváló megoldásokat kell találniuk.

Irodalom

- Baksa Viktória, Ujlaki Evelin, Tóth Dominika
 Adelina és Szigeti-Turáni Melinda (2020): Szén nanocsövek aggregációjának hatásai a cornea regenerációja során. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 8. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Csontos Fruzsina (2020): Az alsó végtag sérülés-mintái és izomnyújthatósági vizsgálata labdarúgók és vízilabdázók körében. In: Mező Ferenc (szerk.): *V.*

- Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye.* 13. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Csukonyi Csilla és Papp Dávid (2020): Sportpszichológus vagy esportpszichológus? – A sportpszichológia szerepe az esportban. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye.* 14. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Egu, John, Kalmár, József and Király, Gabor (2020): Controlled release of Methotrexate from functionalized Silica-gelatin Aerogel Microparticles applied against Tumor Cell Growth. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye.* 15. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Fábián Fruzsina és Varga Boglárka (2020): Tanulásban akadályozott gyermekek vizsgálata zenei területen. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye.* 16. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Gyenes Dominik (2020): Csökkent izomregeneráció Mer Tirozin Kináz hiányos egér modellben. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye.* 19. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Hinnah Barbara (2020): TGF- β útvonal változása Alzheimer-kórban. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye.* 22. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Horváth László (2020): A Csáti Refi program tapasztalatai. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye.* 24. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Kovács Zsófia Dóra (2020): Erényelméletek, avagy visszatérés Arisztotelészhez az ítélkezéselméletben. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye.* 28. o. Letöltés: 2020. 04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Krek Norbert (2020): Egy letűnt műfaj újjáéledése – A klasszikus szerepjáték műfaji konvencióinak alakulása a kétezres években. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye.* 30. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>

- Lengyel Erik (2020): Prelüd műfajának kiteljesedése marimba darabokban. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 31. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Lepp Kitti és Némethné Gyurcsik Zsuzsanna (2020): Scapularis diszfunkció és a törzsalsóvégtag stabilitásának vizsgálata, intervenciója a kosárlabdázók körében. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 32. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Mátyus Magdolna: „Kettős tükör”: A mese és a gyermeki lélek In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 37. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Mező Ferenc (2020): Innovációs Stúdium In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 39. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Mező Ferenc és Mező Katalin (2020): S.M.ART - School, Measurement and Art (A new innovative measurement system of pupils' cognitive and non-cognitive characteristics). In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 40. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Mező Katalin (2020): Hölgyek a tudományban. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 41. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Mező Katalin és Mező Péter Dániel (2020): Az V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia a hadviselést, lélektani hadviselést is érintette. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/1. szám. 111-112.
- Mező Kristóf Szíriusz (2020): A jövő autói. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 42. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Mező Lilla Dóra (2020): „Változnak az idők”: a nők helyzete Ghánában. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 44. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Mező Péter Dániel (2020): Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 45. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>

- Molnár Alexandra (2020): Motiváló módszerek a tanulásban akadályozott gyermekek tanítása során. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 46. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Nagy Kristóf (2020): Görgy István tevékenysége testvére, Artúr védelmében. Az első tanulmány: a móri csata. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 52. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Pavlovics Zsófia (2020): A prométheuszi magatartás camus-i értelmezése In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 50. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Polyák Lenke (2020): Újonnan szintetizált nukleozid analógok citotoxikológiai vizsgálata. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 52. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Pšenáková Ildikó (2020a): Ne hagyj magad becsapni! In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 53. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Pšenáková, Ildikó (2020b): Ne hagyj magad becsapni! Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat, II. évf. 2020/1. szám. 55-65. doi: [10.35404/LH.2020.1.55](https://doi.org/10.35404/LH.2020.1.55)
- Roskó Tibor (2020): Mesterséges intelligencia fejlesztések három év távlatában. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 54. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Sáfrány Judit (2020a): Szorongásos tünetegyüttes az iskolai környezetben. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 55. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Sáfrány, Judit (2020b): Anxiety disorders and academic achievement. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 56. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Sebők Balázs: „Enni, inni tudunk, de gyakorlatot végrehajtani nem”. A Munkásörtség felállításának kezdeti nehézségei Szolnok megyében. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 59. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>

- drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view
- Szatmári Roland (2020): Száradásos repedezés vizsgálata. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 61. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Tóth Lilla (2020): Megragadható pillanatok az impressziók hullámaiban. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 66. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Uzonyi Noémi (2020): An empirical study of Taylor's power law in random graph models and real networks. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 68. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Varga Imre Solt (2020): Luxemburgi Zsigmond huszita hadjáratainak első fele (1420-1422) és a hadjáratokat befolyásoló földrajzi tényezők. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 70. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Varga-Csikász Csenge (2020): A drámapedagógia hatása a tanári kompetenciák alakulására. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 71. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Virág Ádám (2020): A szociális szövetkezetek megszűnése mögött álló háttértényezők. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 72. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>
- Zsemján Eszter (2020): A tanulásban akadályozottak integrált, inkluzív nevelése, oktatása Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyében. In: Mező Ferenc (szerk.): *V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. 75. o. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3My-ZBAP2/view>

A SZOVJETUNIÓ POLITIKAI RENDSZERE – 2. RÉSZ

Szerző:

Kemény László (PhD, CSc)
nyugalmazott egyetemi tanár

Szerző e-mail címe:

kemeny.m.laszlo@gmail.com

Lektorok:

Farkas József György
Magyar Újságírók Országos Szövetsége

Gilyán György
ny. volt moszkvai nagykövet

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Jelen tanulmány a Szovjetunió (SZU) politikai rendszerének történetéről szóló sorozat második része, amely az 1953-1985 közötti eseményeket tartalmazza. Az első rész megtalálható a *Lélektan és Hadviselés* folyóirat 2020/1 számában.

Kulcsszavak: Szovjetunió, politikai rendszer, történelem

Diszciplínák: történelem, politológia

Abstract

THE POLITICAL SYSTEM OF THE SOVIET UNION – 2nd PART

The present study is the second part of a series about the history of political system of the Soviet Union (SU), which contains the events between the years 1953-1985. The first part can be found in issue 2020/1 of the journal *Lélektan és Hadviselés /Psychology and Warfare/*.

Keywords: Soviet Union, political system, history

Discipline: history, politology

Kemény László (2020): A Szovjetunió politikai rendszere – 2. rész. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/2. szám. 23-41. doi: 10.35404/LH.2020.2.23

A hruscsovi „olvadás” fordulata és a „hatvanas-évek nemzedékének” rendszere

A következő minőségi fordulat a Szovjetunió politikai rendszerében Sztálin halálát követően, 1953-tól datálódik. Véget ért a „vezér-központú” rendszer, és meg lett volna az esélye annak, hogy levonják a több mint három évtized tapasztalatait, s képesek legyenek kialakítani a szocializmusról eredendően elképzelt népi hatalomnak megfelelő politikai berendezkedést. A valóságban azonban megint nem így történt. Ismét személyes-hatalmi harc vette kezdetét. El kellett dőlnie, hogy Sztálin környezetéből kik képesek kilépni a vezér árnyékából, és – ugyan megtagadva a „diktatúrát” – meg tudják őrizni a szovjet társadalomnak a honvédő-háborúban mutatott egységét, alkotó készségét. Ebben a küzdelemben az is szerepet játszott, hogy a repressziókért, a terrorért valakiknek felelniük kellett. Jelentkezők voltak a „jóra”, és egymás között megtalálták a „rossz” oldalra állíthatókat. Nem részletezve az 1953-1958 közötti évek hatalmi harcát – jelentős irodalma van már – az eredménye fontos a számunkra.

Megjegyzés: ez a hatalmi harc az orosz politikusok és elemzők értékelése szerint három menetben zajlott le. E menetek:

1) 1953 júniusáig eldőlt, hogy az akkor a párt élén álló Hruscsov mellé felsorakozott a vezetők többsége, az erős ellenlábás, Beriját pedig, június 26-án letartóztatták, s kivégezték.

2) Ezt követően 1955. februárig tartott Hruscsov küzdelme Malenkovval, Bulga-

nyinnal stb. az SZKP élén a pozíciója megerősítéséért.

3) Ennek sikerén felbuzdulva, 1956. februárban, az SZKP XX. Kongresszusán Hruscsov szakított Sztálinnal, s elmondta a „személyi kultuszt” és egyéb „disznóságokat” leleplező híressé vált beszédét. Az SZKP vezetőjeként új szervezeti szabályzatot fogadtatott el és segítségével 1958-ig kiszorította a „régí gárdát” a hatalomból (lásd: Net1; Net2; Net3; Legion, 2009).

Nyikita Hruscsov (Net4), került az SZKP élére és tartotta meg a pozícióját 1964. októberig, amikor őt is megbuktatták a társai.

Ez alatt az évtized alatt a Szovjetunió politikai rendszere megszabadult a sztálini személyi kultusz antihumánus vonásaitól és részben a szocializmus eszmeiségét lejárató következményeitől. Pozitív fejleménynek tekinthető az is, hogy rehabilitálták a korábban represszióknak kitett személyeket és népcsoportokat (lásd: Net5; Net6; Net7). A társadalomban jelentősen megváltozott a hangulat, a félelem feszült dermedtségét felváltotta az „olvadás” (megjegyzés: az „оттепель (olvadás)” a jelen sorozat 1. részében részletes kibontásra került. Itt csak a politikai rendszert érintő írásokat ajánljuk figyelembe – lásd például Net8; Net9).

A közélet hangulatában végbement felszabadultság, a megmutatkozó alkotó kedv különösen a humán, kulturális szférában váltott ki lelkesedést, színre lépett a „’60-s évek nemzedéke (шестидесятники)” (Net10, Net11, Net12).

Jellemzően az új nemzedék „formálására” fordítottak nagy figyelmet. Az oktatás megreformálásának többször is neki futottak. Először 1958. decembert követően áttértek a kötelező 8 osztályos iskolai alapvégzettségre, majd – egészében nem megtagadva az iskola és a való élet követelményeinek a közelítését – 1964. augusztustól az SZKP KB és a Kormány döntést hozott a 8 osztályos alap kiegészítésére még két évfolyam középfokú képzéssel, s így 10 éves középfokú kötelező iskolai rendszert vezettek be.

Ez a gyors váltás is mutatja, hogy sok volt a megalapozatlan, kapkodó döntés. Hruscsov mindenáron „eredményt” akart felmutatni. Valahol külföldön látott, hallott valamit és hazatérve, máris bevezette. Az oktatásban például minden egyetemen kémiát kellett tanulni, mert kitalálta, hogy a „kémizálás” még hozzátartozik a kommunizmus építéséhez! (Személyes: jövődő gépészmérnökként 6 szemeszter kémiát tanultam!). (Lásd. Net13; Net14)

Közben a tudomány területén is felszabadultak korábban „ellenségesnek” ítélt területek: a kibernetika, a szociológia stb., bár a biológiában továbbra is Liszenkó maradt az „egyeduralkodó” (Net15).

Az ellentmondásos tendenciák és a hruscsovi vezetés látványosan provinciális viselkedése – különösen az értelmiségi rétegek körében – nem oldotta fel a bizalmatlanságot. Hiába szavalt Jevtusenko, Ahmadulina, Voznyeszenszkij, Rozsdesztvenszkij a tömegeknek a Majakovszkij téren, és rendeztek az

egyetemeken „Beszélő Lapok (Устный Журнал)” vitaesteket Okudzsavával, Viszockijjal és másokkal, az „otyepel” politikának korlátai voltak.

Hruscsov személyes „ízlésvilága” – amiatt, hogy a politikai rendszer vezér-kultusza valójában változatlan maradt – úgy mutatkozott meg, mintha az lett volna a hivatalos álláspont, maga a „törvény”. Hruscsov meg is jelenítette a „falat”, ameddig el lehetett menni, amikor meglátogatta az avantgard-művészek „Új Realitás” stúdiójának kiállítását a Manyezsben 1962. december 1-én, és Ermszt Nyeizvesztnij és mások absztrakt műveiről kijelentette: „Nagyon elvont és érthetetlen. ... mindez nem kell a szovjet népnek. ... Megértették, ezt én mondom. Betiltani! Abbahagyni ezt a gyalázatosságot! ... És, kövessenek nyomon mindent! A rádióban, a televízióban, a sajtóban mindezt gyökerestől kiírtani!” (lásd: Net16; Net17; Net18; Net19).

S, ehhez járult még a „Paszternák ügy”, vagyis a kiváló írónak a „Doktor Zsivágo” című regényéért megítélt Nobel-díj átvétele engedélyezésének a megtagadása (Серджо, 2007; Финн а также Кубе, 2015). Hruscsov bejelentette, hogy az utóbbi években elértek „egyáltalán nem jelentik azt, a személyi kultusz elítélését követően most azután eljött a szabadosság ideje” (idézi Криворученко; s.a.). Mínderre reakcióként pedig, kialakult az értelmiség „disszidens” viselkedése (Net20).

A továbbra is fennmaradt hidegháború körülményei közepette pozitívnak ítéltető a markánssá vált kül- és biztonságpolitika. A hruscsovi érában fektették le az USA-val perspektívában kialakítandó katonai-politikai paritás elérésének alapjait. Ebbe beletartozott

a nukleáris és rakéta potenciál növelése; és egyúttal a hadsereg létszámának csökkentése; valamint a békepolitika meghirdetése.

Alapelvként az szolgált, hogy „legyen béke, mert ha nem, a világban kő-kövön semmi nem marad”. Hruscsov az ENSZ-nek adományozta a kardból ekevasat kovácsoló szobrot, és a levetett cipőjével verte az ENSZ szószekét, hogy hallgassák meg. Közben zajlott a hidegháború, s benne a „Szezei-válság”, a „magyar '56”, a „karibi válság”, az „U-2” kémrepülő lelévése stb. (Lásd: Net21 Net22).

Ugyanakkor nem következett be a politikai rendszernek az a megújulása, amely biztosította volna az irányítási mechanizmus átállítását a parancsuralmi módszerekről, a túlbujánzó bürokráciáról az öngazgatási, népképviselői rendszerre.

A hatalom továbbra is központosított maradt és jelentkeztek az új „személyi-kultusz” szindrómái is (megjegyzés: az 1956 nyarán közzé tett állásfoglalásban – *A személyi kultusz és következményeinek kiküszöbölése* – az SZKP megfogalmazta azt is, hogy minden ártalom ellenére, amely Sztálin személyi kultuszából származott, a „szocializmus kurzusának természetét nem változtatta meg, és nem térítette le a társadalmat a fejlődés helyes útjáról a kommunizmus irányába” - lásd: Net23), s főként felerősödött a „nagyot-mondás”, a megalapozatlan voluntarizmus (Net24; Net25). Megszívlelendő az, amit Adzsubej, a hruscsovi-rezsim egyik „favoritja”, az „Izvesztyija” lap főszerkesztője és nem utolsó

sorban Hruscsov veje írt a későbbiekben: „Hruscsov szenvedélyes hittel kereste az »arany kulcsocskát«, a »varázspalcát«, a »csodafegyvert«, a »csodaeszközt«. Ez a betegsége minden totalitárius rezsimnek, s ezzel fertőződött meg Hruscsov is. Ilyen »csodaszernek« kiáltotta ki a »kukoricát« (Net26). De, ehhez hozzátehetjük a „kemizálást”, a „szűzföldek feltörését”, az „emeletes disznóólakat”, vagy azt a jelszót, hogy „utolérjük és elhagyjuk Amerikát”, és hogy „béke lesz a Földön, ha a „kardból ekevasat kovácsolunk”. Ilyen és számos hasonló voluntarisztikus ötlet, kezdeményezés zilálta szét az egyébként nagyon is szükséges, megérett ügyeket.

Hruscsov nem nyúlt hozzá az örökölt tulajdonviszonyokhoz. Felfogása szerint az „állami tulajdonon fejlődő szocializmus” a legalkalmasabb bázisa a nép számára biztosítható jobb életnek. Meggyőződése szerint az „államszocializmus” az a társadalmi-gazdasági formáció, amely egyedül képes a nép számára garantálni a fejlődést. Ebből az elvi alapból levezethető reformokat indítottak be a gazdaságirányításban, és új széleskörű szociális programmal álltak elő.

Kezdődött a rubel „devalvációval”, majd folytatódott az élelmiszerellátás, a kereskedelem árrendszerének az átalakításával, s a „házgyáras” – az ú.n. „hruscsovokák” – lakásépítéssel. A gazdaságban pedig előtérbe került a külgazdaság, s nőtt az energiahordozók exportja (lásd: (Net27; Net28; Net29). S, ehhez is kapcsolódóan a politikai rendszerben megkísérelték az ország irányítását optimalizálni. A párt és apparátusa tevékenységében demokratikusabb struktúrát és vitákat alakítottak ki.

Néhány olyan változás is bekövetkezett a politikai rendszerben, amelyekkel dinamizálni szándékoztak a gazdasági, társadalmi fejlődést, de rendetlenséget, káoszt okoztak. Ilyennek tekinthető például a leglátványosabb, a „szovnarhozok” (területi Népgazdasági Tanácsok) ötlete (Net30; Net31; Net32; Illés, 2001). Részben ide tartozik, hogy a gazdaságirányításban a terveket hosszabb távra állították, az „ötévesek” helyett jött a „hétéves” tervezés (lásd: Net33.)

Ugyancsak „hrucsovi” jellemző a „szűzföldek feltörése” (lásd: Net34, Net35). Hruscsov le kívánta bontani az „adminisztratív-parancsuralmi” rendszert, s első lépésként, a szövetséges-köztársaságok jogot kaptak arra, hogy a területükön maguk döntsenek a közigazgatás megyei, kerületi, járási stb. felosztásáról (megjegyzés: ebbe a gondolatosságba tartozhatott a Krim átadása is az Orosz SZFSZK fennhatósága alól az ukránoknak. lásd: Net36). Ezt követte a gazdasági „önigazgatásuk”, pontosabban „önellátásuk” bevezetése. Ezzel az addigi ágazati irányítási rendszerről áttértek a gazdaság területi alapú irányítási és ellátási rendszerére. A gazdaság irányításának „decentralizálása” annyira megtetszett, hogy amikor kiderült az egyenlőtlenség problémája, akkor sem hagyták abba, hanem „visszaközpontosították”, vagyis az egész országot „szovnarhozították”. Beindult a szovnarhozok vertikális központi irányítású fejlesztésének folyamata.

A Köztársaságok Népgazdasági Tanácsait 1960 júniusában hozták létre, majd 1963 márciusában megalakult a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács (BCHX). Közben tovább irányították az ágazati gazdasági minisztériumok is, mind a Köztársaságokban, mind

összövetségi szinten. Az ebből adódó párhuzamosságokat, keresztléte szervezést, káoszt, fejetlenséget stb. csak egy évig bírták ki, mert 1964-ben megbukott a „szovnarhozok”-rendszere. Azért lett ez az egyik legsikerlenebb „reformja” a hrucsovi érának, mert nem vette figyelembe a szövetséges-köztársaságok egyenlőtlen adottságait, fejlettségi szintjét stb..

Személyes tapasztalat (miután ebben az időben voltam egyetemista Moszkvában): a különböző területekről a fővárosba került társaim elbeszéléseiből lehetett leszűrni, hogy milyen ellentétek alakultak ki a köztársaságok (és az egyes emberek) között az ellátási különbségek miatt. Arról nem is beszélve, hogy egyik évfolyamtársamnak újra kellett írni a diplomamunkáját, amikor megbukott a „szovnarhozok-rendszer” és az addig egekbe dicsérés helyett, az elmarasztalását írtatták meg velem.

Az SZKP maradt továbbra is az egyedüli politikai párt és kizárólagos hatalommal rendelkezett. Ugyanakkor a vezető testületeinek (Központi Bizottság, Politikai Bizottság stb.) napirendjén már szerepeltek politikai viták, például a Tanácsok demokratikus működéséről; a törvényesség betartásáról; a személyiségi szabadságjogokról; a pártdemokrácia hagyományainak felelevenítéséről; a szocializmus fejlődési lehetőségeinek általános kérdéseiről és a megoldásra váró gyakorlati feladatokról.

Az SZKP Program előkészítésének vitáiban a hangsúly a „nép” és a „hatalom” viszonyára

helyeződött. A hatalom képviselőinek a társadalomtól való elidegenedésének a kiküszöbölése végett, előtérbe került például a nomenklatura privilégiumai rendszerének a megsemmisítése; a szociális igazságosság elveinek az érvényesülése feletti kontroll; a pártapparátus és az állami alkalmazottak fizetésének a maximalizálása stb.. A viták eredményeként az SZKP XXII. kongresszusán 1961-ben, pl. beleírták a pártszabályzatba, hogy senki nem tölthet be folyamatosan három időszaknál több választott funkciót, az adott vezetéstestületet pedig minden választáson legalább egyharmad arányban meg kell újítani.

A XXII. Kongresszus úgy van jelen a történelemben, mint a „kommunizmus építőinek” kongresszusa. A XX. kongresszus óta történtek alapján már a soronkívüli, XXI. Kongresszuson bejelentették a „szocializmus felépítését”, és a XXII-en elfogadták a „kommunizmus építésének új pártprogramját”, valamint az SZKP Szervezeti Szabályzatát (Net37; Net38; Net39).

Emellett ez a kongresszus még három programpontra jeleskedett: a „kommunizmus anyagi-technikai bázisa kiépítésének menetéről” a következő 20 év alatt (1980-ig!) (megjegyzés: a „hruscsovizmusnak” egyik lényeges jellemzője volt az „utolérjük és elhagyjuk Amerikát (догнать и перегнать)” jelszó. Lásd: Net40); a politikai rendszer „kommunista öngazgatásra” átállításáról; és arról is döntött, hogy „új embert” kell nevelni (lásd: Net41; Net42; Net43; Net44).

Elhatározták, hogy a „desztalinizálás” keretében megváltoztatják számos város – így Sztálingrád (Volográdra) – nevét és kitétték a vezért a Lenin Mauzóleumból (Net45).

Összességében, a Szovjetunió társadalmi-gazdasági fejlődésének Hruscsov fémjelezte időszakában – jellegének minden ellentmondásossága ellenére – jelentős modernizációs előrelépések történtek. Ugyanakkor igazából nem került napirendre a politikai-közigazgatási rendszer gyökeres átalakítása. Ami történt – a már említett „szovnarhozok” stb. – sajátos voluntarizmust és utópizmust hordoztak magukban, és kivetette őket a szervezetéből a társadalom, mert nem érezte őket a sajátjának.

Néhány területen (például tudomány, oktatás, kultúra, űrkutatás stb.) mégis sikerült új erőforrásokat mozgásba hozni, amelyek a későbbiekben konstans tényezőivé váltak az ország életének. A megalapozatlan döntések, a „csodavárás” és a sikertelenségek „kudarcélménye” azonban, újabb társadalmi-politikai válságot robbantott ki, s így 1964-ben dicstelenül ért véget ez a szakasz is.

Számos személyes élménnyel tudom alátámasztani, hogy a társadalom már nagyon várta a hruscsovizmus kimúlását, de ugyanakkor az újabb „hasznótól” való nyugtalan félelem is benne volt a levegőben. Például:

1) Pár nappal Hruscsov leváltása előtt a Puskin téren jártam és felfigyeltem arra, hogy a mozi – amelyben a Filmszövetséget tartották – hatalmas reklám felületét egy kukorica cső tölti ki, s nagy

betűkkel rá van írva: Hruscsov. Közel mentem, s olvastam egészen apró betűkkel: Kazahsztánban. A látvány olyan „dehonesztáló” volt, hogy a készítői biztosra mentek, már nem járhat érte megtorlás.

2) Utaztam a trolin haza a kollégiumomba, 1964. október 14-én, késő este, s az SZKP KB székháza előtt, a „Sztárajaja Plosagy” megállóban felszállt törődött arcú férfi leült mellém. A trolí elindult, s az emberem megkérdezte: „tudja mi történt?” Váratlanul ért, és még nem is tudtam válaszolni, mikor folytatta: „Leváltották Hruscsovot.” Látva döbbsent arcomat, folytatta: „Most jövök a sajtótájékoztatóról, higgye el...”. Közben beértünk a következő megállóba, s én gyorsan leszálltam, gyalog mentem tovább...

Az eltávolítási akcióban a Szovjetunió felső vezetése szinte minden körének – a párt Politikai Bizottsága, a KB apparátusa, a Kormány, a KGB, a hadsereg – érdemi emberei részt vettek. A kész helyzet elé állított Hruscsovnak nem volt más választása, mint felmentését kérni/tudomásul venni.

„Egyike a szovjet múlt kevésbé feltárt eseményeinek – írta visszaemlékezésében Alekszandr Jakovlev – amely a szovjet történelemben jelezte az egyik periódus végét és egy másik kezdetét, ez, Nyikita Szergejevics Hruscsov leváltása” (Net46). Először fordult elő, hogy az első számú vezetőt a saját társai – vagyis nem a nép demokratikus választása során – még életében eltávolították a hatalomból. A hivatalos formulák szerint az SZKP 1964. októberi Központi Bizottság ülésén, két indok szerepelt a felmentése

alapként: „egészségi állapota” és a „voluntarizmusa”. A voluntarizmus alatt a kollektív vezetés döntéseinek figyelmen kívül hagyását, saját elképzeléseinek – amelyek jelentős részben előreláthatóan eredménytelenek, vagy hibásak voltak – kizárólag adminisztratív diktatórikus módszerekkel történő érvényesítését, értették (Net47).

A „brezsnyevi-pangás” rendszere, mint a Szovjetunió emlékezete az emberek tudatában

A Szovjetunió történetének immár negyedik rendszer igényű fordulata eredményeként új, hangsúlyozottan „kollektív” vezetés került az ország élére, s 30 évig birtokolta is a hatalmat. Az első számú vezető Leonyid Iljics Brezsnyev (Net48) lett, akinek a neve szimbolizálja a továbbiakban a kort. Évekig Alekszej Koszigin, miniszterelnökként és Nyikolaj Podgornij, a Legfelsőbb Tanács elnökeként, alkották Brezsnyevvel az élen a kollektív „triumvirátust” (Net49).

Ugyanakkor a kollektív irányítás ideája nem sokáig állta ki a gyakorlat próbáját. Az elemzők kiderítették, hogy Brezsnyev bizonyult a legszerencsésebbnek, ravaszabbnak és befolyásosabbnak a másik kettőnél. Évről évre gyengültek a „konkurenszének” a pozíciói, mert valójában a triumvirátuson belül is léteztek ellentmondások, s zajlott bizonyos mértékű hatalmi torzalkodás. Ennek következménye, hogy Podgornijt 1977-ben kitették a párt Politikai Bizottságából, mert nem értett egyet Brezsnyevvel, aki a párt és az állami vezetői funkciók összevonására tett javaslatot. Ezt követően a Legfelsőbb Tanács felmentette az Elnök

tisztsége alól is, és a Szovjetunió államfőjeként nominálható szerepet pedig, 1977. június 16-tól Leonid Brezsnyev töltötte be, megtartva a pártfőtitkári funkcióját is. Ezzel, egyrészt, az ország politikai rendszerében az SZKP vezető szerepének az elvi és az Alkotmányban rögzített törvényes garanciái mellett, a politikai mechanizmus tényleges, gyakorlati működését is alárendelték a pártapparátus akarátának. Másrészt, megkönnyítették a nemzetközi téren a „hidegháborúban” akkor éppen kibontakozóban lévő „enyhülés” elősegítette kapcsolattartást. A világban elismert szokásjog szerint az országok közötti legfelsőbb szintű tárgyalásokon az államok elsőszámú vezetői vettek részt. Ezt a funkciót pedig szovjet részről a párt főtitkár jelentette meg, ami kényelmetlenné tette a szintek szinkronizálását. Brezsnyev egyesítette a „formális” és „tényleges” hatalmi pozíciót a Szovjetunió élén.

Koszigin szerepe a szovjet politikai struktúrában, ugyancsak a hetvenes évek közepéig, egyértelműen a reálviszonyok elsőszámú irányítójaként aposztrofálódott. Ilyen értelemben mintegy párhuzamos hatalmi pályát futott a politikai teljhatalommal rendelkező Brezsnyev, és a gazdaságot kézben tartó Koszigin. A hrucsovi „fejtelenséget” felváltó rendteremtő reformoknak nem véletlenül kölcsönözték Koszigin nevét (lásd: Net50; Net51; Net52; Net53). Az ország erőforrásainak a rendezett hasznosítására és a modernizálására irányuló programjai dinamikus lökést adtak a belgazdaságnak és érzékelhető javulást eredményeztek a szociális viszonyokban is, miközben a világpiacon szinte tektonikus rezgéseket váltottak ki. Meg kell jegyezni, hogy a „koszigini-reformok”

ugyan teljes egészében megtagadták a „hrucsovi-öngondoskodás” modellt, de nem tértek vissza a „sztálini-diktatori rend szerinti erőforrás hasznosítás” megoldásaihoz sem. Ezért is van az, hogy a későbbiekben sokan támadják liberális oldalról és konzervatív-balos meggondolásból egyaránt (megjegyzés: ebbe belejátszott az is, hogy aki Brezsnyevet bírálta, beleütközött a vele majdnem végig kitartó Kosziginba is. Lásd, pl: Net54; Net55). A hatalmi féltékenység és beszűkülés azonban, vele szemben is közrejátszott a kiteljesedés gátjaként. A reformok leálltak, a Brezsnyevvel való „egyet nem értés” következtében 1980. októberében kikerült a Politikai Bizottságból, majd október 23-án lemondott a kormányfői posztjáról, és nyugdíjba vonult.

A „brezsnyevi-éra” társadalmi-politikai, gazdasági rendszerét a posztszovjet időkből visszatekintve szokássá vált a „pangás (зачтої)” címkével illetni. Ugyanakkor a közvélemény változásának a tendenciájában az figyelhető meg, hogy fokozatosan, nosztalgiával, az irigylen legbiztonságosabb, az emberek számára szociális, egzisztenciális megelégedettséget, kiszámítható perspektívát nyújtó időszakként jelenik meg.

A „függetlennek” tekinthető Levada-Centrum közvéleménykutató 2013-ban végzett felmérése szerint, arra a kérdésre, hogy „Melyik kormányzó időszakában volt a XX. században a legjobb élet Oroszországban?”, a válaszadók 56%-a Brezsnyevet jelölte meg, s gorbacsovi és jelicini időszekekre mindössze 22% adta a voksát (lásd: Net56; Net57; Net58).

Milyen magyarázata lehet ennek a látszatra ellentmondásos tézisnek? Sokan próbálkoztak már a megfejtésével, de főként egy-egy tényezőből, a jelenségek szintjéről vezették le az okokat (megjegyzés: nem részletezve az elemzésekben megjelenített okokat, csupán figyelembe ajánlom tanulmányozásukat –lásd például: Net59; Net60; Net61; Net62; Net63; Net64). Minden bizonnyal az egyes ember érzelmi töltetében szerepet játszanak szociálpszichológiai tényezők (gyerekkori élmények, családi stabilitás, a „múló idő megszipít” szindrómák stb.), de szerintem vannak mélyebb gyökerű meghatározók is.

A teljesség igénye nélkül, néhány a rendszerhez köthető megfontolást emelek ki:

1) A brezsnyevi időszakban következett be a társadalmi-gazdasági formáció konszolidációja. Visszatekintettünk az 1917-től indult forradalmi átalakulás minden stációjára, és megállapítottuk, hogy a körülmények nem tették lehetővé az „eltervezett szocializmus” kiépülését, stabilizálódását. A kezdetekkor még polgárháborús viszonyok akadályozták; a NEP kényszerű engedményeket tett a „múltnak”; a sztálini-diktatúra a szocializmus „tagadását” hordozta ki; a hrucsovi „desztalinizáció” az előbbi zavaros „anti-tézisének” bizonyult; a folyamat a brezsnyevi-érában érte el a „megvalósítható-szintézis” fokát (megjegyzés: természetesen vannak, akik ezt a folyamatot másként értékelik. Érdemes mérlegelni ilyen nézeteket is – lásd: Net65). A tény az, hogy az 1964-től terjedő közel két évtizedet tekintik a térségben „A Szovjetunió”-nak. Ugyan körbe vette még az országot a „vasfüggöny” és belülről is ott voltak a kijárást blokkoló „lakatok”, de a sok nem-

zetiségű és több vallású lakosság a „népek-barátságát” megélve, abszolút többségében a Szovjetuniót „szovjet-emberként” hazájának érezte.

Fontosnak tartom felidézni a „szovjet-emberrel” összefüggésben a híres filozófus Alekszandr Zinovjev tézisének a „homo sovetikus”-ról, amelyet „disszidensként”, 1981-ben Münchenben megjelentetett könyvében fogalmazott meg. Anélkül, hogy vitába bocsátkoznék vele, csupán egy megjegyzés és egy idézet álljon itt: Zinovjev miután kiábrándult a „nyugati kapitalizmus” világából, hazatért, s már otthon, Moszkvában írt műveiben cáfolta a tézisének tulajdonított „ruszsofób” elméleteket. Az idézet a könyvének a „szerzői bevezetőjéből”: „Ez a könyv – a szovjet emberről mint az ember új típusáról, a homo sovetikusról szól... A viszonyom ehhez a lényhez kettős: szeretem és ugyanakkor gyűlölöm, tiszteltem és ugyanakkor megvettem, lelkesít és ugyanakkor félelmet kelt...” (Net66; Net67).

A brezsnyevi „államszocialista” rendszer konszolidációjához – az egymás iránti szolidaritást – az emberek a Honvédő Háborúból hozták magukkal. A szociális egyenlőség nem a „termelőerők és a társadalmi viszonyok” kiteljesedett magas fokán ment végbe, mert a történelmi körülmények ezt nem is tették lehetővé.

A konszolidáltságba az is belefért, hogy a belbiztonsági szervekkel ellenőrzöttek, de például vitát folytathattak tudósok a társadalmi-gazdasági formáció” létjogosultságáról. Ilyen fegyveresen őrzöttek zárt

vitára került sor az SZKP Társadalomtudományi Akadémiáján 1974-ben, ahol a még kéziratban lévő könyvét vitattuk meg – magam is részt vettem az ülésen – három kiváló filozófus formáció elméleti iratáról. (Бородай, Пыжиков, Родионов, 1974).

A lényege az „egyenlőség a szegénységben”, pontosabban, „amivel rendelkezünk azt a lehető legigazságosabb módon osszuk el egyenlően” elve lett. Megjegyzés: az előző fejezetben már utaltunk rá, hogy a gyakorlatban ez az elv azt jelentette, hogy „nem engedtek létrejönni olyan szükségletet, amelyet hosszú távon biztonsággal, saját erőforrásból nem tudtak kielégíteni”.

A „szabadság” eszménye pedig a gyakorlatban a „nem bírálom, nem akarom megdönteni a rendszert” korlátai között érvényesülhetett.

A „szabadság” ügyének számos problémája volt a „pangás” idején, amelyet sokan a legfontosabb kritériumnak tartanak a politikai rendszer megítélésében (lásd: Net68).

Az „állambiztonsági szervek” – élén Andropovval – alapos „körütekintéssel” vigyázták ennek az elvnek az érvényre juttatását. Számos nyugaton nagy visszhangot kiváltott per rá a bizonyíték, például Sinyavsky–Daniel elítélése 1965-ben (Гинзбург, 1967) vagy Tvardovszkij eltávolítása a „Novij Mir” folyóirat éléről 1970-ben (lásd: Net69) stb. Ugyanakkor, míg „Hruscsov idején, már egy viccért, vagy részeg kiszólásért leültethettek valakit, addig Brezsnyev idején csak azokat vitték bíróságra, akik meg-

győződéssel szálltak szembe a szovjet rendszerrel” (lásd: Net70).

A „pangás” biztos változatlanyságot, sajátos stabilitást jelentett abban is, hogy az alapellátás – a kenyér, a tej, a tojás stb. – azonos minőségben és azonos áron mindenkinek elérhető volt. A stabilan kapható áruk anyaga, formája, színe stb. minősége, ára évekig azonos maradt. Ha valakinek sikerült megtakarítani valamennyi pénzt, azt tarthatta bankban, a párnacihában stb. biztos lehetett a nominál és a vásárló értéke változatlanyságában.

Természetesen, a „brezsnyevi-rendszer” nem maga volt a „szocializmus”! A Szovjetunióban nehezen éltek az emberek, a köznapi szükségleteik kielégítéséhez sorban kellett állni, nem megvenni, hanem „beszerezni” (достать) lehetett valamit. A „hiánynak” voltak „vámszedői” (Net72): csak az ismeretség, a „kapcsolatok” oldottak meg problémákat.

Arkagyij Rajkin, a híres humorista repertoárja figurázta ki a „csere-berére” épülő „beszerzési rendszert”, mint a sajátos szovjet korrupciót. Lásd például Аркадий Райкин – Монолог о дефиците (1974) – Net71. Azt mondja konklúzióként: „legyen bőség, legyen minden, de legyen egy kicsi hiány is, hogy találkozhassanak az emberek...”

Az elmúlt idő távlatából mindez úgy rakódott le, hogy „a szovjet ember feje felett mindig felhőtlen volt az ég, s előtte pedig – magabiztos élet és boldog jövő” (Net73).

Mégis az igazsághoz tartozik, hogy nem véletlenül ragadt rá erre az időszakra a „pangás”, mert főként a ’80-s évekre elfogyott a lendület, Brezsnyev és társai beléptek a „gerontokrácia” évjárataiba és a világban zajló globalizációs folyamatokat is figyelembe véve a Szovjetuniót már nem tudták a konszolidáció szintjén tartani.

A legjobban jellemezte ezt az állapotot egy anekdota: „Megkérdezik Brezsnyevet a vonaton, amely megállt a tajgában, hogy mit tegyenek? A főtitkár azt válaszolja, hogy húzzák be a függönyöket az ablakokon és tegyenek úgy, mintha menne a vonat!”. A magyar helyzettel kapcsolatban fel is használtuk ezt a „gondolatot” (Lásd: Mester, 1988).

2) A „pangás”, stagnálás azt is jelentette, hogy a brezsnyevi Szovjetunióknak, mint zárt rendszernek, megvoltak a „lengéscsillapítói”, amelyek garantáltan kiegyensúlyozták, stabilizálták a külső hatásokat a belső viszonyokban. Érvényesült a hidegháború, de bármely „újdonság” a nukleáris erőkből, vagy az ideológiai hatásokban, stb., azonnal ellen-csapásban részesült, amely egyensúlyban tartotta a szovjet emberek nyugalmi állapotát. Ezek a lengéscsillapítók is több szektorban működtek.

„Velünk semmi nem történik. És aligha történhet bármi is...” – énekelte 1985-ben, a korszak igazságát a „Masina Vrémnyi” közhangulatot teremtő rock-

együttes frontembere, Makarevics, a „Szünetek (Паузы)” című Bulat Akudzsa szövegére írt dalában (Net74; Net 75)

A hruscsovi hisztérikus – „békét akarunk, mert kő-kövön nem marad” – megközelítést a külkapcsolatokban, felváltotta a politikai feszültség csökkentésére irányuló, a „lehetséges optimális” elérését célul tűző módszer. A szovjet-amerikai találkozások menetében, olyan „lépés előre – lépés hátra” viszony alakult ki. Még 1967-ben gyorsított tempóban növelték az interkontinentális ballisztikus rakéták telepítését, addig az 1970-s évek elején megkötötték a támadó fegyverrendszerek korlátozásáról szóló szovjet-amerikai egyezményt (Net76).

Közben még volt 1968 is, amely szovjet részről megszülette” a „érdekeltségi zónánkban rendet tartunk” szellemiségű „Brezsnyev-doktrínát”; az amerikaiak számára pedig a párizsi diáklázadás hatásának csillapítása lett a visszafogottságot kikényszerítő erő (megjegyzés: a „Brezsnyev Doktrínát” részletesebben tárgyaltuk korábban). Ide sorolható az 1975-s Helsinkii Megállapodás is, amely a kor legsokrétűbb enyhülési politikájának lett a szimbóluma. Ugyanakkor bonyolultabbá tette a brezsnyevi politikai rendszer számára az „ideológiai-lengéscsillapítók” használatát az emberek, eszmék, áruk szabad áramlását felvállaló „harmadik kosár” mechanizmusaival szemben. A „Helsinkii Megállapodást” részletesebben kifejtettük korábban. Itt csupán annyi megjegyzést, hogy ennek a szovjet rendszerre elképzelt megrendítő

hatásait is biztonságos hatásfokkal védte ki a brezsnyevi kurzus (lásd például: Net77, Net78).

Azután, jött még nagyobb visszalépés: az afganisztáni bevonulás, amely 1979-ben érvénytelenítette az enyhülési folyamat eredményeit. S, ez már megbontotta a szovjetrendszer stabilitását is, mert közvetlenül érintette az emberek biztonságát, és bizalmát a hatalommal szemben (Net79). A korábban a néppel elfogadtatott, és csillapításul szolgáló tézis arról, hogy a „szovjetrendszer történelmi igazságát bizonyítja az egyre több országot elérő világ-forradalmi folyamat”, s ezért vegyék tudomásul az anyagi, gazdasági, politikai és katonai támogatását Angolának, Kongónak, Vietnámnak, Nikaraguának, Szomáliának stb., az egyre nagyobb ráfordítások miatt ugyancsak az emberek mindennapi életének biztonságát, nyugalalmát veszélyeztette (lásd például: Net80).

3) Nem hagyható figyelmen kívül az a szerep sem, amelyet a brezsnyevi időszak politikai rendszere játszott abban, hogy a visszaemlékezésekben „aranykorként” jelenjen meg. Döntő mértékben ebből a szempontból is a „konstans”, a megállapodottság kerül előtérbe. Emlékeztetek a korábban mondottakra a „politikai burokról”, amely biztosítja a rendszer megmásíthatatlanságát, esetleges hibák, sérelmek stb. esetén is. A brezsnyevi politikai rendszer így működött a ’80-s évekig. Létezett a nép és a hatalom között – le nem írt és ki nem mondott – egyezség a „kölcsonös békén hagyásról”. A nép dolgozott, eljárt a párt-taggyűlésekre, morgott, viccelt, de nem kérdezett, pl. arról, hogy mi lett a Hruscsov által 1980-ra ígért kommunizmussal?! Nem

kérdezték meg, hogy miért lett helyette Olimpia Moszkvában, hanem tudomásul vették és örültek neki. A politikai rendszer „őrző és csillapító” hatásába meg az is beletartozott, hogy az ország irányítása minden nagyobb megrázkódtatás és „elmeháborodott” ötletelgetés nélkül valósult meg. A hatalom nem követelt a néptől „sztahanovihőstetteket”, mint a sztálini ötéves-tervek idején, és nem söpörte le a padlásukat, ha az ország egészét nem tudta ellátni a gyenge termés miatt, hanem megtalálta a módját az ellátás biztosításának a világból. Megjegyzem, ez utóbbiban kiemelkedő szerepe volt annak, hogy ekkor lett igazán a rendszer alapja az olaj és gáz kitermelése és exportja. Vannak, akik ennek a hatását úgy fordítják le, hogy a „hatalom először nem a népet zsákmányolta ki, hanem az ország földjének kincseit”.

Lehet kritizálni a nyersanyag exportra épülő gazdaságot, de az tény marad, hogy ebben a periódusban nagy szolgálatot tett a Szovjetunióknak. Később az árral kapcsolatos nemzetközi „összeesküvés” miatt a viszályára fordult, hogy szinte monokulturális lett a gazdaság és a külkereskedelem, s emiatt sebezhetővé vált, de az már egy másik kérdéskör. Részletesebben lásd: Net81

Az is hozzátartozik a képhez, hogy a brezsnyevi-éra dicstelen véget éréséhez hozzájárult az energiahordozók árának szinte az önköltség alá esése, s így a szovjet gazdaság lefulladás.

A brezsnyevi időszak politikai rendszerében szinte változatlan maradt minden, ami

megőrizhető volt a forradalom óta kiépült struktúrákból. Vonatkozott ez elsősorban a „Párt vezető szerepére”. Ugyan a dokumentumokban megfogalmazódott, hogy a „proletár diktatúra” már átformálódott „össznépi állammá”, és az állami szervek funkcióit átvállalják a társadalom szervezetei, a szak-szervezetek, a civil szervezetek stb. A gyakorlatban azonban az valósult meg, amire a nagy házak homlokzatán kifüggesztett jelszavak utaltak: az „SZKP a szocialista építés vezető ereje”, a többiek pedig a „transzmissziós szíj” szerepét játszották, eszközök voltak a párt utasításainak az eljuttatásában a tömegekhez. Miután minden állami tulajdonban volt, így a „népgazdaság” irányítását is az állam vezető ereje, vagyis a párt-szervezetek végezték.

Az SZKP XXIII. kongresszusára 1966 március-áprilisban került sor, ahol hozzányúltak ezekhez a berögződött struktúrákhoz. Megváltoztatták a párton belül elkezdett hruscsovi „demokratizálás” elemeit, és az Alapszabály módosítása során kikerültek a tisztségek betöltésére vonatkozó időkorlátok, eltörölték az egyharmad megújítás szabályát stb. Tovább szilárdította ezzel a pozícióit a „nomenklatura”, és lehetőséget kapott az apparátus a közigazgatás felügyeletére is. Kialakult a „párt-állami nomenklatura”, amely fölé nőtt minden hatalmi ágak (lásd: Net82).

A brezsnyevi időszakban – 1977-ben – készült el a Szovjetunió új Alkotmánya, a köztársaságoké pedig 1978-ban (Net83, Net84). Az Alkotmány 2. cikkelye kimondta: „minden hatalom a népé. (...) ...amelyet a népi küldöttek tanácsain keresztül valósít meg”. A korábbiakhoz képest a fő változás az volt, hogy alaptörvénybe iktatták az SZKP

vezető szerepét (6. cikkely), és más pártok létezésének lehetőségéről szó sem esett. A politikai rendszer nem ismerte el a „hatalmi ágak megosztását”, hanem a törvényhozó hatalom alá rendelte a végrehajtó- és a bírói hatalmat; a főhatalom birtokosa formálisan a Legfelsőbb Tanács volt, de ténylegesen az SZKP KB Politikai Bizottsága és annak első embere gyakorolta.

Ez az 1977-es év a vég kezdetét jelentette a szovjet-szocialista rendszerű Szovjetunió életében. Brezsnyeven is kiütköztek elődei „személyi kultuszt” megjelenítő tünetei. Külsőlegesen ez a „hatalmasság attribútumaiban” – a Szovjetunió 4-szeres Hőse, a Szocialista Munka Hőse, stb. kitüntetések kapta meg és hordta – és a marsall katonai rang, a „Kis föld” című irodalmi munkásságáért a Lenin díj birtokosa, és sorolhatnánk. Belebonyolódott a „rokonai”, baráti köre, bizalmasai maga köré gyűjtésébe, és intrikái elrendezésébe.

Megjegyzés: A botrányok főként Brezsnyev lányának ügyei körül robbantak ki, amelyben érintettek voltak miniszterek, művészek, ügyeskedő „valutázók” stb. A korrajz jellemzi a „pangás” sötét arculatát. Lásd: Net85, Net86).

Mindez rákockmálódott a köztársaságok nomenklatúrájára is. Brezsnyevnek pedig már nem volt rá ereje, és a politikai rendszer kontroll funkciójának „ellehetetlenítése” miatt, lehetősége sem a „mocsár kiszárítására”.

A korszak meghatározó személyisége 1982-ben (76 évesen!) elhalálozott, s a közvetlen

utódjának – Jurij Andropovnak, aki a KGB elnöki székéből lett az ország első embere – még volt esélye és szándéka is rendbe tenni a helyzetet, de rövid időn belüli halála, majd az őt követő Konsztantyin Csernyenko, azonnali betegsége és halála is jelezte, gyökeres fordulatra lesz szükség.

A „megszokottól” eltérő módon 1985-ben, belső hatalmi harcok nélkül, viszonylag fiatal, energikus, és otthon és külföldön is megismertetett, elfogadhatónak ítélt, nagy reményekre feljogosító vezető került a Szovjetunió élére, Mihail Gorbacsov személyében.

Irodalom

Illés Iván (2001): Régiók és regionalizáció. *Tér és Társadalom*, 15. (1.). 1–23.

Legion (2009): Програма и Устав КПСС, приняты на XX съезде партии.. Скан: vkpb2kps.ru, OCR, обработка, формат: Legion, 2009.

Mester Ákos (1988). Megy a vonat? I-IV. rész. Mester Ákos beszélget Kemény Lászlóval Reformklub'88 Magyar Nemzet. 1988. április 23-27. (III. részben 5.o.)

Бородай Ю.М., Келле В.Ж., Плимак Е.Г. Наследие К. (1974): *Маркса и проблемы теории общественно-экономической формации*. М., Политгиздат. Москва.

Гинзбург Александр (1967). *Белая книга по делу А.Синявского и Ю.Даниэля*. Сост. А. Гинзбург.- Франкфурт-на-Майне: Посев.

Криворученко, В.К. ; Пыжиков, А.В.; Родионов, В.А. (s.a.): *Коллизии хрущевской оттепели» политическая*

система: конгломерат тоталитарности, авторитарности и демократии. Москва.

Серджо , Д`Анджело Серджо (Редактор.) (2007): *Дело Пастернака - Воспоминания очевидца*. Новое литературное обозрение, Москва.

Финн, Питер; Куве, Петра (2015): *Дело Живаго. Кремль, ЦРУ и битва за запрещенную книгу*. ЗАО «Издательство Центрполиграф», ЗАО.

Internetes hivatkozások

Net1: Борьба за власть после смерти Сталина. Web: http://istoriarusi.ru/cccp/borba_za_vlast_posle_stalinai.html.

Net2: Красникова Марина Владимировна, Борьба Хрущева за власть. СССР в 1953 – середине 60-х годов. Web: <http://festival.1september.ru/articles/566429/>

Net3: Доклад Н.С.Хрущева на XX съезде КПСС “О культе личности и его последствиях”. Web: http://www.coldwar.ru/hrushev/cult_of_personality.php

Net4: Никита Сергеевич Хрущев. Web: <https://sovtime.ru/rulers/khrushchev>

Net5: Путилова Е.Г. Из истории государственной политики по реабилитации жертв политических репрессий в России. Web: https://www.ntspi.ru/about_academy/science/scientific_problem_laboratories/lab_3/

Net6: Реабилитация: первые годы. Web: <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-intro/6>.

- Net7: Марк Эли. Невозможная реабилитация. Ревизионные комиссии 1956 г. и неопределенности «оттепели». Web: <http://shalamov.ru/research/61/17.html>.
- Net8: Изменение политической системы СССР в период оттепели. Web: <http://interneturok.ru/istoriya-rossii/9-klass/sss-r-v-poslevoennye-gody/izmenenie-politicheskoy-sistemy-sss-r-v-period-ottepeli>.
- Net9: «Оттепель»: трансформации политической системы страны. СССР к концу сталинской эпохи: итоги и перспективы. Web: <http://www.deephistory.ru/dhs-207-1.html>
- Net10: Шестидесятники это: Web: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/es/93150/>.
- Net 11: Шестидесятники. Web: <http://cccp-60.ru/>.
- Net12: Юлия Идлис, Виталий Лейбин, Григорий Тарасевич, Алексей Торгашев, Руслан Хестанов, Почему великое поколение шестидесятников проиграло и коммунизм, и демократию. Web: http://expert.ru/russian_reporter/2015/03/utopiya-60/.
- Net13: С.Г. Кара-Мурза "Советская цивилизация" (том II). Часть I. Советское государство в послевоенный период (до перестройки 1985-1991 гг.). Глава 2. Реформы Н.С.Хрущева. Web: http://www.kara-murza.ru/books/sc_b/sc_b_content.htm.
- Net14: Попытки реформ (конец 1950-х – начало 1980-х гг.). Web: <http://his.1september.ru/article.php?ID=200700411>.
- Net15: 1957 Накапливающиеся проблемы реорганизации Академии наук СССР при Н.С. Хрущёве... Web: <http://vikent.ru/enc/3895/>
- Net16: Выставка авангардистов в московском Манеже в 1962 году. Справка. Web: <http://ria.ru/spravka/20120228/578537439.html>.
- Net17: Речь Хрущёва о «педерастии в искусстве». Web: <http://www.zaxodi-v-internet.ru/hrushev-v-manezhe.html>;
- Net18: Хрущёв о выставке - это педерастия в искусстве !!! Web: https://www.youtube.com/watch?v=FseqUOfel_Y;
- Net19: Эрнст Неизвестный. Возвращение в Манеж. Web: <http://moscowmanege.ru/ru/ernst-neizvestnyj-vozvrashhenie-v-manezh/>
- Net20: С.Г.Кара-Мурза "Евреи, Диссиденты, Еврокоммунисты". Диссиденты — советская «закваска» антисоветского проекта. Web: http://www.kara-murza.ru/books/evrei/evrei_content.htm
- Net21: Внешняя политика СССР в Хрущевскую эпоху. Карибский кризис. Web: <http://historyrusedu.ru/bilety-po-istorii-rossii/360-vneshnyaya-politika-sss-r-v-xrushhevskuyu-epoxu.html>.

- Net22: Тенденции развития внешней политики СССР в послесталинские десятилетия. Чураков Д. О. 1. Внешняя политика в годы Хрущёва. Web: <http://www.portal-slovo.ru/history/41345.php>
- Net23: Развенчание культа личности Сталина до сих пор хранит в себе массу загадок. Web: <http://www.vz.ru/politics/2016/2/25/796096.html>
- Net24: Попытки реформы политической системы и десталинизация общества в 1953-1964. Web: <http://historyrusedu.ru/bilety-potechestvennoj-istorii-na-gosudarstvennyj-ekzamen/575-popytki-reformy-politicheskoy-sistemy-i.html>;
- Net25: Общественно-политическое развитие СССР в середине 1950-х начале 60-х гг. Web: <http://sarist.narod.ru/tema70.htm>
- Net26: Гавриил Попов, Никита Аджубей. Пять выборов Никиты Хрущёва. Web: <http://www.nkj.ru/archive/articles/14646/>
- Net27: Как Хрущев подсадил СССР на нефтяную иглу. Web: <https://aftershock.news/?q=node/372583>.
- Net28: Денежная реформа 1961 года: хрущёвский удар по СССР. Web: <http://geo-politica.info/denezhnaya-reforma-1961-goda-khrushchovskiy-udar-po-sssr.html>.
- Net29: Николай Ерофеев. История хрущевки. Web: <http://openleft.ru/?p=4962>
- Net30: Реформы Хрущева и их результаты. Web: <http://istoria-russia.ru/full.php?article=30>; В.Н.
- Net31: Горлов. Н.С. Хрущёв и принятие решения о создании совнархозов. <http://maxpark.com/community/129/content/2034826>.
- Net32: Совнархозы: волюнтаризм или упущенный шанс? Почему Никите Хрущеву не удалось повести СССР по китайскому пути. <http://www.forbes.ru/forbes/issue/2010-12/61169-sovnarhozy-volyuntarizm-ili-upushchennyi-shans>.
- Net33: Передача Крымской области из состава РСФСР в состав УССР. https://ru.wikipedia.org/wiki/Передача_Крымской_области_из_состава_РСФСР_в_состав_УССР
- Net34: Целинная эпопея Хрущёва. <https://cont.ws/post/204997> ;
- Net35: 7 поступков Никиты Хрущева, которые потрясли мир. http://pikabu.ru/story/7_postupkov_nikity_khrushcheva_kotoryie_potryasli_mir_4113521
- Net36: Передача Крымской области из состава РСФСР в состав УССР. https://ru.wikipedia.org/wiki/Передача_Крымской_области_из_состава_РСФСР_в_состав_УССР
- Net37: Двадцать второй съезд КПСС это: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/sic/5175/ДВАДЦАТЬ>.
- Net38: Программа Коммунистической Партии Советского Союза. http://leftinmsu.narod.ru/polit_files/books/III_program_KPSS_files/III_program_KPSS.htm.

- Net39: История советского государства. 1900—1991 (Н. Верт) arrow 4. XXII съезд КПСС и его последствия.
<http://studlib.com/content/view/1159/21/>
- Net40: Михаил Назаров. "Оттепель": начало самодемонтажа тоталитарного режима.
<http://apocalypse.orthodoxy.ru/vtr/0403.htm>
- Net41: 22-й съезд КПСС (17 - 31 октября 1961 года): Стенографический отчет. Том 1-3. Москва: Госполитиздат, 1962. Скан: vkpb2kpss.ru, OCR, Legion, 2009. А. А. Зворыкин. Материально-техническая база коммунизма.
<http://libmonster.ru/m/articles/view/MАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ-БАЗА-КОММУНИЗМА;>
- Net42: Коммунистическое общественное самоуправление.
<http://tapemark.narod.ru/kommunizm/073.html>.
- Net43: Пути постепенного превращения советского государственного управления в общественное коммунистическое самоуправление.
http://www.pravo.vuzlib.su/book_z135_page_35.html .
- Net44: Моральный кодекс строителя коммунизма.
https://ru.wikipedia.org/wiki/Моральный_кодекс_строителя_коммунизма
- Net45: Вынос тела.
<http://vaostory.ru/blogs/o-chyom-malo-pishut/vynos-tela.html>
- Net46: Alekszandr Jakovlev. Как снимали Хрущева: Стенограммы пленумов ЦК КПСС и другие документы.
<http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-intro/1002078> .
- Net47: 1964. Постановление Пленума ЦК КПСС о снятии Н.С.Хрущева. Факсимиле. <http://kpss-ru.livejournal.com/65886.html#cutid1>
- Net48: А.И. Брежнев. 1964—1982. Вестник Архива Президента. Специальное издание. М., 2006. Шубин Александр. «Застой»
<http://histrf.ru/lectorium/lektion/zastoi>
- Net49: Властные схватки.
<http://www.rusrep.ru/article/print/149131/>
- Net50: С. Губанов. «Косыгинская реформа»: итоги и уроки.
<http://instituciones.com/personalities/672-kosiginskaya-reforma.html>.
- Net51: Лазаева, Любовь Николаевна. Экономическая реформа А.Н. Косыгина. Диссертация.
<http://www.dissercat.com/content/ekonomicheskaya-reforma-kosygina>
- Net52: Николай Стариков. Реформа, погубившая СССР.
<https://nstarikov.ru/blog/62818>.
- Net53: Реформы 1965 г. и социально-экономическое развитие СССР в первой половине 80-х гг.
<http://megaobuchalka.ru/2/3994.html>
- Net54: Николай Стариков. Реформа, погубившая СССР.
<https://nstarikov.ru/blog/62818> .
- Net55: Реформы 1965 г. и социально-экономическое развитие СССР в первой половине 80-х гг.
<http://megaobuchalka.ru/2/3994.html>

- Net56: Ностальгия по Брежневу.
http://ruskline.ru/news_rl/2013/06/05/nostalgija_po_brezhnevu/
- Net57: Застой: что это было.
http://expert.ru/russian_reporter/2011/43/zastoj-cto-eto-byilo/ .
- Net58: Золотой век: Плюсы и минусы брежневского застоя.
<http://goodgood.me/zolotoj-vek-plyusy-i-minusy-brezhnevskogo-zastoya>
- Net59: В чем причины ностальгии по СССР? <http://old.enw-fond.ru/ekspertnoe-mnenie/188-v-chem-prichiny-nostalgii-po-sssr-ekspertnoe-mnenie.html>;
- Net60: Ностальгия молодых по СССР.
<http://ruskiy-malchik.livejournal.com/642558.html>;
- Net61: Золотое время «брежневского застоя». Золотое — но не для всех.
<http://uargument.com.ua/istoriya/zolotoe-vremya-brezhnevskogo-zastoya-zolotoe-no-ne-dlya-vseh/> .
- Net62: 15 причин вернуть наши 70-е.
<http://fishki.net/1495596-15-prichin-vernut-nashi-70-e.html>.
- Net63: Почему россияне назвали Брежнева лучшим правителем XX века.
<http://www.online812.ru/2013/05/22/013/>.
- Net64: Милитарёв: Брежневизм был периодом наивысшего расцвета России.
<http://www.apn.ru/news/article11177.htm>
- Net65: Баранов Н.А. Политические отношения и политический процесс в современной России. Политические режимы советского государства.
http://read.virmk.ru/b/BARANOV_PROCESS/08.htm
- Net66: Александр Зиновьев. Гомо советикус. Мюнхен, 1981.
<http://www.zinoviev.ru/ru/zinoviev/zinoviev-homo-sovieticus.pdf>
- Net67: Валерий Выжutowич. Мы такие же, как все. Академик Юрий Пивоваров: "Никакой особый путь России не предначертан."
<http://rg.ru/2013/01/22/pivovarov.html>
- Net68: Л.Г.Истягин, Социально-политическая модель брежневского режима 1964-1982): потенциал и векторы модификации. (Выступление на международной научной конференции. «Застой»: преддверие краха или апогей развития Советской «империи» 5-6 ноября, 2008 г.).
<http://www.alternativy.ru/ru/node/1182> .
- Net69: Журнал «Новый мир» и власть в 1968-1969 гг.
<http://cyberleninka.ru/article/n/zhurnal-novyy-mir-i-vlast-v-1968-1969-gg> .
- Net70: Эпоха застоя». Внутренняя и внешняя политика Брежнева Л.И.
<http://studopedia.org/8-179502.html>
- Net71: Аркадий Райкин - Монолог о дефиците (1974).
<https://www.youtube.com/watch?v=ZKWQ2UxXSLY>
- Net72: Властелины дефицита.
<http://topru.org/13245/vlasteliny-deficita/>

- Net73: 15 причин вернуть наши 70-е.
<http://fishki.net/1495596-15-prichin-vernut-nashi-70-e.html>
- Net 74:
<http://www.bards.ru/archives/part.php?id=8487>.
- Net75: Паузы, стихи Булата Окуджавы.
<http://какэтоделали.рф/>
- Net76: Внешняя политика СССР в эпоху "застоя". Политика "разрядки".
<http://studme.org/171709186141/istoriya/vneshnyaya-politika-sssr-epohu-zastoya-politika-razryadki> .
- Net77: Федор Лукьянов. Корзина замедленного действия.
<http://www.forbes.ru/mneniya/opyty/26834-korzina-zamedlennogo-deistviya> .
- Net78: Хельсинки-75: пиррова победа СССР?
<http://www.svoboda.mobi/a/27163186.html>
- Net79: Внешняя политика Брежнева. Пражская весна и афганская война.
<https://www.calc.ru/Vneshnyaya-Politika-Brezhneva-Prazhskaya-Vesna-I-Afganskaya-.html>
- Net80: Помощь СССР развивающимся странам и противостояние с Западом.
<http://protown.ru/information/hide/5993.html>.
- Net81: Цены на нефть и ностальгия по Брежневу.
<http://www.nvspb.ru/stories/ceny-na-neft-i-nostalgija-po-brejnevu-55759>
- Net82: Мартюцов Л.Н. Политическая система.
http://his95.narod.ru/lec21_2.htm
- Net83: Текст Конституции СССР 1977.
<http://constitution.sokolniki.com/rus/History/RussianConstitutions/10268.aspx>.
- Net84: О конституции СССР 1977 г.
<http://www.sovetika.ru/sssр/konstst.htm>
- Net85: Пусть оболгут. Как Андрей Малахов выполнял задание руководства первого канала дискредитировать семью и потомков Брежнева.
<http://scandaly.ru/2013/09/30/pust-obolgut/>
- Net86: Николай Зенькович. Самые секретные родственники. Энциклопедия биографий . Олма-Пресс. 2005. Любовь Брежнева.
<http://www.kommersant.ru/doc/2286859>

A KATONAI ORVOSLÁS A RÓMAI BIRODALOMBAN

Szerzők:

Mihók Sándor (Dr. Jur.)
nyugalmazott jogtanácsos

Fejes Csenge
Károli Gáspár Református Egyetem

Első szerző e-mail címe:
sakinew@hotmail.com

Lektorok:

Kóródi Gyula (Prof. Dr.)
Nemzeti Közszerzői Egyetem

Fejes Zsolt (PH.D.)
Magyar Honvédség Egészségügyi Központ

...és további két anonim lektor

Absztrakt

A Római Birodalom az első volt az antik birodalmak sorában, amely felismerte, hogy a harci sérültek egészségügyi ellátására kiemelt hangsúlyt kell fektetni, hiszen enélkül Róma képtelen a hódító háborúk sikeres megvívására és a megszerzett területek megtartására. Augustus császár volt az első római uralkodó, aki megteremtette a katonaegészségügy szervezeti kereteit, a katonaeorvosi kart és a tábori kórházak rendszerét. Tanulmányunk során ennek történetét tekintjük át, illetve megvizsgáljuk az antik világ legkorszerűbb egészségügyi intézményének, a tábori katonai kórházak (valetudinárium) kialakulásának, fejlődésének lépéseit is.

Kulcsszavak: Római Birodalom, ókor, katonai orvoslás, harci sérültek, tábori katonai kórház (valetudinárium), betegellátás

Diszciplínák: történelem, hadtudomány, orvostudomány

Abstract

The Roman Empire was the first of the ancient empires which recognized that the medical care of battlefield injuries required major emphasis, because otherwise the roman conquest could not be successful and also the empire could not keep its conquered lands. Augustus was the first roman emperor who created the structural frames of the military medicine, including the system of military medical troops and the field hospitals. In our study we summarize the history of the above mentioned and we also examine the development of the most up-to-date medical institution of the ancient world, the field hospital (valetudinarium).

Keywords: Roman Empire, antiquity, military medicine, battlefield injuries, field hospital (valetudinarium), patient care

Disciplines: history, military science, medicine

Mihók Sándor és Fejes Csenge (2020): A katonai orvoslás a Római Birodalomban. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/2. szám. 43-57. doi: 10.35404/LH.2020.2.43

Az antik birodalmak közül Róma volt az, amely létre tudott hozni egy hosszú életű és jól működő birodalmat, amely korokon és személyeken átívelve meghatározó hatalom maradt a Földközi-tenger partvidékén, mintegy beltengerré változtatva azt. Róma helyzeti előnye egyrészt annak volt köszönhető, hogy nem – kizárólag – egy meghatározó személytől függött a birodalom sorsa, másrészt pedig megfelelő létszámú, kiképzettségű és felszereltségű hadsereg, valamint kellő idő állt rendelkezésre, hogy megalapozza és kiépítse azt az infrastruktúrát és rendszert, amellyel új szintre emelhetette a birodalomépítést (Horti, 2015).

Történelmi tény, hogy a Római Birodalom évszázadokig tartó fennmaradását és fejlődését a kiválóan szervezett haderejének köszönhette. A római légiók azonban nemcsak a hadművészetben és a haditechnikában jártak élen, hanem a harctéri sérültek ellátásában is. Mivel a katona már akkor is költséges volt az állam számára – így azzal, hogy mihamarabb hadra fogható állapotba kerüljön a sérült – kiemelt hangsúlyt fektettek az ellátásra, az ápolásra és a rehabilitációra.

A kor hadvezérei fontosnak tartották, hogy minden katona megtanulja az ön- és kölcsönös segítségnyújtás alapvető mozzanatait. Már ekkor oktatták, hogyan kell a sebből kihúzással vagy kimetszéssel a nyilat eltávolítani, illetve zsírral átitatott gyapjú vagy selyem kötszerrel nyomókötetést készíteni vérzéscsillapítás céljából (Pápai, 2013). Azonban ez az eljárás nem volt eléggé hatékony, mivel több katona halt meg sebeinek hiányos gyógykezelése folytán, mint ahányan a harcban estek el. A császárság korában azonban a katonaegészségügy

rohamos fejlődésnek indult. A sérült, beteg katonák számára tábori kórházat („valetudinarium”) rendeztek be és még a hadviselésben nélkülözhetetlen lovak is „kórházi” ellátásban („veterinarium”) részesültek. Egyes korabeli írók nem is igazán örvendtek ennek a haladásnak, mivel attól féltek, hogy a kórházi kezelés „a katonák elpuhulásához” fog vezetni (Pecz, 1902-1904).

Azonban a légiók kiszolgálását végző fegyvertelen rabszolgaömegek sérültjeivel és betegeivel és azok sorsával a rómaiak egyáltalán nem foglalkoztak és ezt teljesen természetesnek is tartották. Az ókorban kialakult gyakorlatnak megfelelően a görög és a római kimutatásokban ugyanis a rabszolgák és – a velük egy kategóriába sorolt – igásállatok nem szám szerint szerepeltek, hanem általában csak jelzővel utaltak a bekövetkezett veszteségre (például: „rengeteg” – Tóth, 1974). Ez a felfogás csak mai szemmel tűnik embertelennek.

A „római lélek” ismerői, Horatius és Vergilius is azt vallotta, hogy a római népet a gyakorlati élet kérdései és feladatai érdekelték mindenkor. Alapvetően nem a szépet, hanem a hasznosat keresték és az élet eszményi vonásaiért sohasem rajongtak túlságosan. A költők szerint – némi túlzással – a rómaiak világra szóló nagy elhatározásai és tettei is legtöbbször az önzésből fakadtak. Róma hivatása ugyanis az, hogy hatalommal uralkodjék a népeken (Holczhammer, 1901).

Jelen tanulmányunkban vázlatosan áttekintjük, hogy a „világuralomra” törő Rómában hogyan alakult ki az orvoslás és a katonaeorvoslás továbbá az ókori egészségügy egyik legnagyobb jelentőségű intézménye, a tábori katonai kórház, a valetudinarium.

Orvoslás a klasszikus Rómában, a katonai orvoslás kezdetei

Németh László írónknál – aki enciklopédikus tudású orvosként is maradandót alkotott – nagyon nehéz rövidebben összefoglalni a rómaiak orvosláshoz való különleges viszonyát. *Az Orvostörténet és szellemtudomány* című tanulmányában erről az alábbiakat írta:

„Külön latin orvostudományról, éppúgy, mint latin irodalomról vagy képzőművészetéről alig lehet beszélni. A régi rómaiak beérték a javasok füveivel, védőtárgyakkal és templomi áldozatokkal... Az orvos szemekben kenőcsökkel babráló ember volt, valami fürdőszolga féle, esetleg méregkeverő a római uraknak, akik mint Celsus, orvostudományi kompilátumokat készítettek, a gyógyításhoz még kevesebb közülük volt, mint a Georgicon-író Vergiliusnak a földműveléshez. A rómaiak szerettek fürödni, egészséges villákban laktak, melyekbe még a központi fűtést is bevezették; mint hadviselők, megbecsülték a sebészetet s mint szervezők, figyelmüket a közegészségügyre is kiterjesztették; de magát a tudományt a görögökre hagyták...”

(Németh, 1973, 546-566. o.)

A fenti idézet pontosságát alátámasztják azok a tények, melyek szerint a római orvoslás legjelentősebb mesterei – Thesszalosz, Aszklépiadész, Galénosz, Szóránosz – görögök származásúak voltak és a korabeli

orvostudomány központjainak is Alexandria, Athén, Antiokhia és Edessza tekinthető nem pedig Róma. Az orvostudomány nyelve ezért volt a görög és minden „latinositási kísérlet” ellenére – az ókorban – mindvégig az maradt.

A tudományos orvoslást megeremtő görög orvosok megjelenését Rómában részint a dél-itáliai, szicíliai gyarmatvárosok elfoglalása, részint pedig Hellász Kr. e. 2. századi meghódítása eredményezte. A görög eredetű gyógyító kultuszok azonban már korábban is ismertek voltak Itáliában. Az Aszklépiosz-Apollón kultusz római térhódításának kezdetét – amelyről Ovidius is megemlékezik – Kr. e. 280-ra teszi a hagyomány, azonban nem kizárható az sem, hogy előzményei már a Kr. e. 5-4. században megjelentek.

A görög orvosok megjelenésének első írásos bizonyítékát a Plinius által „ősregi szerző”-nek, „vetustissimus auctor”-nak nevezett Cassius Hemina szolgáltatta (Kr. e. 2. sz.). Cassiustól származik – a későbbiekben több szerző által átvett – Arkhagatosz-történet, amelyből egy tehetséges görög orvos felemelkedését és bukását ismerhetjük meg. Arkhagatosz, Lüszaniasz fia Kr. e. 219-ben érkezett Rómába, ahol tabernát, boltot – mai fogalmaink szerint: orvosi rendelőt – nyitott. Azonban a „véres kezelési eljárások miatt” először a hóhér (carnifex) gúnynevet kapta, majd a felháborodott polgárok nemes egyszerűséggel kiebrudalták a városból. A rómaiak görög orvosokkal kapcsolatos ellenszenv Arkhagatoszsal kezdődött és hosszú évtizedekig sem csillapodott. A fennmaradt források is arról tanúskodnak, hogy ez az ellenszenv, sőt gyűlölet (!) még a legnagyobb írók és államférfiak tisztánlátását is elhomályosította.

Marcus Portius Cato cenzorként, a görög orvosoknak az emberek élete ellen szervezett összeesküvési elméletével keserítette meg a gyógyítók beilleszkedését, Plinius pedig – aki egyébként járatos volt a medicinában – több írásában rendkívül mély megvetéssel nyilatkozott az orvosokról.

Plinius szerint (Magyar, 2010, 42-44. o.):

„Nincs nagyobb csapás, mint az orvostudomány.”

„Az orvoslás a tudomány rémítő kiárúsítása.”

„Mi lehet az orvoslásnál mérgezőbb, s mi lehet ártalmasabb a végredeletek tekintetében?”

„Aki ezek között jól jártatja a száját, az nyilvánvalóan rögtön élet és halál urának képzele magát.”

Még Cicero is csak jóindulatú lenézéssel tudott írni az orvosokról. Az orvosok munkáját továbbá az is megnehezítette, hogy Rómának tulajdonképpen sohasem volt központilag irányított egészségügye. Az egészségüggyel kapcsolatos kérdéseket a római jog a magánjog felől közelítette meg, a mai értelemben vett közegészségügyi intézkedések pedig a higiéné védelmében, vagy a közmunkák (építkezés, csatornázás), illetve a járványok „melléktermékeként” születtek.

A római szemlélet ráadásul nem a betegellátást, hanem az egészségesek védelmét részesítette előnyben: az állam a „civil

szférában” ezért nem is alkalmazott orvost vagy egyéb egészségügyi személyzetet (Magyar, 2010). A római orvosok a kezdetekben társadalmi állásuk szerint: szabad emberek, rabszolgák, vagy felszabadítottak voltak. Alapvetően csak a gazdagok kiváltsága volt az orvosi ellátás igénybevétele, a közemberek számára az nem volt általános.

Róma annak ellenére, hogy hódító államként folyamatosan hadat viselt, a kezdetekben kevés figyelmet fordított a katonai egészségügyre, elégségesnek tartották, hogy a gyógyítással a hadseregben a rabszolga státuszú és szerény tudású „servi medici” foglalkozzon. Ez ésszerű döntés volt, mivel egészen addig, amíg a rómaiak városuk közelében harcoltak, a sebesülteknek Rómába való szállítása nem okozott gondot, sőt Róma lakossága vetélkedett a sebesült harcosok ápolásában. De később, amikor egyre távolabb kellett hadat viselni, a hadvezéreknek kellett a sebesültek ellátásáról gondoskodni, főleg akkor, ha azok elszállítása nem volt megoldható. Ha a sereg elvonult, a visszamaradt sebesültek védelmére katonákat hagytak hátra, akik orvos hiányában ápolták, gondozták és magánszálláson helyezték el őket. A rómaiak ugyanis gyávaságnak tartották a sebesültek magukra hagyását.

Arra nézve, hogy a csapatoknak a korai köztársaság idején képzett orvosai és tábori egészségügyi intézetei lettek volna, nem találunk megbízható történelmi adatokat (Pastinszky és Rácz, 1952).

A 2. pun háborútól (Kr. e. 218—201) kezdve a sebesültek kihordását már a könnyű gyalogosokra (velites) bízták, akiknek egyébként harci feladatuk az volt, hogy az arcvonal előtt elsőként ütközzenek meg az

ellenséggel, majd a harcrend szárnyaira, illetőleg a harcrend mögé húzódnak vissza. A csapatokhoz ebben az időben már képzettebb „katonai” orvosokat is beoszthattak (Bernát, 1967).

Mérföldkőnek tekinthető, hogy az ókor egyik leghíresebb görög orvosa, a prusai Aszklépiadész Kr. e. 91-ben megnyithatta a rendelőjét a világ akkori fővárosában. Ettől kezdve Róma már nem maradt képzett orvosok nélkül. Ez nemcsak annak volt köszönhető, hogy Róma végre elfogadta és átvette a fejlett görög orvostant, hanem annak is, hogy gyökeresen megváltozott az orvosi hivatás társadalmi megbecsülése. Caesar ugyanis Kr. e. 46-ban a római polgár jogállását biztosította mindenkinek, aki orvosi gyakorlatot folytatott.

Ezzel a döntéssel párhuzamosan az orvoslás évszázadokon át tartó intézménye, a honorárium is szabályozásra került. A honorárium ugyanis kezdetben, amikor még bárki tetszése szerint orvoskodhatott, nagyon csekély volt. Később azonban egyre több lett. Mivel a gyógyítást ars liberálisnak, vagyis „szabad művészet”-nek tekintették, a római jog értelmében az orvosok nem követelhetek munkájukért fizetséget. Ennek a tarthatatlan állapotnak, amely az orvost teljesen kiszolgáltatta a beteg gavallériájának, egy császári rendelkezés vetett véget. Ez szabályozta az orvosi honorárium kérdését, így azt is, hogy az orvos a maga követelésének szükség esetén különleges bírósági eljárás útján szerezhetett érvényt (Schultheisz és Tardy, 1964).

Katonai orvoslás a császárkorban

Az első és második triumvirátus, valamint a császárság első időszakában már említést

tesznek képzett orvosokról, akik követik a csapatot, ápolják a betegeket és sebesülteket. Ezek többnyire Aszklépiadész iskolájából kikerült görög katonaeorvosok voltak, akiket szakmai tudásuk miatt már széles körben elismertek. Plutarchosz beszámolója szerint Ceasar Kr. e. 48-ban a Pharsalus és a Dyrachium melletti csatája után már szervezeten gondoskodtak a sebesültek és a betegek ellátásáról. Ezek a katonaeorvosok a medici ordinarius legionum-ek voltak, akik a betegellátást a csatatér közelében felállított orvosi sátrakban végezték (Prioreshi, 2001).

A katonaeorvosi szolgálat és ellátás megszervezésének kezdete azonban Augustus korához (Kr. e. 27-14) köthető. A princeps újításának köszönhetően – jólehet a Pax Augusta (augustusi béke) programját hirdette meg – ekkortól már minden fegyvernemhez tartoztak orvosok, akiket a testőrgárda esetében 500, a harci és rendfenntartó alakulatoknál 1000 ember ellátására köteleztek. A katonaeorvosok (militis medici) kiképzése hasonló volt a többi hivatásos orvoséhoz, szolgálatuk letelte után (16-26 év) városi orvosként praktizálhattak tovább. Mivel a császár létfontosságúnak tartotta a katonaeorvoslás személyi és tárgy feltételeinek biztosítását, ezért hozta létre az ókor első katonai egészségügyi szolgálatát, amelynek szervezettsége még a mai kor számára is számos tanulsággal szolgál.

Vespasianus császár folytatva elődje munkásságát, a hadseregben szolgáló mintegy 800 orvost az „immunes” kategóriába sorolta, ami azt jelentette, hogy mentességet kaptak a harcban való részvétel és a nehéz fizikai munka alól. A hadseregben szolgáló orvosok és az egészségügyi személyzet – ahogyan a

többi katona is – különböző beosztásokban és az azokhoz igazodó rendfokozatban teljesítették szolgálatukat. A katonaorvosok és az egészségügyi személyzet munkája rendkívül embert próbáló volt, különösen akkor, ha a háború távoli, barbár vidéken folyt, ilyenkor gyakran alkalmaztak rabszolga, idegen vagy felszabadított státusú orvosokat (servi, liberti, peregrini). Munkájuk zömét a sebészeti ellátások tették ki, ehhez megfelelő felszerelésekkel is rendelkeztek (Hoffmann és T. Horváth, 2019). Traianus oszlopa pedig a sebesültek ellátására szolgáló kötőzöbelye ábrázoló dombormű részletet is tartalmaz (1. ábra).

1. ábra: Római kötőzöbely a dák háborúban (Traianus oszlopa) (Campbell, 2019).

Összegezve: a köztársaság korának „katonai orvoslásáról” szinte alig rendelkezünk megbízható forrásokkal. A császárkor katonai orvoslásról az alábbi források tudósítanak: Aurelianus császár egyik katonai epistolája, Modestinus jogi írásai és a Justinianus császár kódexében található két azonos tárgyú incidentális törvényi rendelkezés. További kútfő Vegetius egy megjegyzése a háborúban megsebesültek, illetve megbetegedettek orvosi

kezeléséről és annak költségeiről, továbbá Galenus utalása arra a körülményre, hogy a germán háborúban kedvező alkalma nyílik az orvosoknak a bonctan tanulmányozására.

Modestinus – akit az utókor „az öt remekjogász” egyikeként ismer – a Kr. u. 3. század első felében írt művében, arról értekezik, hogy a Rómából távollevők bizonyos adó és egyéb terhek alól fel vannak mentve, így többek közt a katonaorvosok „medici militum” is és így nem szabad, hogy e tevékenységük folytán bármilyen anyagi kár érje őket (Corpus Juris Civilis Digestorum Lib. IV. Tit. 6. Leg. 33.).

Justinianus kelet-római császár a „Corpus Juris Civilis”-ében (Lib. X. Tit. 52.), melyet a Kr. u. 6. században függesztettek ki, egész törvénycikk sorozat foglalkozik a katonaorvosokkal: „De professoribus et medicis”. Az első törvénycikk szerint a légio orvosa (medicus legionis) szolgálati ideje alatt minden polgári kötelezettség alól fel van mentve. Vegetius a „Epitoma rei militaris” című művében, melyet a Kr. u. 4. század felé írt, külön fejezetet (Lib. III. cap. 2.) szentel a hadsereg egészségügyi rendezésének, de inkább csak úgy mellékesen, semmint közvetlenül emlékezik meg arról, hogy a beteg katonákat orvosilag kezelik (arte medicorum). „A katonák ne tartózkodjanak huzamosabb ideig tömegesen egy helyiségben, mert a levegő elromlik és veszélyes betegségek támadhatnak. Ne állodgáljanak árnyéktalan, kopár magaslatokon, nyáron ne maradjanak sátor nélkül. Mindig rendelkezzenek elegendő tüzelővel és kellő ruházattal. A rossz víz olyan, mint a méreg, betegséget okoz. Hadviselt férfiak meggyőződése szerint a napi edzés jobban szolgálja az egészséget mint az

orvosok.“ Ugyanebben a művében a táborparancsnok kötelmeit felsorolva, megállapítja, hogy ennek a parancsadási joga kiterjed a beteg katonákra és azok orvosaira is, nemkülönben az idevonatkozó költségek szabályozására (Lib. II. cap. 10.).

A római katonai tábor

A tábori katonai kórház bemutatása előtt szükségesnek tartjuk röviden bemutatni az annak „otthont adó” római katonai tábor. Augustus alatt a hadsereg szervezetebbé vált, a légiók egyre több időt töltöttek a határvidéken, illetve a kijelölt provincia ugyanazon részén. Idővel ezek a korábbi „téli szállások” állandó jellegű bázisokká (castra stativa) alakultak.

Az épületek zsúpfedelét cseréptető váltotta fel, a palánkkerítés helyére pedig kőfalakat húztak. A fáról a kőre való áttérés általában több lépcsőben történt. Az építkezés sebességét nagyban befolyásolta a meglévő faépületek állapota, illetve az is, hogy az adott vidéken milyen mennyiségben állt rendelkezésre a kőművesmunkához szükséges nyersanyag.

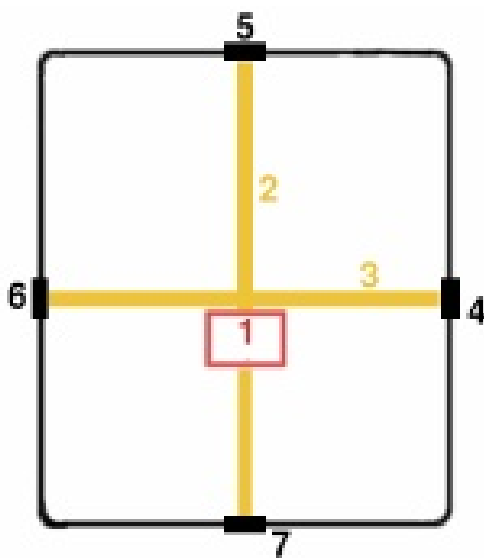
Az Augustus császár idején létesített katonai táboroknál a később létesített légiós erődök már jóval nagyobb méretűek voltak, kiterjedésük akár több hektárnyi is lehetett. Kis számban ugyan, de léteztek még ennél nagyobb, akár két, vagy több légió befogadására is alkalmas (20-25 hektár alapterületű) létesítmények is.

A táborok, erődök helyszínének megválasztásakor a jó védhetőség ritkán szerepelt elsődleges szempontként. Sokkal fontosabb volt, hogy a támaszpontok szárazon és vízben

egyenként jól megközelíthetőek legyenek, ezért is épült nagy részük hajózható folyók szomszédságában.

Az összes légiós tábor és nagygyűlést a korábbi menettáborokra jellemző klasszikus kártyalap – téglalap, lekerekített sarkokkal – alakúra tervezték. A tábort sánc és árok vette körül, a kapuk is védelemre voltak berendezve, gyakran toronnyal megerősítve. A szemben lévő kapukat a „via principalis” és a „via praetoria” utak kötötték össze. A két főút kereszteződésénél állt a fővezér sátra (később kőépület), a „praetorium” és a tábor szentélye a „sacellum”. A szentély két oldalán a légió tisztjei (tribuni, legati) kerültek elhelyezésre (Varga, 2014 – lásd: 2. ábra).

2. ábra: a római légiós tábor szerkezete (Varga, 2014). A számok jelentése: 1. praetorium, 2. via praetoria, 3. via principalis, 4-7. kapuk

A katonai tábornok a parancsnok („praefectus castrorum”) irányította. „... Az ő feladata volt a tábor helyének megállapítása, a sánc és az árok felbecsülése. Az ő gondjaira voltak bízva a katonák sátrai, illetve barakkjai és az összes felszerelés. Az ő hatáskörébe tartoztak a sáttörők gyengélkedői, valamint a kezelőorvosok és kezelési költségek. Gondoskodott arról, hogy mindig legyenek kéznél társzerek, teherhúzó lovak; hasonlóképpen szerszámok, melyekkel a farönköket fűrészelik és hasítják, melyekkel árkot ásnak, a sáncot és vízvezetékét egybeszerkesztik; azután, hogy legyenek kéznél faanyagok, szalmafelhasználások és faltörő kosok, 'vadszamarak', nyíllövő- és egyéb fajta hajítógépek. A táborpraefectust hosszú és kipróbált katonáskodás után, mint az összes között a legtapasztaltabbat szemelték ki, hogy helyes utasításokat adjon másoknak arra, amit ő maga megelégedésére látott el” (Kakóczki, 2012, 71. o.). Feladatai ellátását külön hivatal segítette, amelyhez a táborban elszállásolt légión (k) állományából kapott katonákat. A légión belül rangban közvetlenül a két szenátoros rendű tiszt, a légión parancsnok („legatus legionis”) és a légión parancsnok-helyettes („tribunus laticlavus”) után következett, távollétük esetén ő volt a parancsnok (Anon, 2020).

A katonai kórházat – a táborparancsnok utasítása alapján, a táborépítési szabályzat rendelkezéseit is figyelembe véve – általában a parancsnoki épület közelében, de az élelmiszerraktártól („horrea”), katonai barakkoktól, a javító és karbantartó műhelyektől („fabricae”) továbbá a „lókórháztól” legalább 30 gradus (kb. 21 méter) távolságra helyezték el. Ezzel azt kívánták biztosítani, hogy az ott

elhelyezett katonák viszonylagos nyugalomban és csendben lábadozzanak (Baker, 2020).

A katonai kórház

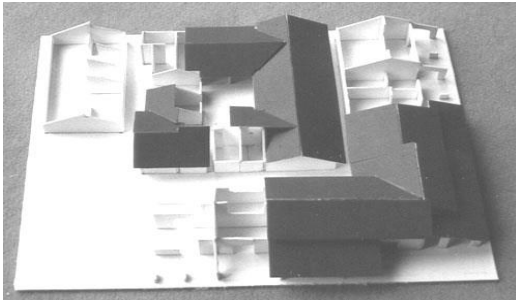
Az első katonai kórházat a rómaiak Kr. u. 14-ben építették a Haltern melletti Avisóban. Az avisói tábor katonai kórháza mellett Németországban a Xanten melletti Veterában is épült két kórház (Kr. u. 54, illetve 70 előtt), valamint az akkor Bonnának nevezett mai Bonnban is volt (Kr. u. 180 körül) légiónkórház (Svéd, 2007).

Magyarországon a budai ásatások során több katonáorvos síremlékét tárták fel, valamint a betegségükből felgyógyult betegek fogadalmi emléktáblái is fennmaradtak. A régészeti feltárások során előkerültek a II. segédlégió („legio II adiutrix”) katonai kórházának emlékei is a mai III. kerületi Miklós utca környékén. A Kr. u. 1-2. század fordulójára tehető legjelentősebb régészeti emlék Tiberius Martius, a légión tábori orvosa („medicus castrensis”) által állított oltárkö, valamint a „valetudinarium” szót egyértelműen tartalmazó fogadalmi tábla (Ágoston, 2013).

A légión katonai táborában épített valetudinariumban 200 embert lehetett elhelyezni (3. ábra). Több légión együtt táborozásakor közös katonai kórházat építettek, amely akár 500 fő ellátására is alkalmas volt. A továbbiakban áttekintjük a katonai kórház felépítését. Előzetesen azonban tisztáznunk kell, hogy a katonai kórházakról alapvetően a régészeti leletek alapján rendelkezünk ismeretekkel, amely alapján megállapítható, hogy bár méretük nem volt azonos, azonban felé-

pítésük bizonyos szakmai szabvány alapján történt (4. ábra). Például az aquincumi katonai kórház alapterülete 72 X 68 m volt – Póczy, 1980).

3. ábra: Kr. u. 1. század végi novaesumi valetudinarium makettje (Birkenheuer, 2019)

4. ábra: A novaesumi valetudinarium rekonstrukciója (Traxler, 2018)

A katonai kórház bejárata egy – nagyméretű ablakok által megvilágított – hatalmas hallba vezetett. Az épületet különböző osztályokra osztották, a hall melletti teremben a műtő, emellett pedig a kötszerek tárolására alkalmas szoba kapott helyet, ahol az eszközök sterilizációját is végezték. A kórház keleti oldalán a konyhát és a kamrát, míg a nyugati részén a fürdőket, az öltözőket és az illemhelyet helyezték el.

A különböző egységeket – a zaj csökkentése, valamint a fertőzések megakadályozása végett – folyosók választották el, az elrendezés pedig lehetőséget biztosított a személyzet számára, hogy egyes betegeket elkülönítsenek a többiektől. Helyet kapott még a kórházban egy vizsgáló szoba, valamint egy halottasház is.

A katonai kórházak világos, kiváló fűtéssel rendelkező továbbá könnyen szellőztethető egészségügyi intézmények voltak (5. ábra, Anon., 2018).

5. ábra: A római katonai kórház központi folyosója (rekonstrukció) (Anon., 1981)

A tábori katonai kórház személyi állománya

A katonai kórházban a táborparancsnok utasításait a tábori orvos és az egészségügyi személyzet köteles volt végrehajtani.

Az egészségügyi alkalmazottak valamennyien szakkiképzésben részesültek és különböző speciális kategóriába sorolták őket. Például létrehozták a tábori orvos („medicus castrorum”), a sebész („medici”), a kötöző

(„capsarii”), a kötöző-gyakornok („dis centes capsariorum”), az orvos-segéd („qui aegris praesto sunt”) és az orvos-írnok („librarius”) beosztásokat is. A tisztii rendfokozatú kórházgondnok („optio valetudinarii”) a betegek ételmezéséért és a kórház anyagi ellátásáért volt felelős (Davies, dátum nélk.).

Az orvosok különböző területekre szakosodtak, mint például a belgyógyászat, szemészet, urológia vagy a sebészet, ám a katonai kórházakban értelemszerűen az utóbbiak voltak a legértékesebbek. A sebészeket szakképzett katonák vették körül, akik asszisztálni tudtak az egyes beavatkozásoknál. Minden légióban volt egy külön szervezett egység, az un. „capsarii”, amelynek tagjai bár katonai ruházatot viseltek, az volt a fő feladatuk, hogy elsőként kezdjék a meg a sebesültek ellátását (Anon., 2018).

A szakirodalom betegszállítóként („deputati”) jelöli azokat a nem fegyveres katonákat, akik kb. 200 láb távolságra tartózkodtak a harcoló társaiktól és fő feladatuk a sérültek – lovakra erősített „hordályakon” történő – gyors és szakszerű elszállítása volt a harcterről. Érdekesség, hogy vizesflaskáikból frissítették bajtársaikat és minden megmentett katona után szerény „pénzjutalomban” részesültek (Kin, dátum nélk.). Később azonban megtiltották az orvosoknak és a személyzetnek, hogy a sérültektől és a betegektől pénzt fogadjanak el. Ezzel azt próbálták elérni, hogy mindenki azonos ellátásban részesüljön (Ismo, 2020).

A római katonai orvoslás vívmányai

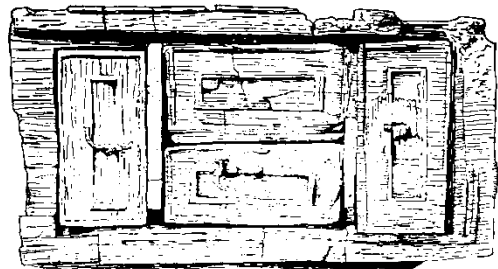
A korabeli sebészeti ismereteket a Kr. u. 1. században élt Aulus Cornelius Celsus – egykori tábori orvos – a „De Medicina” című

értekezése foglalta össze. Az elméleti tudáson kívül a gyakorlatra is részletesen kitérő munka az egyetlen olyan teljes orvosi szöveg, amely túlélte az elmúlt évszázadok viszontagságait.

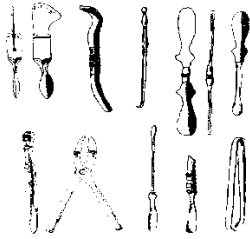
A rómaiak vallása nem tiltotta a boncolást, ezért az elhunyt gladiátorok és elítéltek holttesteinek felnyitása nagyban elősegítette az orvostudomány fejlődését. Az ókori népek közül a rómaiak rendelkeztek a legátfogóbb tudással az emberi testről és annak működéséről (a keringési rendszerek feltérképezése például nagyban hozzájárult a római harctéri sebészet sikerességéhez.) Mindezen tudás azonban haszontalan lett volna az egyik legfontosabb római orvosi újítás, az érszorító nélkül, amelynek segítségével lehetővé vált a vérzés megállítása, valamint a kialakuló sokk elkerülése (Anon., 2018).

A római orvosok további eszközök kifejlesztésében is élen jártak, a szakemberek munkáját többnyire cserélhető pengéjű szikék, különböző gyűrűk és csipeszek segítették (6. és 7. ábra).

6. ábra: Fából készült „orvosi doboz” (7-8 cm hosszú, 5 cm széles és 2 cm mély – Künzsl és tsai, 1986)

7. ábra: Római sebészeti eszközök a Kr. u. 200 környékén (Gabriel, 2012)

Ezek az eszközök olyan kifinomultak voltak, mint bármely fejlett, 18. századi nyugat-európai orvosi rendelő orvosi eszközei. A birodalom összeomlását követően ezek az eszközök hosszú évszázadokra eltűntek az orvosi gyakorlatból.

A magas szintű tudás és a korszerű eszközök birtokában a római katonáorvosok az amputálást is igen magas színvonalon művelték, ami életet mentett meg. Celsus volt az első szakember, aki kimondta, hogy a még élő szöveteknél kell eltávolítani a kívánt testrészt, s a csontot reszelővel kell simára csiszolni. Archigenes katonáorvos pedig – aki több műtéti eljárást is megújított és feltalálta a kézi fogfűrőt is – felfedezte, hogy a főbb ereket a beavatkozás során el kell kötni.

A római orvosok a fájdalmas műtétek előtt és közben érzéstelenítés céljából, mákból és – szkopolamint tartalmazó – beléndekből készült krémeket alkalmaztak. A Kr. u. 1. században élt idősebb Plinius „Naturalis Historae” című művében a sebészeti beavatkozásoknál a fehér mandragórát ajánlotta, amelynek hatóanyagai (hioszcin, atropin) a mai korszerű gyógyszerekben is megtalálhatóak.

Ha az orvosnak sikerült megmenteni a katonák életét, a következő feladat a fertőzések

megelőzése volt. A rómaiak viszonylag magas „túlélési” aránnyal dolgoztak, ugyanis azoknak a katonáknak a 70 %-a (!), akik eljutottak a kórházba, egy bizonyos idő után gyógyultan távozhattak onnan. Megjegyzést érdemel az a tény, hogy még a 19. század közepén is csupán 50 % volt a műtéten átesettek túlélési esélye, ez a szám csupán az antiszepepszis 1867-es bevezetése után csökkent láthatóan. Celsus alapművében egy egész fejezetet szentelt a fertőzéseknek, s ő volt az első szakember, aki leírta a tüneteket.

A római sebésznél megszokott módszer volt a sebészeti eszközök forró vízzel való fertőtlenítése és tisztítása (valamint egyes felszerelések első használat utáni kidobása), amit csak a 19. század végén fedezett fel újra Európa. A rómaiak által a sebek tisztítására szolgáló ecetes bor egyébként jóval hatékonyabb volt, mint a Joseph Lister 19. századi angol orvos által bevezetett karbolsav. A római sebészek által alkalmazott barbarum nevű erős fertőtlenítő vegyület az elemzések szerint rendkívül jó hatásfokkal tisztította a mély sebeket és csökkentette a fertőzések arányát.

A római sebtisztító gyakorlat jelentősen redukálta a tetanusz és az üszkösödés kialakulásának mértékét, akárcsak az egyiptomiaktól kölcsönzött korabeli sebkötözési eljárás, amely során a géz alá mézet tettek, amely a penicillin felfedezéséig a leghatékonyabb baktériumölőnek számított (Anon., 2018).

A katonák rehabilitációja, elbocsátás a katonai szolgálatból

A katonák rehabilitációja már jóval a katonai kórházak megjelenése előtti időkből vannak

forrásaink. Felső végtagprotézis alkalmazásáról azonban csak egyetlen feljegyzést ismerünk. Plinius (Kr. u. 23-79) egyik írásában bemutatja Marcus Sergiust, aki katonai pályafutása alatt, több mint hússzor sebesült meg. Amikor jobb kezét elvesztette, vasprotézist készítettek számára, és ennek segítségével a pajzsot ismét hordani tudta. Ily módon lehetővé vált, hogy a második pun háború több ütközetében – lényegében – csonkán is részt vegyen.

Továbbá a „gyógyászati segédeszköz” fogalma sem volt ismeretlen az ókori Rómában. Érdekesség, hogy a sérvkötőnek csak az anyaga (vas) különbözik a maitól (Schultheisz és Tardy, 1964).

A császárság idején azonban a katonák a rehabilitációt követően csak akkor térhettek vissza csapataikhoz, ha teljesen alkalmasak voltak a katonai szolgálatra. Ez a magyarázata annak, hogy művégtaggal harcoló legionáriusról a korabeli forrásokban nem találunk utalást.

Augustus idején a katona elbocsátása a hadseregből három féle módon történhetett. Rendes elbocsátással a szolgálati idő kitöltését követően „tisztos elbocsátás” („honesta missio”) jogcímen, fegyelmi úton való eltávolítással („ignominia missio”) és valamilyen egészségügyi okból, amely lényegében testi fogyatkozás volt („causaria missio”). Témánk szempontjából a causaria missio áttekintése indokolt, ezért azt az alábbiakban foglaljuk össze.

A leszerelést a tábori katonaeorvosok szigorú – orvosszakmai – eljárási szabályok szerint végezték és a legionáriust csak azt követően bocsátották el causaria missióval, hogy ha a mindenre kiterjedő és alapos vizsgálat ki-

mondta: minden valószínűség szerint már soha nem épül fel annyira, hogy a jövőben alkalmas legyen újra szolgálatba állni (Golsworthy, 2004).

A római törvények, bár kifejezetten nem rendelkeztek a jogi eljárási rendről, elismerték a tábori katonaeorvosok szakmai hatáskörét és döntésüket elfogadták az elbocsátó okirat, vagyis a katonai diploma („diploma militare”) kiadásánál (Israelowich, 2015). A katonai diploma két 13-14 x 10-12 cm-es, egyenlő nagyságú bronzból készült táblácskából állt, melyek hivatalosan rögzítették a leszereléskor megadott kiváltságokat, amelyek leggyakrabban a római polgárjog és a házasságkötés joga volt. Egyes töredékesen fennmaradt katonai diplomákból következtetni lehet a testi fogyatékoság tényére is, így azok az orvostörténet értékes forrásainak tekinthetők.

Összegzés

Az emberiség története a háborúk történetéhez kötődik, amelyek közvetlen hatást gyakoroltak az egészségügy technikai, szervezeti és elméleti fejlődésére. A különböző harci cselekmények a történelem során, mindig azt eredményezték, hogy az aktuális „béke” életben előforduló betegségektől, vagy sérülésektől mind minőségében, mind mennyiségében eltérő egészségkárosodások jöttek létre. A nagy tömegű, egy időben és egy helyen keletkező sérültek és betegek ellátása elsősorban a szervezési feladatokban támasztott – minden kor hadseregében szolgálatot teljesítő egészségügyi személyzettel szemben – eltérő követelményeket.

Így alakult ki a csak a katonaeorvoslásra jellemző „osztályozás-ellátás-kiürítés” dialek-

tikája, azaz a „hármasszabály”. A hármasszabály szereplő feladatok mindig attól függtek és függenek a mai napig, hogy mennyi és milyen súlyosságú sérültek és betegek keletkeztek egy adott harci cselekményben.

Ez az oka annak is, hogy a katonaeorvoslás a nagy tömegű sérültek miatt elsősorban kiürítés centrikus, hisz a fő cél mindig is az volt – ma is az –, hogy a megsérült katonát mielőbb távolítsák el a harctérről, vagy a sérülés helyszínéről és minél előbb juttassák el a végleges ellátás helyszínére. Ennek a különböző korokban különböző akadályai voltak. A nehézségek megoldására kidolgozott eljárások mindig egy adott kor jellemző katonaeorvoslási doktrínáját jelentették (Svéd, 2007).

Augustus római császár az ókori birodalmak történetében elsőként hozta létre a katonaeorvosügy szervezeti kereteit, a katonaeorvosi kart és a tábori kórházat. A fegyveres erők főparancsnokaként felismerte, hogy a háborúban megsérült katonákról való egészségügyi gondoskodás nélkül Róma képtelen a hódító háborúk megvívására, a megszerzett területek megtartására. A római katonai kórház – figyelemmel személyi, technikai ellátottságára és az alkalmazott orvosi eljárások magas színvonalára – az antik világ legkorszerűbb egészségügyi intézményének tekinthető. A római katonai kórház szervezetsége a mai katonaeorvoslás számára is számos tanulsággal szolgálhat, még akkor is, ha tudjuk, hogy az ókorban a háborúban szerzett sérültellátási tapasztalatok vitték előre az orvostudományt, míg napjainkban a békeidőszakban alkalmazott ismereteket alkalmazzuk a háborús beteg- és sérültellátásban (Záborszky, 2010).

Azonban megdöbbentő az az adat, mely szerint a kegyetlen csatákat túlélő, leszerelt római veteránok a hadsereg magas szintű egészségügyi ellátásnak (is) köszönhetően átlagosan öt évvel tovább éltek, mint „civil” polgártársaik (Gabriel, 2006).

Irodalom

- Anon. (1981): *Roman Military Hospital, The Institute of Archeology of the Academy of Science*. Letöltés: 2020.02.21. Web: http://www.marcomannia.cz/PAGES/Burg_valetudinarium_EN.html
- Anon. (2018): *Véres kötszer a csatamezőn - erre számíthatott a harcban megsérült római legionárius*. Letöltés: 2020.03.03. Web: <https://mult-kor.hu/veres-ktszer-a-csatamezon-erre-szamithatott-a-harcban-megserult-romai-legionarius-20180419?pIdx=3>
- Anon. (2020): *Praefectus castrorum*. Letöltés: 2020.02.03. Web: http://www.romaikor.hu/a_romai_hadugyek/romai_legionarius/katonai_rendfokozatok_es_tisztsegek/katonai_praefectus/cikk/praelectus_castrorum
- Ágoston I. (2013): *A kórházi kapacitások és szabályozásuk fejlődéstörténete*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Baker, P. (2020): *Archaeological Remains as a Source of Evidence for Roman Medicine*. Letöltés: 2020.05.12. Web: <https://kar.kent.ac.uk/20329/>
- Bernát I. (1967): Újabb régészeti adatok a római császárság katonai kórházairól. *Honvéddorvos*, 19(2), pp. 177-178.
- Birkenheuer, H. (2019): *Castrum Novaesium*. Letöltés: 2020.04.16. Web: <http://www.castrum-ovaesium.de/Veterinarium1.html>

- Campbell, D. B. (2019): Running the Valetudinarium: hospital staff in the Roman Army. *Ancient Warfare*, XIII(I), pp. 54-57.
- Davies, R. W., (s.a.): *Medicus Duplicarius*. Letöltés: 2020.03.03. Web: http://www.romaikor.hu/a_romai_hadugyek/romai_haditengereszlet/romai_tengereszek/cikk/medicus_duplicarius
- Gabriel, R. A. (2006): *The Ancient World (Soldiers' Lives Through History)*. Westport: Greenwood Press.
- Gabriel, R. A. (2012): *Man and Wound in the Ancient World - History of Military Medicine from Sumer to the Fall of Constantinople*. Washington D.C.: Potomac Books.
- Golsworthy, A. (2004): *A Római hadsereg története*. Alexandra Kiadó, Pécs.
- Hoffmann Z. és T. Horváth Á. (2019): Antik medicina és farmakológia. JATEPress, Szeged, pp. 185-186.
- Holczhammer, J. (1901): A clientela valószínű eredete, mivolta és fejlődése a római köztársaság korában. In: *A dunántúli evangélikus egyházkerületi lyceum, államilag segélyezett főgymnasium és bölcsészeti-theológiai főiskola értesítője az 1900/1901. évi tanévről*. Röttig Gusztáv Könyvnyomdája, Sopron.
- Horti, G. (2015): Közéleti és politikai viszonyok az antik világban. Birodalom-építés az antik világban. *Szegedi görög füzetek* 9., pp. 137-155.
- Ismo, S. (2020): *I medici dell'esercito romano*. Letöltés: 2020.07.15. Web: <https://ismo.it/i-medici-dellesercito-romano/>
- Israelowich, I. (2015): *Patients and Healers in the High Roman Empire*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Kakóczy, B. (2012): *Vegetius: Epitoma rei militaris – Az „Epitoma” hatása a középkori (had)tudományos irodalomra*. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Kin, L. M. (s.a.): *Military medicine through the ages*. Letöltés: 2020.03.05. Web: <https://www.mindef.gov.sg/web/portal/mindef/error/error404>
- Künzl, E., Hassel, F. J. és Künzl, S. (1986): *Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit*. Köln: Rheinland Verlag GmbH.
- Magyar L. A. (2010): Az orvostudomány története a görögöktől a reneszánszig - Orvostudomány a Római Birodalomban. In: *Az Orvostörténelem Századai*. Semmelweis Kiadó, Budapest. pp. 42-44.
- Németh, L. (1973): *Európai utas*. In: Budapest: Magvető Könyvkiadó – Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. pp. 546-566.
- Pastinszky I. és Rác I. (1952): A római légiók egészségügyi ellátása különös tekintettel a magyarországi emlékekre. *Honvédtudomány*, 4(11), pp. 974-976.
- Pápai, T. (2013): *Az egészségügyi tiszték és altiszték katonai-egészségügyi ismeretei, kompetenciái, azok fejlesztésének lehetőségei*. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest.
- Pecz V. (1902-1904): *Ókori Lexikon*. Franklin Társulat, Budapest.
- Póczy K. (1980): *Közművek a Római kori Magyarországon*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Prioreschi, P. (2001): A History of Medicine. *Roman Medicine*, III(VII), p. 539.
- Schultheisz E. és Tardy L. (1964): Orvosok az antik Rómában. *Élet és Tudomány*, július-december, 19(35), pp. 1643-1646.

- Svéd L. (2007): Aktualitások és tények a katonáorvoslás történetéből. *Honvédtorvos*, LIX(3-4), p. 144.
- Tóth A. (1974): Katonaorvosok az ókorban. *Orvosi Hetilap*, 06, 115(24), p. 1413
- Traxler, S. (2018): „Die Rückkehr der Legion”: *Was von den Römern in Oberösterreich übrigblieb*. Letöltés: 2020.03.03. Web: <https://www.derstandard.at/story/200007816692/die-rueckkehr-der-legion-in-oberoesterreich-was-von-den-roemern>
- Varga A. (2014): *Ókori Róma*. Az ókori Róma világa.
- Záborszky Z. (2010): *Szemléletváltozás a hasi sérültek diagnosztikájában és terápiás megítélésében rendkívüli körülmények között és minősített helyzetben*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest.

**ZSIGMOND HUSZITA HADJÁRATAINAK ELSŐ FELÉT (1420-1422)
BEFOLYÁSOLÓ GAZDASÁGI ÉS FÖLDRAJZI TÉNYEZŐK**

Szerzők:

Varga Imre Solt
Debreceni Egyetem

Szerző e-mail címe:
ordularyildirim@gmail.com

Lektorok:

Bárány Attila (Prof. Dr.)
Debreceni Egyetem

Mező Ferenc (PhD)
Eszterházy Károly Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Ez a tanulmány Luxemburgi Zsigmond huszita hadjáratának (1420–22) első felére összpontosít, és különös figyelmet fordít annak gazdasági és földrajzi tényezőire, mert ezek jelentősen befolyásolták az egész háború kimenetelét. Ilyen tényezők a terep és viszonyai, az éghajlat és az időjárás, vagy ami azt illeti, maga a pénz, amelyek mind megfigyelhető hatással voltak mind az egész hadjáratra, mind az egyes katonákra.

Kulcsszavak: háború, husziták, történeti földrajz

Diszciplínák: történelem, földrajz

Abstract

ECONOMIC AND GEOGRAPHIC INFLUENTIAL FACTORS OF THE FIRST HALF OF SIGISMUND'S HUSSITE CAMPAIGNS (1420-1422)

This study focuses on the first half of Sigismund of Luxemburg's Hussite campaign (1420-22) and pays special attention to the economic and geographical factors of the campaign because these affected the outcome of the whole war significantly. Such factors include terrain and its relations, climate and weather, or, for that matter, money itself, all of which had an observable effect both on the entire campaign and on the individual soldiers as well.

Keywords: war, Hussites, historical geography

Disciplines: history, geography

Varga Imre Solt (2020): Zsigmond huszita hadjáratának első felét (1420-1422) befolyásoló gazdasági és földrajzi tényezők. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/2. szám. 59-71. doi: 10.35404/LH.2020.2.59

A huszita háborúk jelentős szerepet töltek be a XV. századi Európában, utóhatásaikkal együtt évtizedekig megoldatlan problémát helyezve mind a katolikus keresztény világra, mind a közép-európai államokra. Ezen háborúk kezdetében a magyar csapatok központi szerepet töltek be, hiszen Luxemburgi Zsigmondot, mint a cseh trón örökösét a magyar csapatok támogatták. Ennek eseménytörténeti részéről Bánlaky József (1935) *A magyar nemzet hadtörténelme*, illetve Tóth-Szabó Pál (1917) *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon* című könyvekben is alapjaiban pontosan írják le a történéseket, mindazonáltal egyikük sem tért ki és térhetett ki ezen hadjáratok gazdasági vonulatára, illetve a földrajz több összetevős befolyásoló szerepére.

Előzmények

Alapvetően az előzményeket két szála lehet bontani: a huszita szála és a magyar szála. A huszita szál akkor kezdődik, mikor a konstanzi zsinaton (1414-1418) Zsigmond az általa biztosított menlevél ellenére hagyta, hogy Husz Jánost elfogják, majd hosszú pereskedés után máglyahalálra ítélik, melyet 1415-ben végre is hajtottak. A már ettől kezdve is kialakuló feszültséget Luxemburgi Vencel 1419. augusztus 16-án bekövetkezett halála csak súlyosbította.

A trónörökös egyértelműen Luxemburgi Zsigmond volt, hiszen Vencel már a XV. század elején birodalma vikáriusává tette, így ezt a husziták jelentős része sem vont kétségbe, egészen addig, amíg a boroszlói birodalmi gyűlésen a husziták elleni kereszties hadjárat indításáról határoztak (Tóth-Szabó, 1917). Zsigmond a bautzenieknek írt 1420.

március 15-i levelében kijelentette, hogy legyőzi a huszitákat és visszatéríti őket a katolikus hitre (Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII. 1492. sz.). Erre jött válaszként a prágaiak határozata, melyben a keresztiesek elleni védekezésre szólították fel a huszitákat (Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII. 1577. sz.), illetve április 20-án Wartenberg Čeněk prágai fővárnagy és a cseh rendek egy levélben felsorolják, miért nem fogadják el Zsigmondot királyuknak (Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII. 1640. sz.).

A magyar szálat kibontva azt láthatjuk, hogy a Magyar Királyság elég aktív külpolitikát folytat, melynek egyik negatív velejárója, hogy a magyar haderőnek több fronton is helyt kell állnia. Egyrészt Velencével is háborúban állt, s bár 1419 októberében Seravallet és Bellunot is elfoglalta (Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII. 1024. sz.) és 1420. január 17-én Velence felkérte a bizánci követet arra, hogy közvetítsen békét a két fél között (Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII. 1269. sz.), ennek sikertelenségére nem utal más jel, mint az, hogy az utolsó dalmát városokat, Spalatot (ma Split) és Traut (ma Trogir) 1420 májusában Zsigmond végleg elvesztette.

Emellett az Oszmán Birodalom is aktivizálni kezdte magát, s 1417-ben elfoglalta Szörényvárat, mely a déli végvárrendszer keleti oszlopa volt. Ennek visszafoglalására indult Zsigmond 1419 őszen (Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII. 907. sz.), s bár sikerült Szörényvárat visszavenni, a török csapatok ettől kezdve újra nyomás alatt tartották nemcsak az ütközőállamokat, hanem a magyar területeket is

(Pósán, 2019), mely szintűgy jelentős költségeket és erőket emésztett vett, mint a Velence elleni háború.

A harmadik jelentős ügy, amelyet Zsigmondnak szem előtt kellett tartania, az a Német Lovagrend és a lengyel-litvánok közti béke létrehozása. Michael Kűchmeister nagymester és II. Ulászló lengyel király is beleegyezett abba, hogy Zsigmond legyen a döntőbíró a két fél ügyében, melyet a boroszlói birodalmi gyűlést megelőzően, 1420. január 6-án ejtettek meg. Zsigmond azonban politikai megfontoltságból olyan döntést hozott, mely nem oldotta meg, hanem fenntartotta a problémát (Pósán, 2019).

Mindemellett azt is fontos megemlíteni, hogy Zsigmond csak 1419 februárjában lépett a Magyar Királyság területére (Engel és C. Tóth, 2005), melyet a konstanzi zsinat és európai utazásai miatt 5 évre elhagyott, így minden bel- és külpolitikai probléma rövid időn belüli megoldása lett a feladat.

Összességében tehát azt lehet mondani, hogy a Magyar Királyság csak jóval csekélyebb figyelmet és anyagi költséget tudott befektetni a husziták elleni hadjáratokba, köszönhetően az egyéb fennálló problémáknak.

Rövid eseménytörténeti áttekintés

Annak ellenére, hogy a husziták kezdetben elismerték Zsigmond jogát a cseh trónra, követeléseikkel, akarva-akaratlan, de nem érthettek el mást, csak háborút. A később négy prágai cikkelyként ismert követelések (1420. 07. 04.) még csak körvonalazódtak (Tóth-Szabó, 1917), ennek ellenére egyértelmű, hogy Zsigmond nem fogadhatta el a husziták követeléseit. Voltaképpen önmagában az is

sértő, hogy a jogos trónörökösnek részben polgárok és jobbágyok, részben nemesek szabnak feltételeket.

Szintén nem elhanyagolandó szempont az sem, hogy a pápa által eretneknek nyilvánított huszitákkal való megegyezés nem illett volna össze a nyugati kereszténység szakadását nemrég megakadályozó Zsigmonddal, nem beszélve arról, hogy így szembekerült volna a pápával is. Ezen szempontok alapján tehát azt lehet mondani, hogy a harc elkerülhetetlen volt.

Az első hadjárat a husziták ellen 1420 áprilisában indult, Boroszlóból indulva Hradec Králové-n át érkeztek Vyšehrad alá, ahol július 13-án hozzákezdtek Prága ostromához. (Bánlaky, 1935) Maga a hadjárat nem zárult teljes sikerrel. Egyrészt azért, mert bár Vyšehrad és a Hradcsin Zsigmond kezébe került, az utóbbi helyen meg is koronázták 1420. július 28-án (Bánlaky, 1935), azonban Prágát teljesen nem tudták bevenni, köszönhetően az elszántan védekező prágaiak makacs ellenállásának, illetve annak, hogy Jan Žižka egy jelentős – Turnbull által 9000 főre becsült – serege tartott Prágába, és elfoglalta a Vítkov-hegyet, fenyegetést jelentve a Zsigmond vezette ostromló seregre (Turnbull, 2004). Másrészt azért sem, mert a birodalmi csapatok vezére, Rosenberg Ulrik nem tudott seregestével egyesülni Prága alatt Zsigmonddal, ugyanis a husziták Tabor városánál legyőzték a birodalmi sereget 1420 júniusának végén. (Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII. 1915. sz.) S bár Zsigmond a cseh koronát meg tudta szerezni, a huszita kérdést közel sem tudta megoldani.

1420. november 1-jén Zsigmond Vyšehradnál vereséget szenvedett a huszitáktól

(Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII. 2295. sz.), mely egyértelművé tette mindenki előtt, hogy a huszitizmussal kapcsolatos problémát nem lesz egyszerű megszüntetni. Emellett ez volt az első alkalom, hogy egy jelentősebb csatában a husziták legyőzték a magyar csapatokat. Alapvetően itt még nem beszélhetünk jelentős magyar veszteségről, ugyanis minden jel arra utal, hogy Zsigmond elsősorban a cseh csapategységekre hagyatkozott a csatában, ugyanis egy november 5-én Čáslavban írt levélben a prágaiak panaszkodtak Zsigmond kegyetlenségére, ugyanis szerintük szánt szándékkal küldte a halálba a cseh urakat és lovagokat (Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII. 2298. sz.).

1421 tavaszán a husziták ellentámadása sikeresen visszaszorította a magyarokat, akiknek nyárra vissza kellett vonulni a Magyar Királyság határain belülre (Bánlaky, 1935).

Az 1421. június elsejére összehívott cseh országgyűlés Čáslavban újra kimondta a Luxemburg-ház trónfosztását, megerősítve a néhány hónappal korábbi kijelentést, illetve semmisnek deklarálva Zsigmond koronázását, kijelentve, hogy a prágai cikkelyeket mindenképp meg kell védeni (Tóth-Szabó, 1917).

1421. szeptember 28-án megtartották Habsburg Albert és Luxemburgi Erzsébet esküvőjét, mellyel Zsigmond jelentős szövetségesre tett szert az osztrák herceg személyében, s a következő hónapban meg is indította a hadjáratot Alberttel a husziták ellen. A kezdeti sikerek ellenére (december 22. kolíni győzelem) 1422 januárjában a husziták végül vereséget mértek a magyar seregre Havlíčkův Brodnál, mellyel megszilárdították

hatalmukat, s bár 1424-ben Albert osztrák csapataival és egy kisebb magyar segédcsapattal kisebb területeket, várakat elfoglalt, a husziták hatalmát ezzel nem veszélyeztették (Tóth-Szabó, 1917; Bánlaky, 1935).

Gazdasági tényezők

„A háborúhoz három dolog kell: pénz, pénz és pénz!” – Raimondo Montecuccoli.

Habár a fenti idézet nem tartalmaz mindent, ami a háborúhoz szükséges, egy dologban igaza van: ha van pénz, minden van, beleértve a fegyvert, a katonákat, az utánpótlást. Röviden a pénz a háború multifunkcionális eszköze, mellyel az erőforrások egy jelentős részét elő lehetett teremteni.

Zsigmond pénzügyei a hosszútávú külföldi tartózkodások és a háborúk miatt elég komplikáltak voltak, emiatt gyakran került pénzsűkébe a király, amely nem volt a legkedvezőbb kiindulópontja a huszita hadjáratok pénzügyi hátterének. Az első példa erre az, hogy Zsigmond az 1412 novemberétől 1419 februárjáig (Engel és C. Tóth, 2005) tartó európai utazásai alatt jelentős hiteleket vett fel, mely tartozások egy része még a huszita háborúk kitörésekor is élt. Ilyen volt az az eset, miszerint VII. (Szakállas) Lajos bajor herceg 1419. november 19-én felszólította Zsigmondot, hogy az általa felvett 23 000 forint értékű tartozását rendezze. (Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII. 1110. sz.). Egy még jelentősebb összegről tanúskodik az 1420. január 23-án Boroszlóban kelt oklevél, miszerint Zsigmond korábban János hollandi gróftól és bajor hercegtől 32 000 aranyforintot vett föl (igaz, mindezt hozzácsapta Luxemburg hercegség zálogösszegehez, így a végső számításaimba nem kerül-

tek bele – Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII. 1289. sz.) Ha ez nem lenne elég, Zsigmond 1420. augusztus 7-én – tehát az első hadjárat után közvetlenül – elzálogosított néhány ékszert azért, hogy XVI. (Gazdag) Henrik bajor herceg irányába fennálló tartozását törleszteni tudja (Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII. 2048. sz.) Vagyis Zsigmond úgy kezdett bele a husziták elleni háborúba, hogy 29 000 forint értékű hátraléka volt!

Magától értetődően voltak bevételei is: az alapvető királyi bevételek mellett a zálogosításból folyt be Zsigmondnak jelentős összeg, melyet a hadjáratok pénzelésére fordíthatott. Az első hadjárat előtt Szentgyörgyi és Bazini György grófnak Sempte várát a hozzá tartozó uradalommal és vámokkal (Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII. 1595. sz.), s bár az összeget nem említi, a későbbiekben említésre kerülő birtokok, a korábban eladományozott birtokokat tekintve (Incze, 2012, 2016), illetve Sempte (ma Šintava) várának jelentős szerepét tekintve mintegy 10-13 000 forint értékű összegről beszélhetünk. Emellett április 17-én Zsigmond a boroszlói polgároknak 1177 forintos értékben zálogosít el ezüst tárgyakat (Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII. 1621. sz.), mely önmagában nem számít jelentős összegnek egy hadjárat finanszírozása szempontjából, de részösszegként korántsem alábecsülendő. Emellett még lehet számolni olyan összegekkel, mint például a tárnoki városok adójával. Leuchtenburgi Smilo soproni kapitány 1420. július 1-jén például 400 forintot vett át a király részére a soproniak György-napi adójaként (Mályusz és Borsa, 2001: Zsigmondkori Oklevéltár, VII.

1919. sz.). Igaz, ez már nem érkezhetett meg a hadjárat előtt, azonban azt követően igen, vagyis a katonák fizetésében szerepet játszhatott.

Persze ezen összegek egy része Zsigmond mindennapi szükségleteit fedezte, a maradék összeg már megfelelő volt egy kisebb létszámú sereget fizetni, vagy a tartozás egy részét letudni. Az mindenesetre elmondható, hogy a rendelkezésre álló összeg alapján az első hadjáraton résztvevő sereg száma közel sem lehetett olyan jelentős, mint azt Bánlaky (1935) becsülte (ő mintegy 70-80 000 főről írt könyvében). Rázsó Gyula szerint az ország népességének mintegy 1,4-1,6%-a volt hadra fogható, ami alapján – tekintve a 15. század közepére jellemző 3,2-3,3 milliós népességet – nagyjából 44 000 és 52 000 becsülhető a vizsgált korszakban a magyar hadsereg létszáma (Tóth, 2016). S mint ahogy fent említettem, ez a sereg ekkoriban semmiképp sem mozoghatott együtt, hiszen háború folyt Velencével, illetve számítani lehetett a török rablóhadjáratokra is.

1421-re már nyilvánvalóvá vált az előző évi kudarcok alapján, hogy jelentősebb sereget kell bevetni Csehország megszerzése érdekében. Ennek okán Zsigmond már jóval jelentősebb összegeket szerzett.

Két április 6-án kelt oklevélben Zsigmond utasítja valamennyi alattvalóját, hogy: Haubel hainburgi zsidó kereskedőnek fizessék ki a tartozásaikat, s a pozsonyi bírót megbízza, hogy a behajtásnál az összeg harmadát vegye át Haubeltől nyugta ellenében (Borsa és C. Tóth, 2003: Zsigmondkori Oklevéltár, VIII.377. sz.); illetve Isser brucki zsidó kereskedővel hasonlóan egyezett meg, csak itt az összeg felét vetette át a pozsonyi bíróval

nyugta ellenében (Borsa és C. Tóth, 2003: Zsigmondkori Oklevéltár, VIII. 378. sz.). Az összeget itt ezekben az esetekben sem adta meg az oklevélben, de itt is jelentős, több ezer forintos nagyságrendekről beszélhetünk. Később, 1421. július 24-én Zsigmond felszólította a pozsonyiakat, hogy Izrael, Haybel és Aron nevű pozsonyi zsidóknak minden olyan polgár fizesse ki a tartozását, akik eddig nem tették (Borsa és C. Tóth, 2003: Zsigmondkori Oklevéltár, VIII. 814. sz.); illetve október 4-én Zsigmond megbízta Garai Miklós nádort, Kanizsai Istvánt és több nemest, az előbb említett pozsonyi zsidóknak, miután elűzték őket Ausztriából az adósaik, szolgáltatassanak igazságot és segítsenek beszédni nekik a tartozásokat (Borsa és C. Tóth, 2003: Zsigmondkori Oklevéltár, VIII. 1033. sz.).

Összeget ezeken sem említett, azonban, tekintve, hogy két boroszlói kereskedő képes volt közel 1200 forintot adni az uralkodónak a zálogtárgyakért cserébe, a két zsidó kereskedő, melyeknek az oklevelek alapján mind Magyarországon, mind az Osztrák Hercegségben voltak adósaik szép számmal, képesek lehettek legalább hasonló, de inkább magasabb összeget beszédni fejenként az uralkodó segítségével. Az általam becsült összeg, melyet a kereskedők beszédhettek, fejenként 1500-2000 forintra rúghattak, melyek harmada, illetve fele, melyet a kereskedők a királynak kölcsönöztek, mintegy 1500-1800 forintnak megfelelő a fenti adatok, illetve a becslésem alapján.

Csupán érdekességképp: október 13-i keltezéssel Zsigmond levelet írt vejének, Albertnek, hogy lánya udvarhölgyének, Annának 600 guldent fizessen ki 1422. április 23-ig (Borsa és C. Tóth, 2003: Zsigmondkori Oklevéltár,

VIII.1049. sz.). Hogy miért tartozott Zsigmond egy udvarhölgynek 600 gulddal, illetve, hogy azt miért vejének, Albertnek kell megfizetnie, az valószínűleg örök rejtély marad, de maga a tény, hogy Zsigmond még egyszerű udvarhölgyektől is vett fel pénzt, némiképp komikus.

Nem sokkal később, április 10-én Zsigmond Magyarbródban (ma Uherský Brod) kelt két levelében felszólította Pozsony és Kassa városokat, hogy az elmaradt királynéi újévi ajándékokat azonnal fizessék ki (Borsa és C. Tóth, 2003: Zsigmondkori Oklevéltár, VIII.385. és 386. sz.). Természetesen az összeg nem lehetett túlonúl jelentős, mintegy 500-1000 forint a két összeg együttvéve, azonban ezen összegek is jelentősen hozzájárultak a hadjárathoz. Hasonlóan ehhez, július 18-i levelében Súlyagi Sebestyén, Tamási László királyi ajtónállómester familiárisa elismeri, hogy az 1420. és 1421. évben Sopron városa 600-600 dénárt fizetett (Borsa és C. Tóth, 2003: Zsigmondkori Oklevéltár, VIII.775. sz.). Habár nincs egyértelmű utalás rá a szövegben, de többek közt ezt és az ehhez hasonló regálé jövedelmeket is felhasználhatta, illetve fel is használta Zsigmond a hadjárat finanszírozására.

A legjelentősebb összegeket persze a zálogosítások hozták 1421-ben is. Április 1-jén Brnoban Darnóc (ma Slatinski Drenovac) várát és a hozzá tartozó uradalmat Garai Dezső macsói bánnak és Garai Jánosnak 7000 forintért elzálogosítja (Borsa és C. Tóth, 2003: Zsigmondkori Oklevéltár, VIII. 355. sz.), illetve 3 nappal később, április 4-én örök adományul nekik is adta a birtokot (Borsa és C. Tóth, 2003: Zsigmondkori Oklevéltár, VIII. 366. sz.). Április 20-án kelt oklevélben

Zsigmond 10 000 aranyforintért elzálogosítja Rezi várat a hozzá tartozó uradalommal, illetve Keszthely városával, továbbá Pölöske vár felét Medvéi János zágrábi püspök királyi és királynéi főkancellárnak és testvérének, Rudolfnak (Borsa és C. Tóth, 2003: Zsigmondkori Oklevéltár, VIII.429. sz.) Nem sokkal később, május 25-én Szécsényi Lászlónak zálogosítja el 5000 forintos értékben a Nógrád megyei pataki várat a hozzá tartozó uradalommal, vámmal, illetve a Dehtar királyi birtokot (Borsa és C. Tóth, 2003: Zsigmondkori Oklevéltár, VIII.551. sz.) Ezek mellett augusztus 24-én szántói Lack Dávid volt szlavón bánnak zálogosította el Kentheleke, Arokalya, Sofalwa és Orozfalw, illetve a Kolozs megyei Puzthakamaras és Zombaththeleke birtokokat minden tartozékukkal és bevételeikkel együtt 4000 forintért (Borsa és C. Tóth, 2003: Zsigmondkori Oklevéltár, VIII.888. sz.); végül november 23-án Maróti Jánosnak és Maróti Lászlónak zálogosította el a magtalanul elhalt Vadaz-i Farkas Illés minden birtokát, összesen 3100 forint értékben (Borsa és C. Tóth, 2003: Zsigmondkori Oklevéltár, VIII.1175. sz.).

Ha ezen összegeket összeadjuk, akkor Zsigmond azon bevételei, melyekről külön rendelkezett, illetve zálogosításból folytak be, nagyjából 35-37 000 forintnak felelnek meg, ami legalább duplája, de inkább triplája az 1420-ban, hasonlóképp befolyt összegnek, melyet 12-15 000 forint közzé tehetünk az adatok alapján. Ez az összeg már jelentősebb létszámú hadsereg fizetését is biztosította, vagyis az 1420-as hadjáratban résztvevőknél jóval nagyobb létszámú magyar seregről beszélhetünk.

1422 elején a magyar csapatok vissza lettek nyomva egészen a Magyar Királyság területéig. Ettől kezdve a magyar csapatok a védekezésre fektették a hangsúlyt, valószínűsíthetően alacsonyabb létszámú seregtesteket állomásoztattak az észak-nyugati vármegyékben, minek okán kevesebb plusz bevétel is elegendő volt a csapatok ellátására és fegyverben tartására (Tóth, 1916).

1422. május 8-án Maróti Jánosnak volt macsói bán és fia, Lászlónak 15 000 forintért elzálogosította Bodolyai Péter összes, illetve Orbonai Olasz László szlavóniai birtokait (Borsa és C. Tóth, 2004: Zsigmondkori Oklevéltár, IX-513. sz.); Garai Miklós nádornak előbb június 6-án 6840 (Borsa és C. Tóth, 2004: Zsigmondkori Oklevéltár, IX-608. sz.), majd július 3-án további 6120, vagyis összesen 13 000 forintos értékben zálogosította el Zsigmond Komárom várát a hozzá tartozó jelentős méretű birtokkal, benne Komárom és Neszmély oppidumokkal (Borsa és C. Tóth, 2004: Zsigmondkori Oklevéltár, IX-754. sz.). Zsigmond Garai Jánosnak a június 29-én kelt oklevél szerint 12 000 forintért cserébe Tállya, Tokaj és Tarcal településeket zálogba adta (Borsa és C. Tóth, 2004: Zsigmondkori Oklevéltár, IX-734. sz.). Július 4-én Ropuli János özvegyének 4000 forintért cserébe zálogba adta Garygnycha birtokot (Borsa és C. Tóth, 2004: Zsigmondkori Oklevéltár, IX-760. sz.), illetve július 9-én Kapler Péter volt pozsonyi ispánnak zálogosította el Köpcsény (ma Kittsee) várát és a hozzá tartozó birtokot 9000 forintért cserébe (Borsa és C. Tóth, 2004: Zsigmondkori Oklevéltár, IX-777. sz.). Összességében el lehet mondani, hogy 1422-ben is jelentős bevételei származtak az uralkodónak a zálogosításból, melyek jelentős részét

a katonák kifizetésére volt kénytelen beszerezni. Az 1422-es évet mindössze augusztus 31-ig vizsgáltampénzügyi szempontból, ugyanis ezt követően Zsigmond már a lengyel kérdéssel foglalkozott inkább, ugyanis küszöbön állt egy magyar-lengyel háború is (Tóth-Szabó, 1917), amely kirobbanása esetén plusz jövedelmekre lett volna szükség, így nem lett volna egyértelmű, hogy a befolyt összegek milyen arányban oszlottak el. Így is, mindössze 7 hónap alatt 53 000 forint folyt be, mely összeg az 1421-1422 telén zajló háború támadó sereg létszámát minden korábbinál magasabbra engedi becsülni. Persze ez a szám ugyancsak nem éri el a Bánlaky (1935) által feltételezett 60 000 főt, hiszen ekkora sereget ilyen kevés pénzből fizetni akkor se lehetett volna, ha bele vesszük, hogy egy részük ún. hűbérúr iránti kötelezettségéből harcoló volt, akiknek a jutalmazása nem törvényszerűen pénzben, hanem birtokkal vagy egyéb joggyakorlással történt (Bárány, 2017), legyen az akármilyen szerény is, nem is beszélve a következő fejezetben kibontásra kerülő földrajzi okokról, melyek miatt ez a szám jócskán magasabb, mint ami a valóságban lehetett. Tóth Dominik tanulmányában kifejti, hogy egy – igaz, Mátyás korabeli pénzértékekkel számolva (korábról adat híján nem tudunk számításokat végezni) – 700 fős, lovasokból és gyalogosokból álló segédcsoport (100 vértés lovas, 200 huszár, lovasonként három, azaz összesen 900 lóval, illetve 100 pajzsos 300 „közgyalogos” és puskás) negyedévi zsoldja 14 500 forint volt (Tóth, 2016, 2018). Persze hiányzik az az adat, amely legalább megengedné a becslést, miszerint milyen arányban voltak a zsoldért harcolók és a hűbérúr iránti köteleességből

harcolók aránya ahhoz, hogy megközelítőleg pontos létszámadatot tudjunk becsülni, ám ahhoz a fenti adatok elegendőek, hogy a Bánlaky által közölt létszámadatokat legalább 8-cal kell osztani ahhoz, hogy a valóságoshoz jobban közelítő értéket kapjunk.

Összegezve az eddigieket, az mindenképp elmondható, hogy a befolyt összegek, illetve a korábbi szakirodalmak által lejegyzett létszámadatok közel sem fedik egymást, hiszen egy lovas zsoldos katona 15 forintos havi zsoldért harcolt (függően a fizetőeszköz értékétől, a területtől, az évszaktól, a lovak számától stb. – Tóth, 2016). Bár Zsigmond idejében csekély zsoldosseregről beszélhetünk, a többség hűbérura iránti kötelezettségének okán harcolt, ám ezek ellátása is többre kerülne egy hónapra, mint a fennálló összeg teljes értéke, ha a Bánlaky-féle létszámadatokat vennénk alapul.

Földrajzi tényezők

A földrajz hatása a történelem különböző részeire elég jelentős, ennek kutatására jött létre az a segédtudomány, melyet történeti földrajznak nevezünk. A történeti földrajz foglalkozik azokkal az adatokkal, területekkel, melyekkel a földrajztudomány is foglalkozik, csak ezt visszavetíti a múltba. A földrajzi adottságok egy-egy társadalomra gyakorolt hatása elég jelentős, habár önmagában nem determinálja kizárólagosan a következményeket. Bár a történeti földrajz kutatása a szocialista időszak alatt tiltott volt, a '80-as évektől kezdve újjáéledt a segédtudomány (Csíki, Halmosi és Tóth, 2006).

Hogy mennyire volt jelentős a földrajz szerepe a háborúban? Erre egy elég jó példa lehet a következő: Napóleon 1812-es orosz

hadjáratának kudarca részben legalábbis annak köszönhető, hogy egy 1812-es vulkánkitörésnek köszönhetően a légkörbe jutó vulkáni aeroszolok miatt a Föld évi átlaghőmérséklete némiképp lecsökkent (Szilágyi, 2004). Ez okozta, hogy Napóleon várakozásaival ellentétben az orosz tél nem november közepén, hanem egy hónappal korábban, október első felében érkezett meg, amely nehezítette az utánpótlás biztosítását, illetve a katonák nem megfelelő öltözéke a fagyás általi sérülést, sok esetben halálra fagyást is eredményezett, mindezzel megnehezítve a harcokat az oroszok ellen (Szilágyi, 2004).

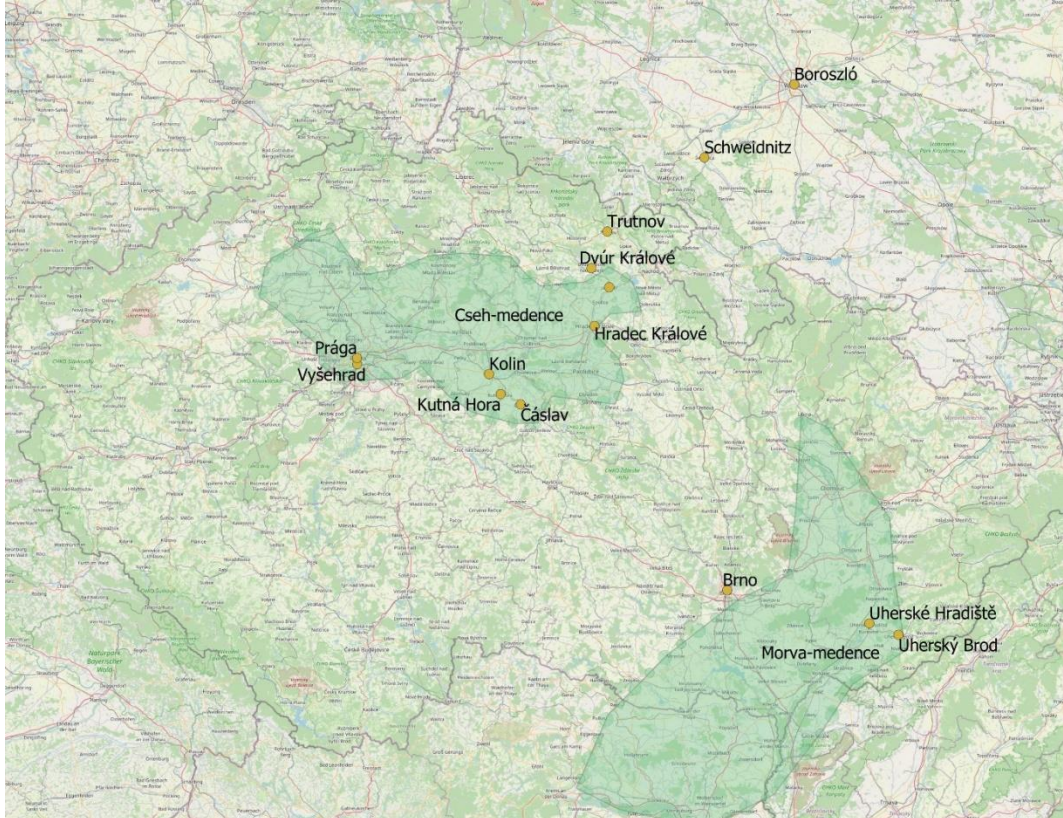
Mindezek fényében talán érthetőbb, miért kell olyan szempontokat figyelembe venni, mint a domborzat, az időjárás, a vízrajz vagy a településhálózat, melyek számottevő hatással bírhattak a hadjárat menetére, még ha a végeredményt nem is önmagukban határozták meg (v.ö.: Szun-ce: A hadviselés törvényei).

A domborzati viszonyok több oldalról is befolyásolhatják a hadjáratot. Egyrészt a felvonulási területet is meghatározzák. Egy zömében lapos, alföldi területen a felvonulási terület sokkal nagyobb, mint a hegyvidékeken, ahol ez koncentrálódik a folyóvölgyekre. A felvonulási terület mérete többek közt azért is fontos, mert a jóval több lehetőséget biztosít a tervezésre, könnyebb egyben tartani a csapategységeket, illetve a felderítést is megkönnyíti, ami az ellenséges egység(ek) mozgására adott választ felgyorsítja (v.ö.: Szun-ce: A hadviselés törvényei). Ezen felül fontos tényező, hogy a husziták a harci szekereken mozgatták a gyalogságot is, így, ha nem állt fel időben a wagenburg, könnyen bajba kerültek volna a harci szekerek legénységén kívül a szállított gyalogos csapat-

egységek is (Tóth, 2017). A hegyvidéki területeken a völgyekre korlátozódó mozgás csökkenti a reakcióidőt, elnyújtja a menetoszlopot, vagyis nagyobb felületet ad a támadásoknak. Bárány Attila (2013) szerint egy 15 000 fős sereg 50 napra elegendő ellátmányához 1874 szekér, illetve 9400 ló kellett, s csak ennek a menetoszlopnak a hossza 9 km hosszú volt, a hadsereg nélkül! Tovább nehezíti a felderítést, illetve nagyobb teret ad a „hazai pálya” előnyét élvező csapatoknak a rajtaütésekre, miként azt a havasalföldi csapatok tették 1330-ban Károly Róbert ellenében a posadai csatában (Veszprémy és Somogyi, 2014). Az általunk vizsgált időszak alatt és területen, az eseményeket az Engel és C. Tóth-féle (2005) itineráriummal egyeztetve, a várakozásoknak megfelelően Zsigmond, illetve a magyar hadsereg a legtöbb esetben próbált az alacsonyabb térszínen maradni, illetve a csaták jelentős része is ezen a területen zajlott le (1. ábra).

Számottevő hatása van a vízrajznak is. Bárány Attila katonai logisztikával foglalkozó tanulmánya szerint egy felnőtt férfi átlag 3,7-4,2 liter vizet fogyasztott naponta, illetve egy lónak nagyjából 40 liter vízre volt szüksége (Bárány, 2013). Egy 5000 fős lovas sereg – fejenként három lóval számolunk – nagyjából 620 000 liter vizet fogyasztott tehát naponta. A XV. század első felében a Cseh Királyságra jellemző volt a mainál hűvösebb, csapadékosabb éghajlat, emellett nagyon jó vízrajzi adottságokkal rendelkezett (Rácz, 2006), a hadszíntéren keresztül folyó Elba és Moldva folyó mellett több patak és kisebb folyó is biztosította a hadsereg számára az ivóvizet, mint például a Kuttenberg (ma Kutná Hora) mellett folyó Vrchlice.

1. ábra: Cseh- és Morvaország jelentősebb városai és medencéi a hadjáratok térségében (Saját szerkesztés az QGIS program Streetmap térképe alapján, 2020. 04. 29.)

Az éghajlati tényezők lényegessége leginkább a hadjárat lefolyására adott időintervallumot határozta meg. Ez a vizsgált esetben azért érdekes, mert nyári és téli hadjáratokról is tudunk, vagyis a hőmérséklet nem volt kizáró tényező, amely meglepő, hiszen Rác Lajos kutatásai szerint az 1420-as években elég hideg és csapadékos volt a tél Csehországban (Rác, 2006), vagyis nemcsak a hideggel, de a hó által keltett akadályokkal is meg kellett küzdenie a magyar csapatoknak. A szóba eső

évek tavaszain kisebb csatározásokat említett mind Bánlaky József (1935), mind Tóth-Szabó Pál (Tóth-Szabó, 1917), vagyis jelentősebb csapatmozgások nem voltak, amiben a tavaszi áradások játszhatták a vezető szerepet, amelyek ekkoriban gyakran árvizekhez vezettek. A nyarak ezzel szemben szárazabbak voltak a korábbiaknál, amely megfelelő időjárást biztosított a hadjáratoknak (Rác, 2006).

A településföldrajz jellemzően azért kapott szignifikáns szerepet, mivel a jelentősebb méretű települések rendelkeztek olyan kereskedői élelmiszerraktárakkal, amely változó ideig képes volt a hadsereg ellátását biztosítani. Továbbá a városok kezében volt az a központi funkció, mely a környező területek fölös terményeinek adásvételét biztosította: a piactartási jog (Pósán, 2007). Ezenfelül a városfallal rendelkező városok menedéket biztosítottak egy esetleges vereséget követő visszavonuláskor, röviden biztosította a sereg védelmét is.

Összevetve a korabeli városi rangú településeket, illetve Zsigmond király itineráriumát (Engel és C. Tóth, 2005) azt az eredményt kaptam, hogy az esetleges útvonalon fekvő városok közti távolság nem haladta meg a 30-35 kilométert, ami egy lovas seregnek egynapi útja volt, gyalogos sereg esetén kétnapi járóföld. Következésképp a hadseregnek nem kellett kétnapi adag élelmiszernél többet magukkal cipelniük, ami megkönnyítette a menetelést is.

Az eddigiekhez kötődik a gazdaságföldrajz szerepe is, legalábbis olyan aspektusból, hogy mely területeken lelhető fel azon mennyiségű élelmiszer, mely az adott hadseregnek pár napi adagját képes volt fedezni. Értelemszerűen az alacsonyabb térszíneken jelentősebb mezőgazdasági termelés volt, így az itt elhelyezkedő városokat volt érdemes útba ejteni, melyek ezeken a területeken töltöttek be valamilyen szinten központi funkciót (Pósán, 2007). Az 1420-as évekre emellett jellemző volt az is, hogy a terményeket nagyjából 5-7 nappal korábban be tudták takarítani (Rácz, 2006), ami a kedvezőbb időjárási feltételeket is bizonyítja, valamint a hadsereg élelmezését is meg-

könnyítette. Önmagában egy katona napi fogyasztása nagyjából mintegy 1,5 kg kenyeret és 0,5 kg húst jelentett, míg egy lónak mintegy 6 kg gabona, illetve 7,5-8 kg szalastakarmány volt a napi fogyasztása (Bárány, 2013), ami – az előbbi példát véve alapul – egy 5000 fős lovas seregnek, katonaként 3 lóval számolva, napi szinten 7500 kg kenyérre, 3750 kg húsrá, 90 000 kg gabonára és 120 000 kg szalastakarmányra volt szüksége.

Érdemes végig gondolni, hogy egy többhetes, akár több hónapos hadi vállalkozás mekkora élelmiszerszükségletekkel, illetve ezáltal logisztikával járt, melyet a terület, melyen a hadjárat folyt, csak az aratást követően tudott stabilan biztosítani (Tóth, 2016 – a fiziológiai szükségletek lélektani hadviselés során történő felhasználásával kapcsolatban lásd: Mező, 2014).

Habár Csehország fejlett területnek számított a korabeli Közép-Európában, mezőgazdasági termelékenysége a huszita háborúk idején megcsappant, vagyis a területen éhezés volt tapasztalható (Palacky, 1984.), amely a háborús pusztításnak, illetve a husziták közé beállt földművesek által okozott munkaerőhiány okán jött létre, s nemcsak egy idegen, de a huszita seregtesteket sem tudták teljes egészében élelemmel ellátni.

Konklúzió

Alapvetően a fentebb leírtak egy kutatás részeredményeit képezik, az adatok feldolgozása, illetve a szakirodalom gyűjtése, vagy pontosan annak hiánya megnehezíti a kutatást, ugyanakkor az eddigi adatok biztatóak abban a tekintetben, hogy további eredmények várhatóak, melyek az itt leírtakat árnyalhatják.

Az is kijelenthető, hogy mind a földrajzi, mind a gazdasági tényezők és adatok cáfolják a korábbi szakirodalmak (Bánlaky, 1935; Tóth-Szabó, 1917) létszámadatait, valamint egy olyan kutatási vonalat is biztosítanak, amely a hadjáratok pontosabb útvonalának feltérképezésére ad lehetőséget, mely a Zsigmond huszita háborúinak első részét új perspektívából mutathatja meg.

Irodalom

- Bánlaky J. (1935): *A magyar nemzet hadtörténelme*. IX. kötet. Letöltés: 2020-04-22- Web: <https://mek.oszk.hu/09400/09477/html/tartalomjegyzek.html>
- Bárány A. (2013): Hadtáp és logisztika Angliában a százéves háború korában. In: Pósnán L. és Veszprémy L. (szerk.): *A hadtáp volt maga a fegyver. Tanulmányok a középkori hadszervezet és katonai logisztika kérdéseiről*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 59-115.
- Bárány A., B. Szabó J. és Veszprémy L. (2017): A késő középkor hadtörténete (1387-1490). In: Hermann R. (szerk.): *Magyarország hadtörténete I.: A kezdetektől 1526-ig*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 223-288.
- Borsa I. és C. Tóth N. (2004): *Zsigmondkori oklevéltár IX. (1422)*. Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 41. Magyar Országos Levéltár, Budapest.
- Borsa I. és C. Tóth N. (szerk.) (2003): *Zsigmondkori oklevéltár VIII. (1421)*. Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 39. Magyar Országos Levéltár, Budapest.
- Csíki T., Halmos K. és Tóth Á. (2006): A magyar társadalomtörténet-írás története a kezdetektől napjainkig. In: Bódy Zs. és Ö.
- Kovács J. (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest. 208-241.
- Engel P. és C. Tóth N. (2005): *Itineraria regum et reginarum Hungariae (1382-1438)*. MTA Támogatott Kutatóhelyek Irodája, Budapest. 95-111.
- Fa Á. (2010): Zsigmond király huszita harcai és hatásai a magyar hadügyekre. *Hadtudományi Szemle*, 3. évf. 2. sz. 2010. 77-85.
- Incze J. (2012): Luxemburgi Zsigmond: Segesd és Bártfa esete. In: Péterfi B., Vadas A., Mikó G. és Jakab P. (szerk.): *Micae Mediaevales II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Tanulmányok – Konferenciák, 3. kötet. Komáromi Nyomda és Kiadó Kft, Budapest. 109-123.
- Incze J. (2016): 360 évig zálogban. A Szepesség elzálogosítása. In: Fábíán L., Gál J., Haraszi Szabó P. és Uhrin D. (szerk.): *Micae Mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Tanulmányok – Konferenciák, 9. kötet. Printtatu Kft, Budapest. 91-104.
- Mályusz E. és Borsa I. (szerk.) (2001): *Zsigmondkori oklevéltár VII. (1419-1420)*. Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 37. Magyar Országos Levéltár, Budapest.
- Mező Ferenc (2014): *PSYOPS – avagy: kalandozás a badak útján, a pszichológia ösvényein, a történelem útvesztőiben*. Kocka Kör, Debrecen.
- Palacký, F. (1984): *A huszitizmus története*. Európa Kiadó, Budapest.

- Pósán L. (2007): Ferdinand Opll: A középkori város kialakulása. *Klió*, 2007. (16. évf.) 2. sz. 110. Letöltés: 2020.04.24. Web: <http://www.c3.hu/~klio/klio072/klio110.htm>
- Pósán L. (2019): *Magyarország és a Német Lovagrend a középkorban*. Kapitális Kft., Debrecen. 209-258.
- Rácz L. (2006): A Kárpát-medence éghajlat-története a közép- és kora-újkorban. In: Ferenczi L. (szerk.): *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet: Jegyzet és forrásgyűjtemény*. Bölcsész Konzorcium, Budapest. 31-51. Letöltés: 2020.04.22. Web: <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/To rtenelem/83K%E1lnoki/GY%D6NGY %D6SSY%20K%D6NYV/03%20RACZ. pdf>
- Rácz Gy. (1960): A zsoldosintézmény kezdetei Magyarországon a XIV. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, Budapest. 1960. (9. évf.) 2. sz., 107-143. letöltés: 2020.04.24. Web: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00096/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1960_02_107-143.pdf
- Szilágyi Zs. (2004): Felelőtlen Napóleon? – avagy az 1812-es tél. In: *Adsumus II. Tanulmányok a IV. Eötvös Konferencia előadásából*. Eötvös József Collegium, Budapest, 2004. 43-50.
- Szun Ce (2017): *A hadviselés törvényei*. Az ókori művet fordította: Tőkei Ferenc. Letöltés: 2020.04.29. Web: <https://mek.oszk.hu/01300/01345/01345.htm>
- Tóth D. (2016): Létszám, ellátmány, utánpótlás. Szempontok a középkori magyar haderő vizsgálatához. In: Farkas Cs., Lados T., Ribi A. és Uhrin D. (szerk.): *Magister Historiae II. Válogatott tanulmányok a 2014-ben és 2015-ben megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásából*. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest. 142-157.
- Tóth D. (2017): A huszita típusú hadiszekér alkalmazásának összehasonlítása a 20. század első harmadának mobilizálásra vonatkozó elgondolásaival. *Katonai logisztika*, 2017. (25. évf.) 1. sz., 220-242.
- Tóth D. (2018): Mennyibe kerülhetett egy zsoldos fenntartása a középkor végi Magyarországon? *Az MH Összhaderőnemi Parancsnokság Szakmai-Tudományos Folyóirata*. 2018. p. 132-142.
- Tóth Z. (1916): A huszita eredetű szekérvár. *Hadtörténelmi Közlemények*. 1916. (17. évf.) 1. sz. 265-311. Letöltés: 2020.04.24. Web: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00178/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1916_265-311.pdf
- Tóth-Szabó P. (1917): *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Hornyánszky Könyvnyomda. 55-83. Letöltés: 2020.04.22. Web: <https://archive.org/details/csehhuszitamozga00tt/page/52/mode/2up>
- Turnbull, S. (2004): *The Hussite Wars 1419-1436*. Oxford: Osprey Publishing Ltd.
- Turnock, D. (1989): *Eastern Europe An Historical Geography 1815-1945*. London and New York: Routledge. 6-113.
- Veszprémy L. és Somogyi G. (2014): Károly Róbert 1330. évi havasalföldi hadjárata és az ún. posadai csata historiográfiája. *Hadtörténelmi közlemények*, 2014. (127. évf.) 1. sz., 23-40. Letöltés: 2020.04.24. Web: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00030/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2014_1_023-040.pdf

MÁRIA TERÉZIA PÁTENSEI A HADIROKKANT ELLÁTÁSRÓL - 1. RÉSZ

Szerzők:

Mihók Sándor (Dr. Jur.)
nyugalmazott jogtanácsos

Fejes Zsolt (PhD)
Magyar Honvédség Egészségügyi Központ

Helyes Marcell
Karl-Franzens Universitat (Ausztria)

Első szerző e-mail címe:
sakinev@hotmail.com

Lektorok:

Kóródi Gyula (Prof. Dr.)
Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Rikk János (PhD)
Kodolányi János Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Jelen tanulmányunkban – egy cikksorozat első részeként – Mária Terézia kevésbé ismert 1750-ben kiadott, hadirokkant ellátásról szóló rendeletét mutatjuk be. A pátensben az uralkodó az osztrák örökösödési háborúban (1740-1748) részt vett nemzetek és a súlyos harcok során „a tagjaikat, egészségüket és épségüket feláldozó katonák” iránt érzett háláját kívánta kifejezni. A rendelet áttekintését követően kitérünk a rokkantkérdés megoldásának egy korabeli „sikeres” intézményére, a hadirokkantak telepítésére is. Cikksorozatunk második részében a Pesti Invalidus Ház történetét tekintjük át 1750-től az 1783-ban történt megszűnésig, különös tekintettel a rokkantrendelet 1772-ben történt revíziójára. Továbbá betekintést nyújtunk a rokkant katonák rendhagyó életpályájába, az „újrahasznosított” hadirokkantak kalandos hétköznapjaiba.

Kulcsszavak: hadigondozás, hadirokkant otthon, rokkantellátási rendelet

Diszciplínák: történelem, orvostudomány, hadtudomány

Abstract

MARIA THERESIA'S PATENTS ON THE PROVISION OF BENEFITS TO DISABLED VETERANS – 1ST PART

In this essay – which is the first part in a series of articles – we will present Maria Theresa's lesser-known 1750 patent (decree) on the provision of benefits to disabled veterans. With this patent, the Queen intended to show her gratitude to the nations and soldiers who fought in the War of the Austrian Succession (1740–1748), and especially to those „soldiers who sacrificed

their body parts, health and wholesomeness” in the heavy fights. After reviewing the decree, we will examine a “successful” institution of the time that was meant to resolve the issue of the disabled: the settlement programmes for disabled veterans. In the next part of the series, we will review the history of the Invalids’ Home in Pest from the year 1751 to 1783, when it was closed. Special emphasis will be placed on the revision of the Disability Decree, which took place in 1772. Furthermore, we will provide readers with an insight into the unorthodox careers of disabled soldiers, and into the eventful daily life of the “recycled” disabled veterans.

Keywords: military nursing, home for disabled veterans, decree on the provision of benefits to the disabled

Disciplines: history, medicine, military science

Mihók Sándor, Fejes Zsolt és Helyes Marcell (2020): Mária Terézia pátensei a hadirokkant ellátásról – 1. rész. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/2. szám. 73-87. doi: 10.35404/LH.2020.2.73

A hadirokkantak telepítése

Európában az intézményes és szélesebb alapon szervezett hadigondozás az első világháború előtt szinte teljesen ismeretlen volt. Az ókori római és hellenisztikus emlékek azonban igazolják, hogy a hadisérültek „fáradásaikért” már szerény juttatásban részesültek.

Kultúrtörténeti érdekesség, hogy az ezópusi mesékben is található oktató utalások a rokkantak megbecsülésével kapcsolatban. Macedóniai Nagy Sándor a háború veteránjait és rokkantjait példaképpül állította a fiatal katonái elé, de pénz és földjuttatásokkal is igyekezett a kiszolgált harcosok hátralévő nyugodt éveit biztosítani. Nagy Sándor megparancsolta, hogy a háborúban elesett katonák árvái megkapják apjuk ki nem fizetett

járandóságait. Hérodotosz arról írt, hogy a veteránok részére Egyiptomban létesítettek telepeket, és a rokkant katonákat a templomok közelében helyezték el, telepítették le (Théba – v.ö.: Takáts, 2007, Mihók, 2019).

A háborús rokkantak tiszteletére – a hálás polgárok kezdeményezésére – négy napot jelöltek ki az Augusztus császár idején használatos római naptárban. Az erkölcsi megbecsülésen túl a megrokkant katonák az ókori Rómában részesedtek a hadizsákmányból, ezen kívül földet, jutalmat és még egyéb kedvezményeket is kaptak.

A középkor keresztes háborúi alatt is sok vitéz vesztette el testi épségét, akiknek ugyancsak kellő tisztelet járt, hiszen még a templomokban is külön padsorokat tartottak fenn számukra (Melly, 1932).

Az állami ellátás szinte egyedülálló intézménye volt a francia IX. (Szent) Lajos király által az 1260-as évek végén vak keresztesek számára alapított 300 férőhelyes párizsi „*Hôpital des Quinze-Vingt*” kórház (Gentili, 2017).

A folyamatos háborúskodásban élő Velencei Köztársaság 1318-ban a hadviselésben megrokkant tengerészeinek nyitott – hosszú távú elhelyezésre alkalmas – otthont (Gabriel, 2013).

III. Henrik király az árvák és a város szegényei részére Párizsban szerény otthont létesített, melynek az is feladata volt, hogy oltalmába vegye a háborús rokkantakat. IV. Henrik támogatásával 1576-ban létrehozták az ún. „*Maison de la Charité chrétienne*” rokkantházat. Később ugyan bezárták az otthont, de a nőtlen rokkantakat kolostorokban helyezték el, a családosok részére pedig szerény juttatást is megállapítottak (Héjja, 1936).

A 17. század elején azonban uralkodóvá vált az a szemlélet, mely szerint csak azok részére van szükség állandó katonakórházra, akik rokkanttá válnak és állandó ápolásra, vagy kezelésre szorulnak. A nézet gyökerei az 1630. évi itáliai francia háborúig nyúlnak vissza. A háború után ugyanis Richelieu az úton-útfélen kéregető és erőszakoskodó rokkantak „kórházba” – a „*Hôpital de la Pitié*”-be – történő elhelyezését rendelte el (Takáts, 1975). Így kerültek a bíboros utasítására zár alá a „*Hôpital de la Pitié*”-ben a súlyos rokkantak, míg a többieket vidéki várakba irányították kisebb szolgálatra, vagyis Párizsból végleg kitiltották őket.

Mindenképpen említést érdemel, hogy XIII. Lajos 1634-ben kórházat létesített a fogya-

tékkal élő katonáknak. A „*Hôpital Bicêtre*” azonban az uralkodó halála után bezárta kapuit és a rokkant katonák sorsa ismét olyanná vált, mint amilyen viszontagságos volt IV. Henrik uralkodását megelőzően (Niox, 1909).

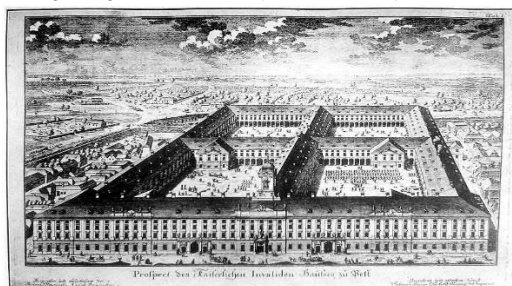
A Napkirály, XIV. Lajos 1670-ben elhatározta, hogy rokkant katonáinak palotát emeltet. 1679-ben átadták a 6000 fő befogadására alkalmas „*Hôtel Royal des Invalides*”-t, az Invalidusok Palotáját, amely a hadügyminiszter közvetlen alárendeltségébe tartozott. Az Invalidusok Palotája nem egyszerűen csak a rokkant katonák otthona volt, hanem egy laktanya, kórház és manufaktúrák tucatjai által alkotott zárt városrész is. Jelentőségét alátámasztja az a tény, hogy az európai államok az Invalidusok Palotája építészeti és szervezeti rendszerét (katonai igazgatás, egészségügy és hitélet) vették alapul – de leginkább másolták – a saját katonai rokkantházai létesítésekor.

Az angliai Chelsea-ben 1680-ban a szárazföldi, Greenwichben pedig a tengeri haderő rokkantjainak szerveztek gondozóintézetet. Oroszországban a cár 1682-ben több monostort utasított rokkant katonák befogadására (Mihók, 2018).

Ausztriában a rokkantak gondozására épült a bécsi Allgemeine Krankenhaus, a töröktől felszabadult és lassú fejlődésnek induló Pest első nagyszabású épülete pedig az esztergomi prímás kezdeményezésére és anyagi támogatásával épített, de végső formájában „nagyívű” uralkodói szándékokat megvalósító Pesti Invalidus Ház volt. Az épület politikai mondanivalóját a hatalmas méret, az abszolút kiterjedés mint a hatalom, a központi erő végtelen erejének a kifejezése adja meg (1.

ábra). III. Károly alapvető célja ezzel kizárólag az volt, hogy a párizsi Invalidusok Palotáját minden tekintetben felülmúlja (Kelényi, 2005).

1. ábra: Az Invalidusok Házának terve Kleiner rézmetszeten 1740-ben (Forrás: Net1)

A francia mintára épült Pesti Invalidus Ház belső szabályzattal, saját rendfenntartókkal és haditörvényszékekkel rendelkező katonai intézmény volt. Jogilag területen-kívüliséget élvezett és nem tartozott Pest város joghatósága alá. A 18. század közepén „az agostyánok pesti palotájában” 2500 ember élt a közel négy hektáros területen, és túlzás nélkül állít-hatjuk, hogy város volt a városban. Az intézmény vezetője általában egy magas rangú tiszt volt, az ott élő invalidusok mindennapi életét katonai rendtartások szabályozták.

Valójában itt minden rendelkezésre állt, ami a katonák és családjuk létfenntartásához nélkülözhetetlen volt. A rokkant katonák gyermekei részére iskola, a nők részére textilmanufaktúra létesült, továbbá volt saját pékségük, mészárszékük, templomuk, ispotályuk, gyógyszertáruk és temetőjük is (Mihók, 2018).

Az 1750. évi birodalmi rokkantellátási pátens

A III. Károly által 1716-ban alapított – azonban még unokája II. József uralkodása alatt sem befejezett, és 1783-ban végleg bezárt – intézmény, a Pesti Invalidus Ház a rokkantkérdés „tüneti kezelésére” szolgált. Ugyancsak ebbe a kategóriába sorolható Mária Terézia királynő egyik korai intézkedése, amelynek keretében a hétéves háború rokkantjainak már nemcsak obsitokat osztott, hanem a Bécs melletti „Theresienfelden” 30-100 holdas birtokokat is, teljesen egyformán épült lakóházakkal (Melly, 1932). Azonban ezek az intézkedések sem oldhatták meg a mind nagyobb számú hadirokkantak sorsát, amely így egyre inkább összbirodalmi ügyé vált. Ezért sem meglepő, hogy a rokkant katonák ellátásának körültekintő és alapos rendezése Mária Terézia uralkodása idején történt. Ekkor jelent meg ugyanis egy olyan birodalmi rokkantellátási rendelet, amely először nevezte a hadirokkantak ellátását az állam kötelezettségének (Cole, 2014), és amelynek második kiegészítése (1772) még a 19. század végének magyar hadigondozását is meghatározta. A rokkantellátás szabályozásának háttérében elsősorban az egészséges, de elszegényedett, valamint a rokkant katonák között elterjedt utcai kéregetés jogszabályi visszaszorítása állt (Wunder, 1984a).

A rokkantellátási ügyet szabályozó legfelsőbb rendeletnek (2. ábra) egy – Mária Terézia által saját kezűleg aláírt – példányát a Hadtör-ténelmi Levéltár okmányai között találjuk. A tizenkét oldal terjedelmű, 16 pontba szedett és 1750. március 28-án kiadott rendelet címe (Szijj, 2000): „Ordnung, Wie die Invaliden-Soldaten insgesamt versorgt

werden sollen. Wien (gedruckt bey Johann Peter van Ghelen). Ihre Römisch-Kaiserl Königlichem Majestät Hof-Buchdruckern 1750.”

2. ábra: Mária Terézia eredeti aláírásával hitelesített pátense a rokkantak ellátásáról (Forrás: HL General Commando 1750-1-100, lásd: Szűj, 2000)

A bevezetésben a rendelet megemlíti, hogy az egyes ezredektől hazájukba visszaküldött harcképtelen, rokkant egyének gyakran nem képesek magukat fenntartani, tehát vagy szükségét szenvednek, vagy a közönség terhére esnek, vagy pedig „szanaszét csavarognak s a közbiztonságot veszélyeztetik”. Azokat a katonákat, akik a tartományok megvédése érdekében egészségüket elvesztették és rokkanttá váltak a tartományoknak kellett ellátniuk és

élelmezniük. A császárnő elhatározta, hogy a rokkantak közalapokból kapjanak segítyt, ahogy az Magyarországon szokásos, és ezt a rendszert a többi tartományra is kiterjesztette, vagyis egy úgynevezett „General Invaliden-System” alapján szabályozta a rokkantellátást (Markó, 1927).

A rendelet befejezett tényként említi, hogy a Pesti Invalidus Házat úgy bővítették ki, hogy abban 2000 közembert és 80, vagy ennél is több tisztet helyeztek el. Az uralkodó intézkedett hasonló rokkant házaknak az örökös tartományokban való felépítéséről is (lásd: Pokorny, 1844), Csehországban 2000 fő részére, Morvaországban 1000 és Ausztriában ugyancsak 1000 fő részére. Prágában, a csehországi hadirokkant ház céljára, új épület emelésére adott utasítást, de megjegyezte, hogy „azt a lehető legnagyobb gazdaságossággal és minden fölösleges pompa elkerülésével kell felépíteni”. Morvaországban a hadirokkant házat bérelt épületben akarta elhelyezni addig is, amíg a „Rokkant alap” részére új, megfelelő házat építenek. Az osztrák tartományok részére a bécsi nagy szegényház egy részét jelölték ki rokkant házzul. Itt helyezték el a birodalmi rokkantügy központi igazgatását is. Arra az esetre, ha a bécsi rokkant házban „az egyre szaporodó legénység” részére elég hely nem lenne, úgy intézkedett, hogy akik itt nem helyezhetők el, azokat a stájerországi rendek által ingyenesen felajánlott pettaui élelmezési raktárból kialakított rokkant házba kell beutalni.

A pettaui rokkant ház 1760-tól a 19. század végéig működött. A Leobenben, Komotauban és Szakolczán alapított rok-

kantotthonok azonban már a 19. század elején megszűntek vagy más célra alakították át őket (v.ö.: Szécsi és tsai, 1889, illetve: A Pallas Nagylexikona, 1897, 622. o.).

A Bécsi Rokkanház igazgatása alá került az 1863-ban „államosított” badeni „Sauerhof” katonai gyógyfürdő továbbá az intézmény 1876-ban a Bécs külvárosában található (neulerchenfeldi) fiókintézménnyel is bővült (lásd: Szécsi és tsai, 1889). A Bécsben kialakított rokkanházat 1909-ben lebontották és lakóit egy másik kerületben helyezték el, ahol az intézmény még 1920-ig működött (Net2).

A rokkanházak gazdálkodása és a hadbizottságok felállítása

Mindazok az alapítványok, amelyek a rokkantak javára létesítettek, megmaradtak az illető rokkantmenház kezelésében. Mária Terézia elhatározta, hogy ezeket az alapokat további források bevonásával növelni fogja. Ezért elrendelte, hogy ha katonai kincstári javakat egyéb célokra más hatóságoknak átadnak, akkor a vagyonátadás után bizonyos százalékot le kell vonni és azt a rokkant-alaphoz csatolni. Amennyiben a kincstári javakat külföldre vitték, akkor 10 %-ot, belöldön pedig 5 %-ot. Ezen kívül az uralkodó még a rendelkezésére álló temetkezési alpból is támogatta a rokkantalapot (Markó, 1927). A rokkantak ügyében a királynő alattvalóinak nagylelkűségére is támaszkodott, mert rendeletének befejező részében szinte drámai hangon szól azokhoz az alattvalóihoz: „akiket az Isten vagyonnal áldott meg, hogy gondoljanak a rokkantakra, akik oly nagy szolgálatot

lettek a hazának és az igényjogosultaknak segítségére legyenek.” Mária Terézia a hadirokkantokról végrendeletében is megemlékezett és magánvagyonából minden hadirokkant számára, a rendes ellátáson kívül, egyhavi pénzellátásnak megfelelő összeg kifizetését rendelte el.

Az uralkodó azokban a tartományokban, ahol rokkantmenházat létesített, egy katonai és polgári személyekből álló vegyes bizottságot hozott létre, amely bizottság az udvarnál felállított Rokkantügyi Bizottság fennhatósága alá tartozott. A rokkanházak bizottságai minden eseményről jelentést tettek és gondoskodtak arról, hogy a legfelsőbb elhatározásokat és parancsokat mindenki teljesítse.

A rokkant bizottságoknak kötelessége volt az alapítványokat helyesen kezelni, az épületeket kényelmesen, de minden pompa és felesleges hivalkodás nélkül berendezni. Az érdeemes rokkantakra különös gondot fordítani, az érdemteleneket az ellátásból kizárni, a betegekről gondoskodni, a létszám növekedését és csökkenését figyelemmel kísérni, gondot fordítani arra, hogy az élelmiszerek, a ruházat és egyéb szükségletek kellő mennyiségben és minőségben beszerzésre kerüljenek. A rokkantak között fegyelem és az Istennek alázatos tisztelete uralkodjon és minden rendben, a törvényeknek és az előírásoknak megfelelően történjék. A rokkantbizottságok (Markó, 1927, 680. o.): „...Mindezzel Istennek dicsőségét növelik, a keresztényi szeretetnek eleget tesznek és megakadályozzák azt, hogy azok az emberek, akik azelőtt hazájukat egészségük és vérük feláldozásával védelmezték, most kénytelenek legyenek, mint keresetképtelenek életüket kóborlással, koldulással tengetni.”

A rokkantházba történő

felvétel rendje, az igényjogosultak köre

A rendelet szerint a rokkantházba fel kellett venni (Markó, 1927, 676. o.): „mindenkit, aki a császári-királyi hadseregben szolgálatban állott, vagy áll és sebesülés, vagy egyéb testi fogyatkozás folytán a szolgálat alatt rokkanttá vált és nincsen ellátva”. A rendelet a felvételt a vagyoni helyzethez kötötte a „vagyonosokat” kizárták a rokkantházból. A rokkantházból továbbá kizárták azokat is, akik a szolgálatból önkéntes lemondás folytán távoztak, vagy mint alkalmatlanokat elbocsátottak, de az alkalmatlanságuk nem a szolgálat folytán, hanem még azt megelőzően keletkezett. Nem kapott az sem rokkantházi ellátást, aki valamilyen más címen kapott kincstári ellátást.

Mária Terézia azonban tökéletesen tisztában volt azzal, hogy a nemzetiség szerinti elosztás nem lehetséges, tehát megengedte, hogy ha a rokkantházakban az egyes nemzetiségek rokkantjait nem lehetne elhelyezni, úgy azok a többi tartományok rokkantházaiban helyezendők el, mivel: „nem a nemzetiség szerinti megosztás és elkülönítés, hanem a jó és olcsó ellátás a fontos”. A rokkantházakat és általában az általános rokkantintézményt Mária Terézia tulajdonképpen azoknak a hadirokkantoknak alapította, illetőleg egészítette ki, akik mint hadirokkantok az ezredek kötelékéből kiléptek, illetve akik a jövőben végkielégítés nélkül lépnek ki. De kiterjesztették ezt az intézményt azokra a hadirokkantokra is, akik követelésüket (végkielégítésüket) a rendelet hatályba lépése előtt (1750. május 1.) már felvették.

A hadirokkantellátást a rendelet hatályba lépése előtt az egyes országok maguk szabályozták. Ennek több hátránya volt. Az egyik

kétségtelenül az volt, hogy az egyes országokban az ellátásra vonatkozólag partikuláris jogszabályok fejlődhettek és fejlődtek is ki. A másik, hogy – mivel nem volt általános központi felügyelet – könnyebben történhettek visszaélések és mulasztások a hadirokkantok kárára. Végül pedig az, hogy az egyes országok – különösen Magyarország – nemcsak a véráldozatból vették ki összehasonlíthatatlanul jobban a részüket a közel kilenc évig tartó háborúból, hanem az ennek következményeként felmerülő nagyobb rokkantellátás terheit is magukra kellett vállalniuk. Mária Terézia rendeletének egyik fontos intézkedése volt az, hogy ezeket az egyes országokban lévő rokkantintézményeket kivették az illető országok kezeléséből és ellátásából, azonban azok kötelesek voltak az ezt szolgáló ellátást a közös pénztárba befizetni. Ezáltal lényegében megszabadultak a rokkantellátás adminisztratív terhetől.

A hadirokkantak „osztályba sorolása”

A hadirokkantakat három csoportba sorolták be:

- az I. csoportba tartoztak azok a hadirokkantok, akik „teljesen tehetetlenek” voltak,
- a II. csoportba azok, akiket a helyőrségekben könnyebb katonai szolgálatra még alkalmasnak minősítettek,
- végül a III. csoportba azok, akik katonai szolgálat teljesítésére nem, de valamely más foglalkozás elvégzésére alkalmasak voltak.

A pátens 1750-es kihirdetéséhez képest később szigorodtak az egyes kategóriák feltételei, ugyanis a hét éves háború (1756-1763) következtében erősen megnőtt a rokkantak száma (Hölter, 1995). Az I. csoportba

soroltakat a II. és III. csoportba foglaltak kötelezettségei nem terhelték, azok alól teljes mentességet élveztek. A II. csoport tagjait a helyőrségekben századokba és zászlóaljakra sorolták és ott könnyű katonai szolgálatot láttak el. A III. csoportbelieknek – és a rokkantházban lévő hadirokkantakkal együtt lakó feleségeknek és gyermekeknek – valamilyen foglalkozást kellett űzniük. Ezek részére a rokkantházban műhelyeket rendeztek be, ahol kézműipari cikket állíthattak elő.

A rendelet 12. pontja szerint: amennyiben a rokkant ezredétől való eltávítása után nősült meg, akkor magával hozhatta a rokkantházba a feleséget és gyermekeit, ha azokat máshol nem tudta elhelyezni. A család tehát a rokkanttal együtt élhetett mindaddig, amíg a rokkant életben volt. A rokkant halála után családja egyszeri kegydíjat kapott, a gyermektelen özvegy 20 forintot, családos özvegy 30 forintot. Ha a rokkant és felesége, tehát mindketten, a rokkantmenházban haltak meg, ellátatlan gyermekeik a menházban maradhatnak és igényük volt napi három krajcár segélyre, fél adag kenyérré és ruházatra mindaddig, amíg őket egy árvaházban, vagy másutt el nem helyezték, vagy pedig képesek voltak saját magukat eltartani (Markó, 1927).

A rendelet szerint olyan termékeket kellett készíteniük, amelyeket a katonaságnál általában használtak és azokat naponta el lehetett adni: például ing, szalmazsákhhoz szükséges vászon, pokróc, harisnya, fehérnemű stb. A

választott mesterséget azonban nem a nyereség kedvéért folytatták (amit a rendelet határozottan meg is tiltott), hanem azért, hogy: „ezáltal a káros henyelés elkerültesse és legalább ezeknek a hadirokkantoknak, feleségeiknek és gyermekeiknek alkalom adassék arra, hogy valamit ők is kereshessenek és ezáltal életük könnyebbé váljék.” Említést érdemel, hogy az első manufaktúra hazánkban Pesten 1776-ban létesült az Invalidus Házban. Ez az „állami posztó- és pokrócfabrika” a katonaság ellátására és a rokkantak foglalkoztatására szolgált (Nagy, 1975).

A rokkantházi ellátás

A rendelet szerint a hadirokkantak ellátása pénz- és természetbeni szolgáltatásokból állt. A hadirokkantak pénzellátása a hadseregben viselt rendfokozatuktól és attól függött, hogy melyik ország rokkantházában tartózkodtak. Az alacsonyabb katonai rendfokozatúaknál, az altiszteknél és a legénységi állományúaknál, ha Magyarországon tartózkodtak, általában 25 %-al volt alacsonyabb a pénzellátás összege, mint az ugyanabban a kategóriában, a birodalom más országaiban tartózkodó rokkantaknál. Ennek az oka kétségtelenül az volt, hogy Magyarországon, mint alapvetően földművelő országban, az élelmiszerek ára jóval alacsonyabb volt, mint az iparosodottabb örökös tartományokban. Az a rokkant, aki az egyik országból „átköltözött” a birodalom egy másik országában található rokkantházba, de a pénzellátása magasabb volt az új otthonában folyósítottól: továbbra is jogosult volt a magasabb ellátásra. A rendelet szerint ugyanis a „nagylelkű” uralkodó úgy rendelkezett, hogy: „...nem akarjuk az ilyen intézmények működését a legkisebb mértékben sem megvál-

toztatni.” A pénzellátáson kívül a rokkantaknak járó természetbeni ellátások a következők voltak: kenyér, gyertya, ágy, szállás, fegyver és orvosság biztosítása. Ezeket a természetbeni járandóságokat a rokkantaknak ingyen adták. Abban az esetben, ha a hadirokkant nem tartózkodott a rokkantházban, akkor századokba, vagy zászlóaljakba osztották be, ahol a kenyeret, gyertyát és ágyat a kincstár biztosította, hajlékról pedig az az adott hely gondoskodott, ahová a rokkantat beosztották. Ezekért a szolgáltatásokért a rokkant készpénzjárandóságából semmit sem volt szabad levonni (Szita, 1937). Ha valamelyik rokkant részére külön alapítványt létesítettek, amely ellátási összege nagyobb volt, mint a rendelet szerinti, akkor természetesen ezt a nagyobb ellátást élvezte az illető (Markó, 1927).

Említést érdemel, hogy 1750-ben az uralkodó édesanyja, az özvegy Erzsébet Krisztina királyné „húsz (fő) hosszú szolgálatban megrokkant törzsiszt és tábornok” részére, akik – értelemszerűen nem voltak jogosultak rokkantházi ellátásra – egy alapítványt hozott létre. Mária Terézia édesanyja emlékére 1771-ben az alapítványi nyugdíjban részesíthetők számát már 21 főben állapította meg (Sz. Lukács, 1980).

A „testi szükségletek” szabályozásán túl a pápens a rokkantak és hozzátartozóik „lelki gondozásáról” is rendelkezett. Az istentiszteletek végzése, lelki ügyek gondozása és az ifjúság oktatása céljából lelkészek és tanítók voltak a rokkantmenházakba beosztva. Minden rokkantházban működni kellett egy gyógyszertárnak, orvosnak és sebésznek néhány segéddel. Fegyelem és katonai igazságszolgáltatás tekintetében a rokkant menházak katonai fennhatóság alá gazdálkodásuk és

élelmezési cikkek beszerzésére vonatkozó ügyekben a politikai hatóságok alá, kincstári pénzek és alapok tekintetében, továbbá minden létszámukat illető kérdésben, a Hadbiztosság alá tartoztak.

A rokkantházon kívüli ellátások típusai

A rendeletnek kétségtelenül az volt a célja, hogy a hadirokkantakat a rokkantházban helyezze el, mely a rokkantak általános ellenállásába ütközött, mivel egy kötelező jellegű, örökös elzárásként fogták fel (Wunder, 1984b). Azonban – bizonyos esetekben – az uralkodó engedélyezte, hogy a volt vitézek saját maguk döntsének, hogy hol szeretnének élni. Mária Terézia rendelete szerint ugyanis (Szita, 1937, 209. o.): „nem az a mi legkegyelmesebb szándékunk, hogy ezeket az intézményes jótéteményeinket (rokkantház) az érdemes hadirokkantak, vagy a többi katonák, mint örökös rabságot meggyűlöljék”.

Abban az esetben, ha a rokkantak közül „valamelyiknek kedve és megfelelő testi ereje” volt ahhoz, hogy egy darab földet magának mondva megmunkálhasson, akkor ki kellett jelölni a részére – lehetőleg a Temesvári Bánság, vagy Erdély területén – egy ilyen célra fenntartott földet. Ha pedig valamelyik rokkant a rokkantházi elhelyezés helyett inkább szívesebben ment vissza szülőföldjére, akkor, ha kérését megfelelőleg indokolta: haza lehetett bocsátani bizonyos végkielégítéssel.

Amikor egy rokkant valahol az országban földet kapott, akkor ezrede köteles volt neki minden még esedékes illetményét kiszolgáltatni. Ha neki onnan már semmi sem járt, akkor egyfajta „végkielégítésként” („ex cassa invalidorum”) 36 forintot kapott, hogy magát felszerelhesse. Ezzel megszűnt a rokkant-

menházba való ellátási igénye. Ezt a 36 forintot az illető község elöljáróságának jelenlétében kellett a rokkantnak kifizetni, mivel a községnek volt kötelessége az ilyen rokkantat – ha egyszer végkép keresetképtelenné válik – tovább eltartani. Hasonló végkielégítésben részesültek azok az altisztek és közemberek is, akik a rokkantellátásból való elbocsátásukat kérték és végleg hazamenni szándékoztak.

Azok a rokkantak, akik a rendelet hatályba lépése idején még nem kaptak végkielégítést és nem laktak rokkantmenházban, hanem az ország valamelyik községében szülőföldjükön, vagy más helyen tartózkodtak szintén részesültek a rendelet szerint nekik járó pénzbeli ellátásból („ex cassa invalidorum”). Azonban ruházatukról, mindennapi kenyér szükségletükről kötelesek voltak maguk gondoskodni és a községtől, ahol laktak mást nem követelhetek, mint szállást, tüzelőanyagot és világítást. A községeknek kötelességük volt ezeket kiszolgáltatni mindazon érdemek elismeréséül, amelyeket a rokkantak a haza védelmében szereztek. Abból a célból, hogy a rokkantak illetményeiket a rokkantpénztárnál szabályszerűen felvehessék, és azért, hogy a hatóságok „az életükről és tisztességes magaviseletükről” meggyőződést szerezhessenek, a rokkant ellenőrző bizottságoktól egy felírással ellátott pajzsalakú jelvényt kaptak, amelyet kötelesek voltak a mellükön viselni és havonként egyszer az előre kijelölt megyének bizonyos községében megjelenniük.

A pajzsalakú jelvényt már a Francia Királyságban is a rokkant katonák egyértelmű „megjelölésére” használták. Ugyanis

a IV. Henrik támogatásával 1576-ban alapított ún. „Maison de la Charité chrétienne” rokkantház lakóinak az uralkodó elrendelte, hogy körgallérjukon egy kékszínű pajzs alakú jelvényt viseljenek, amelyen egy fehér kereszt és a „hű szolgálatért” jelmondat állt. Ez az uralkodói „megbecsülés” látható jele lehetlenné, illetve kockázatosá tette, hogy a rokkantak az utcán kolduljanak. Lásd: Héjja, 1936.

Itt a kiküldött hivatalnok a rokkantakat megszemlélte, illetményeiket kifizette, az erről szóló jegyzéket pedig a rokkantügyi bizottságnak megküldte. A szemlén a hivatalnok érdeklődött a rokkantak magaviselete felől, és – általában – egyéb ügyeiket is segítette elintézni. Figyelmeztette a község elöljáróságát a rokkantakkal szemben fennálló kötelezettségeikre, egyúttal nyomatékosan megtiltotta a rokkantaknak, hogy lakásaikat éjjelenként elhagyják. Amennyiben ezt megtették és bejelentés érkezett, akkor elvesztették a nekik járó élelmet. Ha pedig valamelyik rokkant ellen panasz merül fel, hogy csavarog, a munkát kerüli, vagy botrányt okoz, akkor visszaküldték az illetőt a legközelebbi rokkantmenházba, ahol a katonai igazságszolgáltatás hatálya alá kerül.

A rokkant tiszteknek jogában állt – amennyiben nem volt szükség rájuk, mint felügyelőtisztokra a rokkantmenházakban – szabadon választani, hogy a rokkantmenházba kívának felvételt nyerni, vagy pedig az ország valamelyik más helységében, községében akarnak véglegesen letelepedni. Ha a rokkantházat

választották, akkor megkapták összes illetményüket pénzben és természetben is, azon felül pedig a teljes ellátást is.

Abban az esetben, ha valahol máshol kívántak letelepedni, akkor csakis a pénzbeli illetményeiket kapták meg. Amikor egy rokkant tiszt külföldre költözött, elvesztette minden igényjogosultságát, kivéve, ha a kiköltözködéskor az uralkodótól előzetesen engedélyt kapott. Hasonlóképpen elvesztették igényeiket mindazok a rokkantak, akik kijelölt helységeikből engedély nélkül végleg eltávoztak, garázdálkodtak, vagy koldultak. Ilyen esetekben a rokkantakat, mint „közönséges csavargó koldusokat” le kellett tartóztatni (Markó, 1927).

A telepítés, mint a rokkantkérdés megoldásának „sikeres” módja

A rendelet hatályba lépését követően valamennyi megyéhez és városhoz felszólítások érkeztek, hogy alkalmazzanak rokkant katonákat. Ezekben a hivatalos iratokban az szerepelt, hogy tegyenek sürgősen jelentést arról, hogy hajlandók-e erre, van-e üres helyük, továbbá a jelenlegi hajdúik közül pedig az arra alkalmasak nem volnának-e hajlandók inkább katonai szolgálatba lépni és a helyüket a rokkantaknak átengedni. A terv ésszerű volt, azonban mégis számos akadály merült fel. Sok megye és város kellő indokolás mellett írásban kijelentette, hogy nem alkalmazhatja a rokkantakat, mert akik katonai szolgálatra alkalmatlanok, hogyan láthatnák el a pandúrok és hajdúk szolgálatát. „Miként üldözhetnék a tolvajokat – olvashatjuk Bács megye jelentésében – és foghatnák el őket a városban, a faluban, a rablókat a mezőn, az erdőben,

miként szállíthatnák be azokat a börtönbe, mikor még ép, erős, egészséges férfiaknak is nehéz megküzdeniök ezekkel a kétségbeesetten védekező emberekkel...”.

A megyék és városok nagy része azonban hajlandó volt könnyebb szolgálatra rokkantakat alkalmazni. Bereg, Borsod, Csongrád, Esztergom, Máramaros, Moson, Nyitra, Sáros, Sopron, Ung, Veszprém és Zala megyék, továbbá Modor, Szakolcza, Szeged, Trencsén, Újbánya és Zólyom már régebben is alkalmaztak rokkant katonákat. Arad megye kijelentette, hogy csak „oláhul tudó” rokkantakat alkalmazhat, Felsőbánya pedig hajlandó volt bányászokként (!) alkalmazni azokat, akiknek volt hozzá kedvük.

A legnagyobb gond azonban az volt, hogy üres hely alig akadt és a már alkalmazásban levők pedig családos emberek lévén, nem voltak hajlandók katonai szolgálatba lépni. Továbbá a megyék sem váltak meg szívesen a már gyakorlott, régi és megbízható embereiktől, így tehát csak arra lehetett számítani, hogy majd a jövőben nagyobb számmal jutnak a rokkantak megyei és városi szolgálatba. A rokkantellátásnak ilyen módon való megoldása tehát nem járt a remélt sikerrel, pedig az egyre égetőbbé vált és a királynő is egyre türelmetlenebbül sürgette a rokkantkérdés mielőbbi „végleges” rendezését.

A megoldás kézenfekvőnek tűnt, mivel ekkor már nagyban folytak Erdélyben, a Bánságban és Bácskában a telepítések. Felmerült a terv, hogy ne csak idegeneket telepítsenek be Magyarországra, hanem elsősorban a földművelésre hajlandó és erre még alkalmas rokkantakat is (Pelz, 1916). A királynő azonnal támogatta a tervet és annak kivitelezésével – bizalmasát – Kempelen

Farkas titkárt bízta meg. Kempelen és Kothmann Antal, aki mint királyi biztos intézte a bácskai telepítéseket, rövidesen kidolgozták a tervezetet, amelyet 1763-ban az uralkodó jóváhagyott („telepítési pátenst”) és ennek alapján, már a vállalkozó szellemű családost, de kizárólag katolikus vagy ortodox hitű rokkantak telepítése is elkezdődhetett.

A telepítési politikát következetesen folytató uralkodó fia, II. József már a protestáns felekezeti rokkantak telepítését is engedélyezte. Kevésbé ismert az a tény, hogy II. József halálát (1790. február 20.) követően II. Lipót, I. Ferenc, V. Ferdinánd és a „hivatalnok császár”, I. Ferenc József is élt a betelepítés lehetőségével (Gyémánt, 2015).

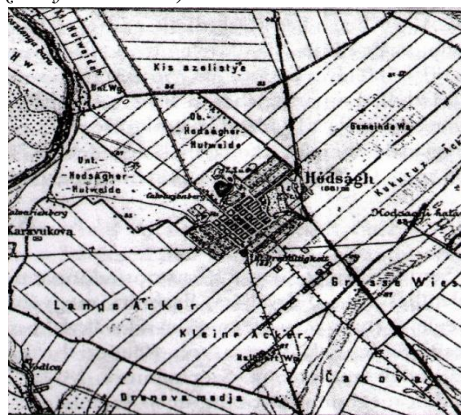
Kihirdették a rokkant házakban, kaszárnyákban, de az azokon kívül tartózkodó invalidusoknak is tudomására hozták, hogy akik hajlandók földműveléssel foglalkozni, vagy valamilyen mesterséget folytatni, jelentkezzenek, mert az éppen folyó telepítéseknél a rokkantak előnyben részesülnek. Pozsonyt és Budát jelölték ki gyülekezőhelynek és csakhamar elindultak az első rokkant csoportok a bácsi telepek felé. Az utat hajón tették meg, melyet a Kamara díjtalanul bocsátott rendelkezésükre és ellátásukról is gondoskodott a hosszú út alatt.

Megérkezve „rendeltetési helyükre”, befogadásukra már készen álltak az előre megépített falvak, ahol már volt minden, csak a lakosságnak kellett még „behurczolkodnia”. Ahol az építkezés még nem volt kész ott ideiglenes tömeglakásokban helyezték el a telepeseket. Minden telepes egy teljes jobbágytelket kapott azzal a különbséggel, hogy az iparosok csak falun belüli, „belső telket” (fundus intravillanus) kaptak, és így az ő teljes

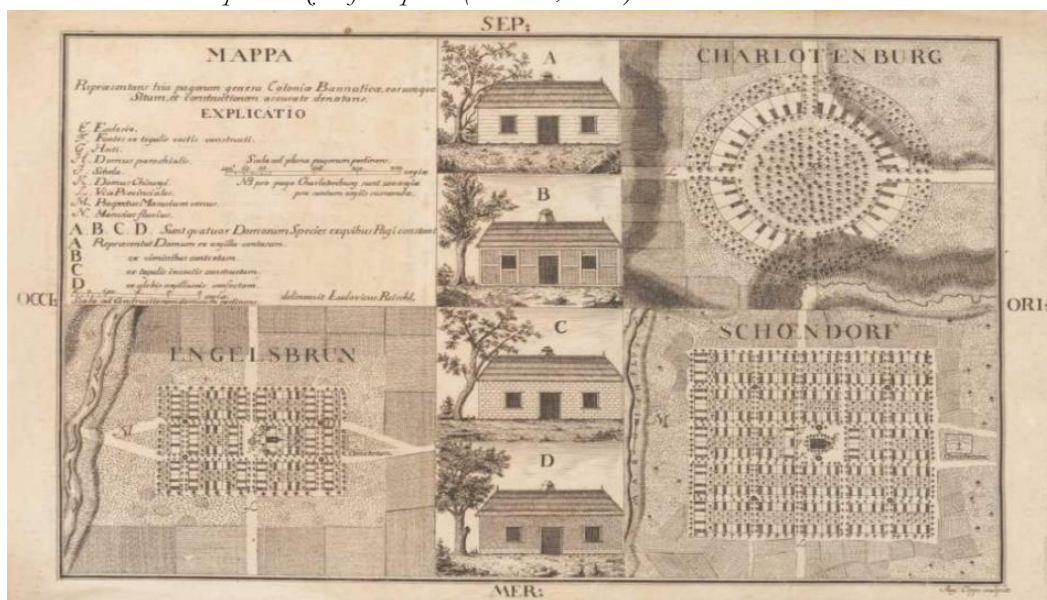
adómentességük tíz évig tartott. A többiek, akik „külső telket” (fundus extravillanus) kaptak – amely jellemzően szántó vagy rét volt – csak hat évig élvezhették a mentességet. A jelzett idő letelte után évi 3 forint adót fizettek, továbbá 24 robotnapot és más szolgálatokat szabtak ki rájuk.

A házhelyek 900 négyszögölnyi területet foglaltak el a hozzájuk tartozó kerttel együtt. A házat a kamara építette fel és szintén ingyen adta át a telepéseknek, miként a telket is. Egy nagyobb ház felépítése 53 forint 38 krajcárba, egy kisebb házé pedig 33 forint 45 krajcárba került. Ezen kívül kapott minden rokkant telepes a katonai kincstártól 36 forintot a legszükségesebb házi és mezőgazdasági eszközök beszerzésére, továbbá kocsit, ekét, olcsó igavonó- és más házi állatot, vetőmagot és az első évre szükséges ételmezt. Az egyes telkek nagyságát 40, egyenként 1600 négyszögölnyi holdban állapították meg, ebből jó termőhelyeken 24, rossz termőhelyeken 32 volt szántóföld (3. és 4. ábra).

3. ábra: A Délvidék betelepítendő új falvait az osztrák hadmérnökök sakktablela alaprajzúra tervezték (forrás: Net3)

4. ábra: A német telepítés ház- és falutípusai (Griselini, 1780)

Már az első évben több száz rokkant telepített le „a kamarai jószágokon” és a következő esztendőekben ez a szám egyre növekedett (Pelz, 1916). Mária Terézia ezért 1766. június 22-én kelt „kegyes resolútiójában” elérkezettnek látta az időt arra, hogy minden faluban pap és tanító legyen és minden két-két falu egy sebészszel is bírjon (Iványi, 1913).

A betelepítés alapvetően birodalmi érdeket szolgált, ezért kivitelezése rendkívül pontos és szervezett volt; ha itt-ott fel is merültek nehézségek, az a telepítés összetett feladatrendszeréből adódott. Az intézkedések folytán a még ellátandó rokkantak száma 20 év alatt kevesebb, mint a felére kb. 8400 főre csökkent, akikről azonban továbbra is a Kincstárnak kellett gondoskodnia (v.ö.: Pelz, 1916).

Irodalom

- A Pallas Nagylexikona, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest 1897, 6
- Cole, L. (2014): *Military Culture and Popular Patriotism in Late Imperial Austria*. Oxford: Oxford University Press
- Gabriel, R. A. (2013): *Between Flesh and Steel: A history of military medicine from the Middle Ages to the War in Afghanistan*. Washington, D.C.: Potomac Books
- Gentili, M. (2017): *Naissance de l'hôpital moderne*. Letöltés: 2020.03.20. Web: <https://www.unidivers.fr/breve-histoire-hopital/>
- Griselini, F. (1780): *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte*, Wien 1780, In. Donauschwäbisches

- Zentralmuseum Ulm. Letöltés: 2020.03.20. Web: <https://bawue.museum-digital.de/index.php?t=objekt&oges=2923&navlang=hu>
- Gyémánt R. (2015): A Bánság újratelepítése, különös tekintettel a 18. századi telepítési folyamatokra. *Acta Universitatis Szegediensis, forum, Acta Juridica et Politica*, (5) 1. pp. 31-48. (2015). Letöltés: 2020.03.20. Web: http://acta.bibl.u-szeged.hu/49993/1/juridpol_forum_005_001_031-048.pdf 44.
- Héjja P. (1936): A tábori kórházak Buda ostrománál, *Magyar Katonai Szemle*, 6. évfolyam 3. negyedév 1936. 190-191.
- Hölter, A. (1995): Die Invaliden. Die vergessene Geschichte der Kriegskrüppel in der europäischen Literatur bis zum 19. Jahrhundert, Stuttgart: Metzler Verlag Stuttgart.
- Iványi I. (1913): A Bács vármegyei telepítések áttekintése. *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve* 29. 1913. 1-2. füzet 32.
- Kelényi Gy. (2005): A királyi udvar építkezései Pest-Budán a XVIII. Században. Hatalom és reprezentáció; a hivatalos építészet formaváltozásai. *Művészettörténeti füzetek* 28., 19.
- Markó Á. (1927): Rokkantellátás Mária Terézia korában. *Közgazdasági és Technológiai Közlemények*, II. Évfolyam, 9-10. füzet 1927, 675.
- Melly J. (1932): A hadigondozottak Budapesten, *Budapesti Statisztikai Közlemények* 65/1, 25.
- Mihók S. (2018): A Pesti Invalidus Ház története. *Honvédségi Szemle* 2018/5. szám, 128.
- Mihók S. (2019): A szegények gondozása („hadigondozás”) az ókori Hellászban és a Római Birodalomban, *Hadtudományi Szemle* 12. évfolyam (2019) 3. szám 113–134.
- Nagy L. (1975): *Budapest Története 1686-1790 Budapest története III. A török kiűzetéstől a márciusi forradalomig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Net1: Invalidusok Háza, Károly kaszárnya. Letöltés: 2020.03.20. Web: <http://egykor.hu/images/2010/original/budapest-v-keruletinvalidusok-haza-karolykaszarnya-.jpg>
- Net2: *Das „Nepomucenispital” und das Invalidenhaus, Wiener Bezirksmuseum Landstraße*. Letöltés: 2020.03.20. Web: <http://web.archive.org/web/20140106191733/http://www.dasmuseen.net/Wien/BezMus03/page.asp/2997.htm>
- Net3: *A németek betelepítése*. Letöltés: 2020.03.20. Web: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/mor/a_mori_nemetseg_tortenete_es_elete/pages/004_a_nemetek_betelepese.htm
- Niox, G.-L. (1909): *L'Hôtel des Invalides* Ch. Delagrave Paris, 1909. 16.
- Pelz B. (1916): Rokkantellátás a hét éves háború után, *Századok* 50. évf. 6. sz. 1916, 373-374.
- Pokorny, W. (1844): *Die Gebühren des Kaiserl. Königl. Oesterreichischen Heeres an Geld, Naturalien und Service*, Witwe & Sommer, 1844, (In. Bayerische Staatsbibliothek Ludwig str. 16 80539 München), 84-85.
- Sz. Lukács J. (1980): Mária Terézia korának rendjelei és kitüntetései. *A Magyar Numizmatikai Társulat évkönyve*. Magyar Numizmatikai Társulat évkönyve, Budapest. 87.

- Szécsi M., Bankalari G., Rieger F. és Danczer A. (szerk.)(1889): *A mi hadseregünk, Az Osztrák-Magyar Monarchia népei fegyverben és zászlók alatt*. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest.
- Szijj J. (sorozatszerkesztő)(2000): *A Hadtörténelmi Levéltár Képeskönyve (III. A császári sas árnyékában 22 Bécs, 1750. március 28. Mária Terézia eredeti aláírásával hitelesített pátense a rokkantak ellátásáról. HL General Commando 1750-1-100)* Petit Real Könyvkiadó, Budapest. Letöltés: 2020.03.20. Web: <http://mek.oszk.hu/04900/04995/html/#d1e716>
- Szita I. (1937): Hadigondozás Mária Terézia idejében, *Magyar Katonai Szemle* 7. évfolyam, 4. negyedév 1937. 209-210.
- Takáts L. (1975): Hazai forrásadatok a katonakórházak XVII—XVIII. századbeli fejlődéséhez (I. rész), *Homéodorvos* XXVII. évfolyam 1975. 389-390.
- Takáts L. (2007): *A Rákóczi-szabadságharc egészségügye, Készült dr. Takáts László orvosvezetési kutatásai, valamint dr. Takáts Endre levéltárossal együtt publikált szakkikéi alapján*, A szöveget összeállították a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár, valamint a Magyar Tudománytörténelmi Intézet munkatársai, Budapest. Letöltés: 2020.03.20. Web: <https://mek.oszk.hu/05400/05419/>
- Wunder, B. (1984a): *Die Institutionalisierung der Invaliden-, Alters- und Hinterbliebenenversorgung der Staatsbediensteten in Österreich (1748-1790)* Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 92, 1984, 343.
- Wunder, B. (1984b): *Die Institutionalisierung der Invaliden-, Alters- und Hinterbliebenenversorgung der Staatsbediensteten in Österreich*. Institut für Österreichische Geschichtsforschung, Mitteilungen; Innsbruck, 1984, 346.

A JOGGAL VALÓ VISSZAÉLÉS TILALMÁNAK GYAKORLATA A MUNKAVISZONY MEGSZÜNTETÉSE KÖRÉBEN

Szerzők:

Herdon István
Debreceni Egyetem

Szerző e-mail címe:
istvan.herdon@gmail.com

Lektorok:

Lektorok:

Dr. Zaccaria Márton Leó
Debreceni Egyetem

Dr. Nádasné Dr. Rab Henriett
Debreceni Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

A joggal való visszaélés alapelve állandóan naprakész kérdése a munkajognak. Bár tartalmilag a munkajog ezen alapelve évtizedek óta változatlan, a gyakorlatban sok kérdés merül fel ezen témával kapcsolatban. Bár felperesek gyakran hivatkozzák ezt az alapelvet, a bíróságok sokszor eltérő következtetéseket vonnak le az elv tartalmát illetően.

Kulcsszavak: joggal való visszaélés, munkaviszony megszüntetés,

Diszciplína: jogtudomány

Abstract

PROHIBITION OF ABUSE OF RIGHTS IN CONNECTION WITH THE TERMINATION OF EMPLOYMENT RELATIONSHIP

The principle of prohibition of abuse of rights is a constantly updated issue of employment law. Although in substance this principle of labor law has remained unchanged for decades, in practice many questions arise on this subject. Although claimants often refer to this principle, courts often declare different conclusions as the content of this principle.

Keywords: prohibition of abuse of rights, termination of employment relationship

Disciplines: jurisprudence

Herdon István (2020): A joggal való visszaélés tilalmának gyakorlata a munkaviszony megszüntetése körében. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/2. szám. 89-99. doi: 10.35404/LH.2020.2.89

A joggal való visszaélés tilalma minden fejlett jogrendszerben előbb vagy utóbb a jogi normák alkalmazásának az elvi határát jelenti. Bár tartalmi értelemben vitatható az azonosság, meg kell említeni, hogy a joggal való visszaélés tilalmát az Emberi Jogok Európai Egyezménye is rögzíti a 17. cikkében. Ezen alapelv deklarációját minden olyan kódexben szükséges, ahol a kódex – azaz maga a tárgyi jog – alanyi joggal ruház fel olyan személyeket, akikre vagy amelyekre a kódex hatálya kiterjed.

E szükségességet az Európai Unió tagállamai, köztük Magyarország vonatkozásában is hangsúlyozni kell. Uniós szinten – tekintettel arra, hogy az irányelvek a leggyakoribb munkajogi jogforrások – jellemzően az irányelvek tartalmazzák a tagállamoknak címzett olyan kötelezettségeket, amelyek előírják, hogy alkossanak olyan nemzeti jogot, amely kizárja az irányelvbe foglaltakkal kapcsolatos visszaélést. Ugyanakkor ez a terminológia megint csak nem teljesen tükrözi azt, ami jelen tanulmányban a későbbiekben kifejtésre kerül.

Hazánkban már a munka törvénykönyvéről (Mt.) szóló 2012. évi I. törvény 7. §-a tartalmazza a joggal való visszaélés tilalmát. Az elv tartalmában megegyezik a korábbi Mt. szerinti rendeltetésellenes joggyakorlással, így az a gyakorlat is irányadó a jelen tanulmányban.

E kutatás a 2019. évi Mailáth György Tudományos Pályázat keretében született. A pályamunka az Országos Bírósági Hivatal által jegyzett kötetben a közeljövőben nyilvánossá válik.

A több, mint fél évszázados történelmi múlttal rendelkező alapelv a korához képest kevés tudományos publikációt indukált a szakirodalomban.

A problémafelvetés a köré összpontosul, hogy sokszor a kereseti kérelmekben már-már blanketta-szerűen hivatkozzák párhuzamosan a felperesek egy aktus kapcsán az ex lege jogellenességet és a rendeltetésellenességet, sőt mindezek mellé gyakran az egyenlő bánásmód követelményét – amely az ex lege jogellenesség speciális esete – is. Ezek nem, hogy kizárják egymást, de dogmatikailag is helytelen összemosni ezeket.

E tanulmány arra vállalkozik, hogy a joggyakorlat tükrében bemutatja a joggal való visszaélés munkajogi alapelvének az elméleti és gyakorlati oldalát a munkaviszony megszüntetésével összefüggésben. Ahogyan ismeretes az Mt. 64. § (1) bekezdése alapján munkaviszony megszüntethető közös megegyezéssel, felmondással, azonnali hatályú felmondással. A rendeltetésellenes joggyakorlást tehát az előbbiek szerint fogjuk vizsgálni és a tanulmány végén ennek végkövetkeztetéseit vonjuk le.

1. A joggal való visszaélés fogalmi vonatkozásai

A fentebb említett kutatás kiemelten foglalkozott a joggal való visszaélés fogalmi aspektusaival. Egyfelől azért, mert mind a szerző, mind az olvasó számára nélkülözhetetlen az alapos fogalmi alapvetés, másfelől pedig a joggyakorlatban – jellemzően alsóbb fokon – is számos téves jogértelmezés van jelen ezen alapelvvel összefüggésben. Mind-

ezeknek fényében a következőkben tekintsük át a tanulmány olvasásához szükséges definíciós alapvetéseket.

1.1. Joggal való visszaélés vagy rendeltetésellenes joggyakorlás: egy érem két oldala vagy két különböző érme?

Anélkül, hogy jelen tanulmány – terjedelmi okokból – a joggal való visszaélés jogtörténeti vonatkozásainak a feltárására törekedne, fontos feltárni a régi és az új Mt. fogalomhasználatára közötti látszólagos különbségeket abból a célból, hogy megértsük azt, hogy a korábbi jogszabályi környezetben született döntések mennyiben relevánsak a hatályos rendelkezések tükrében.

Először is rögzítendő, hogy a régi Mt. 4. §-a a rendeltetésellenes joggyakorlás tilalmát mondta ki, a hatályos Mt. eredetileg pedig a rendeltetészerű joggyakorlást írta elő. E két kifejezés kapcsán talán nem is képezi vita tárgyát az, hogy ezek egy érmének a két oldalát jelentik, mint negatív és pozitív kötelezettség. A jelenleg hatályban lévő Mt. 7. §-a a joggal való visszaélést tiltja, amely egyértelműen egy negatív kötelezettség. A hatályos szóhasználat az új Ptk. hatálybalépésével összefüggő azon jogalkotói szándék miatt került be az Mt.-be, hogy a két jogszabály fogalomhasználatát közelítsen egymáshoz. Erre utal a gyakorlatban egyébként már korábban is alkalmazott, Ptk.-val egyező módon deklarált jognyilatkozat pótlás.

A joggal való visszaélés nevesített esetei – amelyek semmiképpen sem egy taxatív felsorolás részei – azonosak a korábbi munkajogi kódex által rögzítettekkel. Az előbbieken túl ugyanis vannak egyéb tipikus, ám az Mt.-ben

nem nevesített esetek, amelyeket később szemléltetünk.

Jogkövetkezmenyről a hatályos Mt. a korábbiaktól eltérően nem szól, ám a jogszabály indokolása rögzíti: ez nem jelenti azt, hogy ne lenne jogkövetkezmeny.

Másodszor, fontos deklarálni, hogy mindkét kódex szerint a tényállás objektív alapú, azaz a joggal való visszaélést megvalósító alanynak a tudati állapota közömbös. Emellett az is következik a normaszövegekből, hogy önmagában a tiltott célokra irányuló magatartás gyakorlása – akár materiális sértő eredmény nélkül is – megvalósítja a tényállást. A „materiális sértő eredmény” bár büntetőjogi hangzású, mégis így ragadható meg leginkább a tiltott célokra irányuló magatartás, tekintettel arra, hogy az érdekek veszélyeztetése ott is tapintható. Eképpen a joggal való visszaélés tilalma megfogalmazható úgy, mint objektív eredmény- és magatartási felelősség.

Tartalmát tekintve az Indokolás szerint rendeltetészerűség abban áll, hogy meg kell felelni a törvényalkotó céljainak, az adott jogosítvány rendeltetésének. Az ezzel ellentétes magatartásokat joggal való visszaélésként definiálja, amellyel a két fogalom azonoságára, egy érem két oldalára utal. Végül a két fogalom közötti átfedés elméletét a Kúria joggyakorlat-elemző csoportja és a szakirodalom nagy többsége osztja.

1.2. Alanyi jog, mint a joggal való visszaélés megállapításának előfeltétele

Általános jogelv, hogy a jogokat és kötelezettségeket azok rendeltetésük szerint kell gyakorolni. Ez a többletkövetelmény azt foglalja magába, hogy a jogalkotó nem elégszik meg azzal, hogy az általa alkotott normákat

nem sértik, hanem azok gyakorlása során az eljárásnak meg kell felelnie a törvényalkotó céljának, a jog rendeltetésének. Ez lényegében azt jelenti, hogy „a Munka Törvénykönyvén alapuló jogot nem lehet olyan célból gyakorolni, amely ellentétbe kerül a jog által szolgálni hivatott céllal”. A jog gyakorlója tehát rendelkezik valamilyen jogosultsággal, de a jog gyakorlásának a módja nem felel meg annak társadalmi rendeltetésének, azaz annak gyakorlása nem arra irányul, amelyre a jogalkotó szánta. A joggal való visszaélés során tehát a jogalany e célt szem elől tévesztve gyakorolja jogait, teljesíti kötelezettségeit, így ez a magatartás csak látszólag jogszerű. Az előbbiekből levezetve fontos deklarálni, hogy a joggal való visszaélést – rendeltetésellenes joggyakorlást – csak olyan alanyi joggyakorlással lehet megvalósítani, amely ténylegesen fennáll az alany számára. E tilalom megsértése így akkor állapítható meg, ha valamely alanyi jog gyakorlása formálisan jogszerű. Így következik az, hogy – bár az ismertetett esetekben többször hivatkoznak mindkettőre egyidejűleg – nem lehet adott tényállás egyidőben tételes jogszabályba ütközően jogellenes és egyben joggal való visszaélés tilalmába ütköző.

A Kúria véleményében kifejti, hogy valamely alanyi jog gyakorlása általában jogszerű, azonban az adott eset körülményei folytán a helyzet visszaélésszerű is lehet. Az egész alapelv kiindulópontja az, hogy létezik az alanyi jog, amely a polgári jogi jogviszonyokban a tárgyi jogból – a jogszabályokból – fakad, a tárgyi jog által meghatározott, jogalanyt megillető védett jogosultság.

2. Elhatárolás más alapelvektől

A kutatómunka során kiemelt hangsúlyt kapott a joggal való visszaélés alapelvének más munkajogi elvektől való elhatárolására. Erre röviden jelen tanulmány keretében is kitérünk.

2.1. A jóhiszeműség és tisztesség alapelve

A gyakorlati szempontú megközelítés esetén nem másodlagos, hogy ha egy perben hivatkoznak egy alapelvre, milyen feltételekkel tehetik azt meg. Az Mt. számos – a Ptk.-nál nagyobb számú – általános elvet rögzít, amelyek áthatják a jogszabály egészét. A Kúria joggyakorlat-elemző csoportja egyetértésben megállapította, hogy a joggal való visszaéléshez képest a jóhiszeműség és tisztesség követelménye általánosabb. Célként jelölte meg, hogy ezen elvek szétválasztására törekedni kell, aszerint, hogy a joggal való visszaélés esetén többlettényállási elemek vannak jelen (bosszú, megtorlási, ártási szándék stb.), valamint ezen elvnél mindig alanyi jogot kell keresni, amelynek egyébként formálisan jogszerű gyakorlása megy végbe. Alanyi jog hiányában egy magatartás során tanúsított rosszhiszeműség vagy akár ártási célzat is a jóhiszeműség és tisztesség követelményét sértheti. Ahogyan már kiemeltük: szerződéses kötelek esetében nem lehet szó alanyi jogról, így ezen alapelv hivatkozható a joggal való visszaélés helyett. Hangsúlyozandó, hogy a jogviszony megszűntetési módok közül a közös megegyezéssel történő megszűntetés is ilyen kontraktuális jognyilatkozat.

2.2. Egyenlő bánásmód követelménye

Alapelvi szinten különös óvatossággal vizsgálandó az egyenlő bánásmód követelménye a joggal való visszaélés ismeretének tükrében. A két alapelv nemcsak anyagi jogi, hanem eljárásjogi oldalon is különbözik egymástól, gondolva itt a bizonyítási kérdésekre, de akár arra, hogy az egyenlő bánásmód követelményét egy teljesen külön norma szabályozza. Ami miatt nem hagyható figyelmen kívül az az, hogy a bíróságok ítélezési gyakorlatából kitűnik, hogy a fél – szándékosan egyes számban, hiszen relevánsan ez csak munkavállalók sérelme kapcsán bírkonzekvens tartalommal – gyakran hivatkozik az egyenlő bánásmód követelményére a joggal való visszaélés mellett, azzal egyidejűleg. Olyannyira gyakorivá vált az előbbi eset, hogy a Kúria mindenképpen fontosnak érezte tisztázni a kérdést a két alapelvre hivatkozással összefüggésben, ám ezt a bizonyítás elméleti kérdésekkel foglalkozó pontban fogjuk bemutatni.

Az egyenlő bánásmód követelményének és a joggal való visszaélés tilalmának dogmatikai elhatárolásának kulcsa abban rejlik, hogy az utóbbinál a fentebb kifejtettek szerint szükség van egy alanyi jogra, amelyet a jogalany – ha csak formálisan is – jogszerűen gyakorol(na). Az ilyen joggyakorlást az Mt. 7. § - korábban Mt. 4. § - teheti jogszerűtlenné, ha az nem felel meg a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményének. Ezen kiegészítő, korrekciós funkciót betöltő alapelv nélkül az említett alanyi jog gyakorlása minden tekintetben csak jogszerű lenne. Ezzel szemben az egyenlő bánásmód követelményének megsértése semmilyen esetben sem lehet formálisan jogszerű, mindenképpen jogellenes magatartás, fontos

feltétele, hogy az arra hivatkozó rendelkezzen védett tulajdonsággal, ennek hiányában a joggal való visszaélés vizsgálható.

Leírva egyszerűnek tűnik, ám a gyakorlatban már nagyfokú körültekintést igényel az egyenlő bánásmód követelményét részletesen taglaló 2003. évi CXXV. törvény (Ebkvt.) 8. §-ának – védett tulajdonságok felsorolása – t) pontja szerinti egyéb helyzete, tulajdonsága vagy jellemzője. Ugyanis ez nem ad arra útmutatót, hogy konkrétan milyen védett tulajdonsággal összefüggésben lehet az egyenlő bánásmód követelményét a törvénybe meghatározott (Ebkvt. 8. §- 10. §) tényállásokkal megsérteni.

Az „egyéb helyzet, tulajdonság vagy jellemző” vonatkozásában az Egyenlő Bánásmód állásfoglalása alapján rámutatott, „hogy az csak az emberi személyiség konkrét, lényegi vonásaira, tulajdonságaira figyelemmel értelmezhető. Az egyéb helyzet, mint védett tulajdonság szinguláris, másra nem jellemző, csak egy személynél előforduló tulajdonság esetében nem alkalmazható. A jogvédelem lényegét az egyéb helyzet esetében is az adja, hogy a védett tulajdonsággal rendelkező elsődlegesen nem a saját magatartása, hanem egy adott csoporthoz való tartozása miatt szenved hátrányt.” Az egyéb helyzet kapcsán a fenti állásfoglalás szintén rögzíti, hogy azt megszorítóan kell értelmezni, hiszen maga Ebkvt. a védett tulajdonságok meghatározásakor már érvényesítette az alkotmányos és nemzetközi jogi kiterjesztő jogértelmezést. „A tág értelmezés a kedvező bizonyítási szabályok hatályának indokolatlan kiterjesztéséhez vezetne, így ellentétes lenne az Ebkvt. céljával”. Az egyéb helyzetnek az fogható fel, amelynek „megléte tárgyilagosan igazolható,

homogén csoportképzésre, általánosításra alkalmas, és társadalmi előítéletből táplálkozik.”

3. A joggal való visszaélés legtipikusabb esete: a jogviszony megszüntetése

A jogviszony megszüntetése határozottan nevezhető a joggal való visszaélés leggyakoribb esetkörének. Az Mt. 64. § (1) bekezdése alapján munkaviszony megszüntethető közös megegyezéssel, felmondással, azonnali hatályú felmondással. Mielőtt azonban rátérnénk a megszüntetés fajtáival és a joggal való visszaélés egyes esetköreivel összefüggő joggyakorlatra, szükségesnek vélem rögzíteni a következőket.

A joggyakorlat kutatása során megállapítható, hogy az esetek nagy része a klasszikus munkaviszonnyal függ össze. Ezenkívül az Mt. 7. §-át hivatkozzák még közszolgálat terén is. Ez úgy következik, hogy a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény (továbbiakban: Kjt.) is az Mt. az irányadó annyiban, amennyiben a Kjt. másképp nem rendelkezik. Az Mt. tehát a Kjt. háttérszabálya a joggal való visszaélés terén is. A közszolgálatban emellett két jelentős kódex van hatályban, ezek a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCV. törvény (továbbiakban: Kttv.) és a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény (továbbiakban: Kit.). E jogszabályok szintén elvi éllel rögzítik, hogy tilos a joggal való visszaélés. Ugyanakkor ezen utóbbi két kódexnek az Mt. nem háttérszabálya, így felmerül a kérdés, hogy a nagyrészt klasszikus munkaviszony körében hivatkozott joggal való visszaéléssel kapcsolatos dogmatikai is gyakorlati megállapítások helytállóak-e ezekben az esetben.

A fenti kérdésre egy friss bírósági döntés könnyen választ adhat, amely kimondja, hogy a közszolgálati jogviszonyban megvalósuló joggal való visszaélést a Ptk. és az Mt. szerinti joggal való visszaéléssel azonosan kell értelmezni. A Kúria rögzíti, hogy az új Ptk.-hoz fűzött törvényi indokolás szerint a joggal való visszaélés mindig egy bizonyos alanyi jog gyakorlásával kapcsolatos és nem általában véve valósul meg, hanem akkor, ha egy jog gyakorlása ugyan nem ütközik semmilyen más konkrét tilalomba, azonban a jog gyakorlásának jogellenessége azért mutatható ki, mert a jog gyakorlása e módja nem adekvát a rendeltetésével. Bár az Mt., illetve a Kttv. eltérő jogkövetkezményeket fűz a jogviszony jogellenes megszüntetéséhez, mindkét foglalkoztatási viszonyban egyező módon kell értelmezni a joggal való visszaélés jogelvét, amely értelmezés megfelel a polgári jogi jogértelmezésnek is. Ezen esetben tehát rokon értelmű szavakként használható a felmondás és a felmentés vagy lemondás, illetve az azonnali hatályú felmondás és a rendkívüli felmentés vagy lemondás.

Azután, hogy az előbb kiemeltük a joggal való visszaélés alapelveinek alkalmazhatóságának egyezőségét a köz- és magánszféra munkavállalóival szemben, a következőkben a jogviszony megszüntetési módokat fűző joggyakorlatról lesz szó.

3.1. Közös megegyezéssel megszüntetés

A munkaviszony megszüntethető a felek kölcsönös és egybehangzó jognyilatkozatával, amely, mint Mt. 14. § szerinti megállapodási forma, szerződéses jognyilatkozat minősül. Erre irányadó a Kúria kollégiumi véleménye,

amely deklarálja, hogy szerződéses jognyilatkozatok kapcsán – alanyi jog hiányában - a joggal való visszaélés nem hívható fel.

3.2. Egyoldalú megszüntetés (felmondás vagy felmentés/lemondás)

3.2.1. Véleménynyilvánítás elfojtása

A hatályos és a régi Mt. egyaránt a joggal való visszaélés különös esetének egyikeként a véleménynyilvánítás elfojtását határozza meg. Komolyabb kutatás végzése nélkül jól érzékelhető, hogy ez klasszikusan olyan rendeltetésellenes magatartás, amelyet a munkáltató valósíthat meg. Leggyakoribb esetkörre a jogviszony megszüntetésénél kap szerepet, ám elképzelhető bizonyos munkáltató intézkedések elrendelése folytán is. A véleménynyilvánítástól egyfelől el kell határolni az kisebb vitákat, hiszen ezek a mindennapi munka velejárói, általában ezek nem szolgálhatnak a rendeltetésellenes joggyakorlás megállapítására munkáltatói felmondás esetén.

Erre mutat rá egy elvi döntés is, amely kiemeli, hogy a személyi ellentétekre – munkavállaló és felettese közötti ellentétre – történő hivatkozás a rendeltetésellenes joggyakorlás körében értékelhető. Ugyanakkor az értékelés még nem jelenti azt, hogy a joggal való visszaélés biztosan megvalósult.

Generálisan elmondható, hogy rendeltetésellenes az, ha a munkáltató a felmondást a munkavállalónak a véleménynyilvánítási szabadsága körében tett észrevétele vagy megjegyzése miatt annak mintegy következményeként közölte. A munkáltató ugyanis nem azért élhet felmondással, hogy ennek révén elfojthassa a munkavállalók jogos

véleménynyilvánítását. Az adott perben a munkavállaló és a munkáltató között nézeteltérések, szakmai viták voltak, a munkavállaló szakmai felvetései megalapozottságát viszont egy bejelentésére indult felügyeleti vizsgálat jórészt igazolta, ezt a munkáltató sem vitatta. Bizonyosságot nyert az is, hogy a munkáltatói jogkör gyakorlását tévő igazgatói pozícióra az érintett munkavállaló is pályázott, akinek amúgy eddig kifogástalan volt a munkavégzése. Így az eset ezen körülményeire is tekintettel a Legfelsőbb Bíróság rögzíti, hogy felmondás rendeltetésellenes, ha a munkáltató a jognyilatkozatát a munkavállaló helyesnek bizonyult szakmai véleménye következményeként teszi meg.

Az utóbb helyesnek bizonyult véleménnyel kapcsolatban egy másik jelentős határozat is született, amely ügyben a közalkalmazott törekedett a felhívni a munkáltató figyelmét a szervezeten belüli törvénytelen megoldások kapcsán, amelyre eredményeként a vezető megsértődött. Ebből kifolyólag találta ki, hogy úgy távolítja el a közalkalmazottat, hogy megszünteti azt a gazdasági egységet, ahol foglalkoztatva van. Az ügyben eljáró bíróságok egyöntetűen megállapították a joggal való visszaélést, mert rendeltetésellenesnek minősül a munkáltató eljárása, ha a munkavállaló utólag helyesnek bizonyult véleménye miatt szünteti meg azt a szervezeti egységét, ahol az érintettet foglalkoztatta.

Ugyanez igaz akkor, ha a munkavállaló szakmai véleményének minősülő észrevételét követően arra hivatkozva szüntetik meg a jogviszonyát, hogy „nem illik bele az új vezetés politikájába”.

A munkavállalók joggal való visszaélésre hivatkozását nem találta a Legfelsőbb Bíróság

megállapíthatónak, mert bár valóban történt a munkáltató részéről véleménykorlátozó magatartás a munkavállalók irányába, e véleménynyilvánítás elfojtására – Alkotmányban rögzített alapjogba nem ütköző módon és mértékben – a munkaszerződés alapján jogosult volt. Így alaptalan a joggal való visszaélés ezen különös esetére hivatkozás, a szerződéses rendelkezések kapcsán – bár a későbbiekben – következetes gyakorlat alakult ki arra nézve, hogy a rendeltetésellenes joggyakorlás nem hivatkozható.

3.2.2. Zaklatás

A zaklatás tényállást a dogmatikai alapvetésünkben rögzített alapelvi elhatárolással kell először nagyító alá venni. A munkaviszonyra – tekintettel az Mt. 12. § felhatalmazása alapján – is alkalmazható Ebktv. 10. § szerinti zaklatást kell megkülönböztetni a joggal való visszaélésnél rögzített különös esetbeli zaklatástól. Az előbbi esetben – például szexuális irányultságú zaklatás esetén – nyilvánvalón jogellenes a magatartás, az Ebktv. 10. § szerinti zaklatás tényállásába ütközik, tekintettel arra, hogy ez az emberi méltóságot sértő, szexuális vagy egyéb természetű magatartás a munkavállaló 8. §-ban felsorolt védett tulajdonságival függ össze.

Ehhez képest az Mt 7. § szerinti, joggal való visszaélés körében elkövethető zaklatás úgy ragadható meg, hogy a zaklatást megvalósító magatartás – jogszabályi engedély vagy nem tiltás folytán – alakilag jogszerű, ám ezen alanyi joggyakorlás is jogellenessé válik, ha azt nem annak rendeltetése szerint gyakorolják. Továbbá a joggal való visszaélés tényállásában

említett zaklatásnak nem feltétele az, hogy a zaklatott az Ebktv. szerinti védett tulajdonsággal rendelkezzen.

Ilyen például, ha a munkavállaló munkáltató általi alkohol szondás ellenőrzése. Ez nem tilos, sőt egyes munkakörök esetén kívánatos, ám ha változatlan tényállás mellett ugyanazon napon vagy napszakban a munkáltató ezt racionális indok nélkül több alkalommal megismétli, akkor e jogát nem rendeltetészerűen gyakorolja, az Mt. szerinti zaklatásnak minősülhet.

Vagy elképzelhető a joggal való visszaélés úgy, hogy az irodaház legfelsőemeltén elhelyezkedő vezetői irodába a munkavállalónak egy nap többször fel kell mennie valamilyen szóbeli eligazítás végett. Ezzel akkor van probléma, ha a vezető-e jogát rendeltetésellenesen például úgy gyakorolja, hogy mondanóját szétaprózva, tíz percenként külön-külön felrendelés keretében közli a munkavállalóval, amely esetén a joggal való visszaélés megállapítást nyerhet.

Végül nem került megállapításra a következő ügyben a zaklatás, mint a rendeltetésellenes joggyakorlás: a közalkalmazott vezető kérte a bíróságtól rendkívüli lemondása jogszerszerűségének megállapítását többek között azért, mert a munkáltató folyamatos, tendenciózus támadásokat mért rá. Az eljáró bíróságok megállapították, hogy a kért adatszolgáltatás, figyelemfelhívás nem tekinthető a közalkalmazott ellen irányuló zaklatási sorozat részének, de még egyedi zaklatásnak sem.

Egy másik ügyben a Kúria kimondta, hogy bizonyított szexuális zaklatás hiányában nem állapítható meg joggal való visszaélés. Itt ismételt kiemelem, hogy bár az Ebktv. 10. § (1) bekezdés név szerint rögzíti a szexuális

természetű magatartást, védett tulajdonság hiányában csak a rendeltetésellenes joggyakorlás vizsgálható. Zaklatás esetén látható, hogy erre hivatkozás leginkább a munkaviszony megszüntetésekor kerül, függetlenül attól, hogy esetleg a munkaviszony teljesítése során a munkáltatói jogkör gyakorlásával függ össze.

A zaklatás kapcsán a jogalkalmazásnak arr is kiemelt figyelmet kellene fordítania, hogy a joggal való visszaélés keretében megvalósuló zaklatás ne mosódjon egybe az Mt. 9. § szerinti személyiségi jogokat – például életet, testi épséget, egészséget – sértő zaklató magatartással.

3.2.3. Megtorlás, bosszú

A gyakorlatban sokszor a munkavállaló a munkáltató alanyi joggyakorlásának bírósági megtámadása esetén valamilyen bosszúra, megtorlásra hivatkozik. Ez az eset nem szerepel a joggal való visszaélés törvényi meghatározásának különös esetei között, ám tekintettel a gyakoriságára, e tanulmány szempontjából megkerülhetetlen.

Megtorlás jellegű az, amikor a munkavállaló a munkáltató által felajánlott közös meg egyezéssel munkaviszonyt megszüntető ajánlatot nem fogadja el, és evégett a munkáltatót több órán át a folyosón várakoztatja, átszervezési és utasításadási jogával is bosszú által vezérelve visszaél.

Egy másik ügyben a rendeltetésellenességet munkáltatói megtorlás gyanánt az alapozta meg, hogy a munkavállaló, mint a munkáltató egyik vezetője munkatársainak segítséget nyújtott az elhelyezkedésükhöz.

A Legfelsőbb Bíróság egy ügyben felhívta a munkáltató figyelmét arra, hogy a rendel-

tetésszerű joggyakorlás megtartására akkor is köteles, ha egyébként létszámcsökkentés esetén maga választhatja ki azt az alkalmazottját, akinek a jogviszonyát megszünteti. Ebben az esetben a kiválasztás azért esett a perben érintett munkavállalóra, mert a közös meg egyezéssel megszüntetést az nem fogadta el, és ezután vele szemben a munkáltató fegyelmi eljárást is kezdeményezett. Az eljáró bíróságok kimondták, hogy a munkáltatói felmentéshez való alanyi jog megtorlási céllal nem gyakorolható.

Észrevételként megjegyzendő, hogy a joggyakorlat vizsgálata során az egyenlő bánásmód megsértése és a joggal való visszaélés párhuzamos hivatkozása miatt kimondható az, hogy amennyiben az Ebktv. szerinti zaklatás, jogellenes elkülönítés, megtorlás tényállásokra védett tulajdonságok nélkül – vagy arra sikertelenül – hivatkoznak, akkor az nem jelenti azt, hogy a rendeltetésellenes joggyakorlás nem állapítható meg.

3.3. Rendkívüli (azonnali hatályú) jogviszony megszüntetés

Az egyoldalú rendes jogviszonyt megszüntető aktus eseteitől mindössze egy vezérfogó kapcsán célszerű elhatárolni a rendkívüli megszüntetésben rejlő joggal való visszaélési lehetőséget. Ennek oka abban rejlik, hogy a többi rendeltetésellenes magatartás kapcsán az értelmezés egyaránt kiterjeszthető a rendes és rendkívüli megszüntetésre egyaránt, hiszen ott az alanyi jog visszaélésszerű gyakorlásán van hangsúly, nem pedig a megszüntetés alakiságán.

Egy ügyben a munkáltató magabiztosan hivatkozott arra, hogy a közalkalmazottal kötött rendkívüli felmentése kapcsán a joggal való

visszaélés nem vizsgálható, ugyanis az óvodapedagógus nagyfokú kötelezettségzegést követett el. A Kúria ezzel szemben rögzítette, hogy a joggal való visszaélés tilalmának vizsgálatát a törvényhozó nem korlátozta a jogviszony megszüntetés egyes módozataira, az alapelvi rendelkezésben foglalt követelmény valamennyi munkaviszonyból származó jog gyakorlására irányadó. Egyetértett a közalkalmazottal abban is, hogy az alsóbb bíróság ezzel ellentétes döntése megfosztja a munkavállalókat attól a joguktól, hogy a rendeltetésellenes joggyakorlás hátrányos jogkövetkezmenyei orvoslást nyerjenek.

4. Összegzés

E tanulmány arra törekedett, hogy bemutassa a joggal való visszaélés tilalmának alapvető fogalmi elemeit, élve a fogalmi elhatárolásokkal, mint negatív definiálási eszközzel, továbbá a jogviszony megszüntetésével összefüggő releváns gyakorlattal. Összességében nemcsak az alanyi jog absztrakt fogalma rajzolódott ki, de a gyakorlat számára hasznos konkrét elemei is jól detektálhatóvá váltak. A joggal való visszaélés megállapítását az alanyi jog hiánya feltétlenül kizárja, tekintet nélkül a sérelmezett magatartás céljára, hatására vagy eredményére, illetőleg annak szándékos voltára.

A joggal való visszaélés legtipikusabb esete a munkaviszony megszüntetésével függ össze. Természetesen ez egyfelől magyarázható azal, hogy a jogviszony létszakaszát tekintve ez a jogviszonyra irányuló legerőteljesebb behatás. Ebből kifolyólag a sérelmet szenvedett fél bátrabban mer a jogérvényesítés eszközához nyúlni, így ezen esetsoportok kerülnek a leggyakrabban bíróság elé. Megjegyzendő,

hogy a joggal való visszaélést tipikusan a munkáltató szokta megvalósítani, de az elv törvényi meghatározása és a gyakorlat is azt mutatja, hogy bár csekély mennyiségben, de a munkavállalói oldalról is megvalósulhat visszaélésszerű magatartás.

Az elv gyakorlatával kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy tekintettel arra, hogy tartalmilag megegyezik a közszolgálati kódexinkben jelenlévő joggal való visszaélés tilalmával, így abban a körben is alkalmazható az Mt.-n alapuló joggyakorlat. Sőt, a régi Mt.-n alapuló joggyakorlat is alkalmazható az új Mt.-n alapuló esetekre tekintettel arra, hogy az alapelv a tartalmát tekintve nem változott. A Kúria megállapította, hogy Ptk.-beli joggal való visszaéléssel kapcsolatos esetek mögött meghúzódó dogmatika is alkalmazható mind a klasszikus, mind pedig a közszolgálati munkaviszonyokban.

Fontos megállapítása a Kúriának, hogy a joggal való visszaélés egyedüli feltétele az alanyi jog megléte, így a jogalkotó azt nem köti egyes megszüntetési módozatokhoz. Legvégül a megszüntetési módok közül a közös megegyezéses megszüntetés kiesik a vizsgálat alól, ugyanis szerződéses jognyilatkozat esetén ez az alapelv nem hivatkozható.

Köszönetnyilvánítás

A szerző köszönetét fejezi ki a tanulmány elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségéért és előremutató tanácsaiért Dr. Zaccaria Márton Leó adjunktusnak.

Irodalom

Dudás K., Gyulavári T., Horváth I., Hős N., Kártyás G., Kulicity M-, Kun A. és

- Petrovics Z. (2017): *Munkajog*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Hajdu Edit (2018): A joggal való visszaélés tilalmának ítélkezési gyakorlata In: Bankó Z., Berke Gy.né. és Molnár E. (szerk.): *Quid Juris? Ünnepi kötet a Munkaiügyi Bírák Országos Egyesülete megalakulásának 20. évfordulóján*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Munkaiügyi Bírák Országos Egyesülete, Pécs.
- Halmos Sz. (2019): Céltáblává válva – A munkahelyi zaklatás válfajai, In: *Munkaiügyek*. Letöltés: 2020.04.20. Web: <https://ado.hu/munkaugyek/celtablava-valva-a-munkahelyi-zaklatas-valfajai/>
- Herdon I. (megjelenés alatt): A joggal való visszaélés a munkaügyi bíróságok ítélkezési gyakorlatában. (A tanulmány az Országos Bírósági Hivatal által meghirdetett Mailáth György Tudományos Pályázat keretében született)
- Jónás T. és Rédl P. (2015): Elvi szinten – a munkajog két alapelvéről, *HR és Munkajog (Munkajogi magyarázatok)* 2015. 6. évf. 4. szám
- Kártyás G. (2018): Miért pont én? *Munkaiügyek*. Letöltés: 2020.04.22. Web: <https://ado.hu/munkaugyek/miert-pont-en/>
- Prugberger T. és Nádas Gy. (2014): *Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Tercsák T. (2018): *A joggal való visszaélés*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Zaccaria M. L. (2017): Összefoglaló az egyenlő bánásmód elvét érintő kúriai gyakorlat és az Egyenlő Bánásmód Hatóság releváns határozatainak elemzéséről. In: Az egyenlő bánásmód követelményének megsértésével kapcsolatos munkaügyi bírósági gyakorlat (Összefoglaló véleményhez csatolt esetenként kisebbségi vélemény). Letöltés: 2020.04.27. Web: https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/osszefoglalo_velemenyn-_egyenlo_banasmod.pdf
- T/4786. törvényjavaslat: a Munka Törvénykönyvéről, Budapest, 2011. (indokolással). Letöltés: 2020.04.27. Web: <http://www.parlament.hu/irom39/04786/04786.pdf>
- A joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló jelentése: A joggal való visszaélés tilalmának ítélkezési gyakorlata. Letöltés. 2020.04.27. Web: https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/a_joggal_valo_visszaeles_-_joggyakorlat_elemzo_csoport_vegso.pdf (2020. 04. 27.) (e tanulmányban: Összefoglaló jelentés joggal való visszaélésről)
- A Kúria 5/2017.(XI.28.) KMK véleménye a joggal való visszaélés tilalmának megsértésével kapcsolatos munkaügyi perekben felmerült egyes kérdésekről (e tanulmányban: 5/2017. KMK)

MŰHELY, RENDEZVÉNY

**VIRTUÁLIS (LÉLEKTANI) LÖVÉSZÁROK
IS EGYIKE LESZ AZ „INNOVÁCIÓS STÚDIUM 2020/2021”
PROJEKT EREDMÉNYEINEK**

Mező Ferenc és Mező Kristóf Szíriusz

Első szerző e-mail címe:
ferenc.mezo1@gmail.com

Mező Ferenc és Mező Kristóf Szíriusz (2020): Virtuális (lélektani) lövészárók is egyike lesz az Innovációs Stúdium 2020/2021 projekt eredményeinek. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/2. szám. 103-104.

„Innovációs Stúdium 2020/2021” címmel valósít meg tehetséggondozó projektet a K+F Stúdió Kft. a 2020/2021. évben, a Nemzeti Tehetség Program támogatásával (a pályázat azonosító száma: NTP-PKTF-20-0009).

A program főbb tartalmi elemei:

„Innovációs Stúdium” 30 órás tehetséggondozó programsorozat, mely a követ-

kező témaköröket (is) érinti: önismeret-fejlesztés, önmenedzselési készségek, pályázati és forrásteremtési ismeretek, vezetői készségek, az innovációs környezet sajátosságai és résztvevői, a KFI rendszer alapjai és összefüggései, a KFI pályázati rendszer, innovációs készségek, interperszonális készségek, prezentációs készségek.

A programsorozatot az alábbi tevékenységek egészítik ki:

„Innováció és vállalkozás létrehozás, fejlesztés” workshop. Ennek során műhelymunka keretében egyéni és társas vállalkozások létrehozásának, működtetésének egyéni és kiscsoportos modellezésére kerül sor. Az innovációk szervezeti hátterét biztosító vállalkozásokról szóló ismeret praktikus tudást jelenthet a fiatal innovátorok számára.

„Te is lehetsz innovátor!” és „PSYWAR – Lélektani hadviselés” virtuális kiállítás az OxIPO Virtuális Múzeumban. A 2021-re tervezett, s a résztvevő fiatalok bevonásával összeállított „Te is lehetsz innovátor!” kiállítás célja a 14-35 éves korosztály figyelmének felkeltése és ösztönzése az innováció iránt. A kiállítással nyilvánosságot biztosítunk; a kommunikációs készségeket (poszter/applikáció tervezés, szóbeli prezentáció előadása, vita) kívánjuk éles helyzetben próbára tenni; prezentációs teljesítményhez juttatjuk általa a résztvevőket; akár az is előfordulhat, hogy szakmai érdeklődőkre, befektetőkre találnak a bevont fiatalok; határon túli magyar fiatalokkal való kapcsolatteremtésre is lehetőség nyílik. Míg a „Te is lehetsz innovátor!” kiállítás közvetlenül, addig a „PSYWAR – Lélektani hadviselés” kiállítás közvetetten kapcsolódik az innováció témaköréhez. A PSYWAR kiállítás során egy virtuális lövészárkok-rendszerben (lásd: 2. ábra) bolyongva szerezhetnek betekintést az érdeklődők a lélektani hadviselés történelmébe, módszereibe. A kiállítás alkotói pedig innovációs ismereteiket próbálhatják ki a gyakorlatban.

„Innovatio” tréning. Ennek ényege: az innovációkkal kapcsolatos különböző szemléletmódok tudatosítása és értékelése résztvevő központú módszerekkel, nemzetközi perspektívában, külföldi tréner bevonásával. A tréningen olyan témakörökkel találkoznak a résztvevők, mint: a lokális VS. globális szemlélet az innovációk terén, a nemzeti VS. nemzetközi inno-

váció, a profit- VS. nonprofit orientált innovációs szemlélet.

„Innovációs Stúdió 2021” tanulmánykötet megjelenítése a résztvevők nyilvánosságának biztosítása érdekében. Az ISBN számmal rendelkező internetes tanulmánykötet révén célunk a nyilvánosság biztosítása a fiatalok és innovatív kezdeményezéseik számára a további szakmai karrier, illetve termék-/szolgáltatásfejlesztés érdekében.

2. ábra: Virtuális (lélektani) lövészárkok – részlet a „PSYWAR – Lélektani hadviselés” kiállításból. Forrás: a Szerzők

Összefoglalva: az „Innovációs Stúdió 2020/2021” projekt innovációval kapcsolatos saját élményt igyekszik nyújtani a fiatalok számára. Kiegészítő tevékenységként tréning, virtuális kiállítás és workshop formájában programot, ISBN számmal rendelkező, lektorált e-kiadvány révén nyilvánosságot biztosítunk számukra. A virtuális kiállítás révén a bevont fiatalokon túl másokat is meg tudunk szólítani, s határon túli magyar trénerekkel és bevont fiatalokkal is kapcsolatot biztosítunk a résztvevőknek.

HÖLGYEK A TUDOMÁNYBAN 2020/2021

Mező Katalin és Mező Lilla Dóra

Első szerző e-mail címe:
kata.mezo1@gmail.com

Mező Katalin és Mező Lilla Dóra (2020): Hölgyek a tudományban 2020/2021. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/2. szám. 105-106.

„Hölgyek a tudományban 2020/2021” címmel valósít meg tehetséggondozó programot a K+F Stúdió Kft. a Nemzeti Tehetség Program (NTP-NEER-20-0009 azonosítószámú) pályázati támogatásával.

A pályázati kiíráshoz igazodva a természettudomány, technológia, műszaki tudomány, matematika terén tanulmányokat, kutatást folytató hölgyekre koncentrál a program, azonban a *Lélektan és Hadviselés* folyóirat publikációs lehetőségeit (is) megragadva e kutatási területek hadtudományi és pszichológiai vonatkozásaira is különös figyelmet fordíthatunk.

A program célrendszere:

- Misszió: a tudományos karrier iránt érdeklődő fiatal női tehetségek segítése.
- Direkt cél: beválogatott tehetséges nőknek/szüleiknek 5 workshop (1 alk./megye x 5 megye), 1 képzés, 1 tréning, min. 1-1 publikációs és konferencia támogatáson keresztül megvalósuló tehetséggondozása.
- Indirekt cél: Magyarország összes felsőfokú intézményében hallgató/dolgozó fiatal női tehetség számára publikációs/konferencia/workshop támogatás felajánlása (a beválogatott 20 fiatal tehetség szervezői bevonásával).

A program főbb tartalmi elemei:

Anya és lánya workshopok. Témakörök: 1. Család- és tudományos karriertervezés, 2. Konferencia keresés, 3. Prezentáció, 4. Publikáció írás, 5. Külföldi tanulmányok. Cél: meghívott kutatónők (pozitív példaképek) segítségével bemutatni a részt-

vevőknek, gyakoroltatni a résztvevőkkel a workshop címekben megjelölt témákat.

Képzés (időtartam: 30 óra). Cím: A kreatív tanulás fejlesztése a tehetséggondozásban. A képzés során az „OxIPO-minimum program”-ként ismert tanulás módszertani „túlélőkészlet” technikáit sajátítják el a résztvevők. Cél: kreatív tanulás/kutatás módszertani ismeretek átadása.

Tréning (időtartam: 10 óra). Cím: Önismereti és karriertervezési tréning. Cél: a tudományos karrier tervezéséhez szükséges önismereti és gyakorlati élmények biztosítása.

Publikációs támogatás: minimum 1 tanulmány/fő megjelentetése ISSN vagy ISBN számmal ellátott kiadványban. Cél: tudományos pályafutás segítése lektorált tanulmány megjelentetésével.

Konferencia támogatás: minimum 1 előadás/fő biztosítása nemzetközi konferenciákon. Cél: tudományos pályafutás segítése nemzetközi konferencián történő előadás lehetővé tételével.

Pozitív példaképek proaktív népszerűsítése médián keresztül: minimum 1 kisfilm készítése tudományos karriert befutó nőkről, ennek internetes megosztása. Cél: tudós nők példaképként történő népszerűsítése, az alkotók/nézők velük való azonosulásának elősegítése.

Mentorálás: a beválogatott fiatalok mentori támogatása, feladataik megvalósítása, sajátos élethelyzeteik, tanulmányaik, tudományos szakmai karrierjük segítése érdekében.

Összefoglalva: „Anya és lánya workshop”, erre épülő 30 órás képzés, 10 órás

tréning, folyamatos mentorálás, résztvevőnként minimum egy konferencia részvétel és egy tanulmány megjelentetése alkotja a „Hölgyek a tudományban 2020/2021” projekt vázát. Ezen kívül a tudományos téren érvényesülő női példaképek népszerűsítésére törekszünk a fent említett rendezvényeken (kerekasztal beszélgetésekkel), weboldalon közzétett kisfilmen és disszeminációs tanulmányokban.

A program magját a beválogatott hölgyek alkotják, ám a kísérő programban urak részvételére is számítanak a szervezők.

A projekt sajátossága, hogy kísérőprogramjai révén lehetősége van Magyarországon összes felsőfokú oktatási intézménye (nemcsak) hölgy hallgatóinak felajánlani publikációs, nyilvánosságot biztosító lehetőségeket lektorált kiadványokon, tudományos rendezvényeken.

Különösen érdekes elemét jelenthetik a programnak a hadtudományhoz történő inter-/multidiszciplináris kapcsolódási lehetőségek. A reáliák, a műszaki és orvostudományok, illetve információs technológiák iránt érdeklődő nők kutatási eredményei ugyanis például akár a haditechnika terén jelentkező innovációkat is eredményezhetnek.

A projekt vezetője: dr. Mező Katalin (Ph.D.), program-koordinátora: dr. Mező Ferenc (Ph.D.). Médiátámogató: a Lélektan és Hadviselés, az OxIPO és a Mesterséges Intelligencia folyóiratok.

„NŐ AZ ESÉLY!”

Tóth Ilona és Kormos Dénes

Első szerző e-mail címe:

szne59@gmail.com

Tóth Ilona és Kormos Dénes (2020): „NŐ az esély! *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/2. szám. 107-109.

A „NŐ az esély!” tehetséggondozó programot az EDU-MÉD PLUSZ Kft. valósította meg a 2019-2020-as években a Nemzeti Tehetség Program támogatásával (a projekt azonosító kódja: NTP-NEER-19-0045). A projekt célja az iskolás lányok esélyegyenlőségének elősegítése volt a matematika, az informatika és a természettudomány területén.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a fiatalok pályorientációjában, a családok gondolkodásában még mindig erősen jelen vannak az úgynevezett férfias és nőies pályákról kialakított sztereotip nézetek. Ez a szemlélet is okozója, hogy az informatika, a természettudományok, műszaki tudományok, és kapcsolódó szakmák terén alul reprezentáltak a lányok. Gyakran találkozunk olyan esetekkel is, amikor az iskolai tanulmányok alatt a lány diákok kifejezetten érdeklődők, tehetségesnek mutatkoznak ezeken a területeken, mégis a pá-

lyaválasztás során elbizonytalanodnak, nem kapnak kellő támogató megerősítést környezetüktől.

A Nemzeti Tehetség Program keretében meghirdetett: „A nemek egyenlő esélyű részvételének biztosítását célzó, speciális hazai tehetséggondozó programok támogatása” című pályázati kiírás olyan projekteket kívánt támogatni, amelyek jó gyakorlatként, a társadalmi szemléletformálás terén ennek a helyzetnek a kezeléséhez hozzájárulnak. A tiszaujvárosi EDU-MÉD PLUSZ Kft. szakemberei erre a kiírásra

nyújtották be a „NŐ az esély!” című projektjüket. Azonosító száma: NTP-NEER-19-0045.

A projekt célkitűzése

Tartós, fenntartható változás elindítása a gondolkodási és cselekvési szokások körében. Olyan női szerepmoddell kiformálódásának segítése, aki proaktívan, tetterősen, kitartóan, tanulmányaiban és munkájában is örömet lelve képes egy hagyományosan „férfias” világban tehetségét kibontakoztatni a matematika, informatika-robotika vagy más természettudományok terén. A család megnyerése ennek a folyamatnak a támogatásához.

A projekt célközönsége

A programba pályaválasztás előtt álló 7-8. osztályos általános iskolások és a hatosztályos gimnázium 8. évfolyamára járó diákokat vontunk be, akiknél látható, hogy érdeklődést mutatnak a matematika, informatika - robotika - technológia iránt, de ez irányú pályorientációjuk még nem alakult ki. A csoportlétszám 12 fő 9 lány 3 fiú. Érdeklődési körüket tekintve fele-fele arányban oszlottak meg a két tudományterület között. Voltak közöttük tehetségigéretesek is, de ez nem volt feltétele a programba kerülésnek. A projekt során folyamatba épített, komplex tehetségdiagnosztikát is végeztünk.

A program elsődleges közvetlen célközönsége a programban résztvevő 12 diák, volt.

Közvetett célközönség a programba bevont tanulók szülei, valamint a partneriskolák pedagógusai.

Tágabb célközönség a városlakók, ezen keresztül a téma iránt érdeklődők.

Komplex támogató, tehetségkereső tehetségfejlesztő, program megvalósítását terveztük.

A beválogatást a partneriskolák tájékoztatása előzte meg, ahol megismertettük a projekt céljait, tevékenységrendszerét. A partner intézmények meghirdették a programot. Az osztályfőnökök, szaktanárok tájékoztatták a tanulókat a lehetőségről, fogadták a jelentkezőket, maguk is ajánlást tettek a résztvevőkre.

A program élményfestés keretében csapatépítéssel indult, majd bemeneti méréseket végeztünk, hogy a célirányos fejlesztő-, támogató munka érdekében megismerjük a résztvevők személyiségjellemzőit, előzetes pályorientációját. A szűrővizsgálatok kiscsoportos formában történtek. A vizsgálat eszközei: Raven Standard Progresszív Mátrixok, kreativitás, Motiváció, Super-féle munkaérték, vizsgaszorongás, tanulási orientáció. A pályorientáció vizsgálata érdeklődési, valamint képességek, készségek feltérképezésére irányuló kérdőívek használatával történt. A vizsgálatot az eredmények megbeszélése követte. A női szerepmoddellek program-elem a tanulók egyéni kutatómunkájával indult, az eredményeket megosztották társaikkal. Gátak és lehetőségek címmel, a női szerepmoddell áttekintése interaktív beszélgetés keretében a szülők bevonásával történt, majd a résztvevők pódium-

beszélgetés keretében példaként szolgáló sikeres nőket ismerhettek meg.

A személyiségjellemzőket figyelembe vévő, támogató foglalkozás blokkban én hatékonyság növelő, kommunikációs és önmenedzselő képességek fejlesztése történt.

A tudományterületet népszerűsítő foglalkozásokon matematika, informatika, robotika témakörben gazdagító, élménypedagógiai módszereken alapuló foglalkozássorozat valósult meg. A tudományterület iránti érdeklődés erősítését, a pályairányok megismerését szolgálta 2 helyszíni látogatás. A helyszínek kiválasztásánál arra törekedtünk, hogy lehetőség legyen az adott tudományterületeken a gyakorlattal összefüggő érdekes eljárások, alkalmazások bemutatására, amelyek az életkori sajátosságokat is figyelembe véve élményekhez, információkhoz juttatják a résztvevőket, elősegítik új belső motivációs elemek kialakítását.

A meglátogatott helyszínek a következők voltak:

- Miskolci Egyetem Alkalmazott Informatikai Intézet Tanszék (robotika, továbbtanulási lehetőségek)
- Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Non-profit Kft. (laboratóriumok, látványos technológiák, innovációk)

A projekt interakció során folyamatos tehetségdiagnosztika történt, erre és a megfigyelésekre alapozva a tanulók to-

vábbi egyéni fejlesztésben részesültek. A program végén az eredményeket értékeltük, a tapasztalatokat megosztottuk a szülőikkel.

Szemléletformálás

A program szemléletformáló hatása négy fő területre terjedt ki:

1. A résztvevő tanulókra, akiknél a különböző interakciók eredményeként gazdagodtak a hagyományos szerepmodellek, önreflexióikban, önismeretükben új dimenziók nyíltak meg. A megtapasztalt élményeket, szemléletváltozást továbbadták kortársaik körében is.

2. A család szerepe, hagyományai nagymértékben hozzájárulnak a pályaeorientáció, a pályaválasztás alakulásához. Fontosnak tartottuk, hogy a családokban a hagyományos női szerepmodellhez kapcsolódó sztereotípiák feloldódjanak, új alternatívák jelenjenek meg.

3. A projekt eredményeit, tapasztalatait megosztottuk a partner köznevelési intézmények pedagógusaival, azzal a céllal, hogy a közvetített szemléletmód hozzájáruljon pedagógiai kultúrájuk gazdagodásához és bővüljön a pályaeorientációt segítő módszertani eszköztárunk.

4. A helyi írott és elektronikus sajtó a program és a példaértékű női szerepmodellek bemutatásával elősegítette, hogy szélesebb körben ismertté váljanak azok a területek, ahol a nők is sikeresek lehetnek.